

સૂત્રધાર મંડલ

વિરચિત

પારતુસાર

સંપાદક :

RAR
GUT

722-44

SUT

શ્રી પ્રભાશંકર ઓ. સોમપુરા

॥ श्रीविश्वकर्मणे नमः ॥

સૂત્રધાર મંડન વિરચિત

વાસ્તુસાર

સટીક

VASTUSAR

By :

SUTRADHAR-MANDAN

સંપાદક :

પદ્મશ્રી પ્રભાશંકર ઓઘડભાઈ સોમપુરા

શિલ્પવિશારદ

Edited By :

Padmashri Prabhashanker O. Sompura
Architect Shilpvishtarad.

પ્રકાશક :

શ્રી બલ્લવંતરાય પ્ર. સોમપુરા અને બંધુઓ

૩ પથ્રીક સેસાયટી, અમદાવાદ-૧૩.

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત. ૭૦૦

વિ. સં. ૨૦૩૨

સને ૧૯૭૬

શિલ્પસ્થાપત્યના ગ્રંથપ્રાપ્તિસ્થાન

Shilpa Book Will be, Available At
Padmashry PRABHASHANKER O. SOMPURA
ARCHITECT SHILP-VISHARD
3 Pathik Society. Behind S. P. Colony
AHMEDAAB-13.

૧. બળવંતરાય પી. સોમપુરા
૩ પથીક સોસાયટી, અમદાવાદ-૧૩.

(1) B. P. Sompura
3, Pathik Society, AHMEDABAD-13.

૨. એન. એમ. ત્રિપાઠી
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

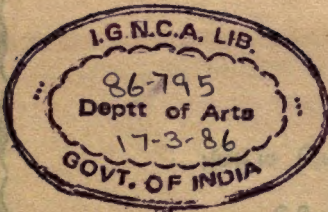
(2) N. M. TRIPATHI & CO.
Princes Stret. BOMBAY-2.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

RAR
G U J
722.44
SUT

મૂલ્ય : રૂ. ~~૩૦~~ (૨૦) પોસ્ટેજ અલગ

PRICE Rs

મુદ્રક :

શ્રી મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
ધીકાંટા, અમદાવાદ.

સૂત્રધાર મંડન વિરચિત “વાસ્તુસાર”

પ્રસ્તાવના

જગતમાં જીવ પ્રાણી માત્રને આશ્રયની જરૂર રહે છે, પ્રાગૈદિત કાળમાં મનુષ્યો શુદ્ધ કે વિશાળ વૃક્ષોના આશ્રય લેતા. પછી મનુષ્યો ઘાસ અને કાષ્ટની કુટિર કરીને રહેવા લાગ્યા, પશ્ચીમી વૃક્ષ પર માળા બાંધી આશ્રય મેળવતા. સમય જતાં કુટુંબ પરિવાર વિસ્તાર થતા ગ્રામ વસાવી સમુદાયમાં રહેવા લાગ્યા.

પુરાણો અને વાસ્તુશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં જણાવેલ છે કે બ્રહ્માએ વિશ્વની ઉત્પત્તિ કરી પૃથ્વીનું રાજ્ય રાજા પૃથુને સોંપી પ્રજાના વસવાટ માટે ગ્રામ નગરો વિશ્વકર્મા દ્વારા વસાવા કહ્યું ઉંચાનીચા પહાડોનો વિચ્છેદ કરી ભૂમિ સમતલ કરવા માંડી. આથી પૃથ્વી ધા નાખતી બ્રહ્મા ખાસે ગંધ કે મારા અંગોનું વિચ્છેદ થઈ રહ્યું છે. પીડા કરી રહ્યા છે માટે રક્ષણ માગ્યું. રાજાપૃથુ અને વિશ્વકર્માની સાનિધ્યમાં પૃથ્વીને સમજાવી કે, લોકોના હિતમાં બે કરી રહ્યા છે તે ચોગ્ય છે એમ કરી પૃથ્વીને સાંત્વન આપ્યું.

સમયાનુસાર વાસ્તુશાસ્ત્રમાં વિકાસ થતો રહ્યો અને વાસ્તુશાસ્ત્રોના ગ્રંથોની રચનાઓ જુદા જુદા કાળે ઋષિ મુનીઓએ કરી તેમાં સામાન્ય લોકો ગૃહો રાજગૃહો દેવ મંદિરો જળાશય સરોવર કુંડ વાવો નગરો કીલ્લા ઉદ્યાનની રચના આદિના બાંધકામોના નીચેના નક્કી થતા ગયા બે કે કાળક્રમ પ્રમાણે તે ગ્રંથોમાં તેની રચના ઘાટ વગેરેના પરિવર્તનો થતા રહ્યા. પ્રાચીન ઋષિમુનીઓના ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થતા નથી પરંતુ પાછલા કાળમાં ઈ. સ. પછીના વિદ્વાનોના ગ્રંથોમાં તેના અવતરણો ઉલ્લેખ નોંધા મળે છે

દશમી સમ્રાજ્ઞી પછીના ગ્રંથોની રચનાઓ બે થઈ તે વર્તમાનમાં પ્રવર્તતી શિલ્પ સ્થાપત્યની શૈલીને અનુરૂપ તેના માન પ્રમાણ ઘાટ રચના થઈ રહ્યાં બે કે ભારતના પ્રાદેશિક પ્રાસાદાદિ શૈલીઓ ઓછાવત્તા અંગોમાં ભિન્નતા છે. ઉત્તર ભારત કરતા દ્રવિડ અને દ્રવિડ પથ પ્રદેશમાં ભિન્નતા વિશેષ બેવામાં આવે છે પ્રત્યેક શૈલીના શાસ્ત્રોક્ત ગ્રંથો છે.

સમયનો પ્રવાહ હંમેશા બદલાતો રહ્યો છે. વાસ્તુશાસ્ત્રના પ્રાચીન શૈલીના ગૃહો એક શાલ. દ્વિ. ત્રિ. ચતુ: શાલ ગૃહો ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ પામતા ગયા તેની રચના ચોક્કસ સ્વરૂપમાં આપેલ છે પરંતુ વર્તમાનના સમાજ પોતના અનુકુળ સ્વરૂપ (પ્લાનો) ભવનોના નિર્માણ કરી કહ્યા છે પરંતુ ભવનમાં બે વસ્તુઓ પૂર્ણ ખ્યાલ રાખવો બેઠમ કે ૧ આપણા ઋષિમુનીઓએ કહેલા વેધદાય રહીત રચના કરવી ૨ બીજી આપણા દેશની હવાને અનુકુળ અને ભારતીય શૈલીના મુખ્ય દર્શન યુક્ત ભવનની રચના હોવાં બેઈ એ

વર્તમાનમાં ચાલીશક વર્ષથી મોડર્ન સ્ટાઈલના નામે ભવનોમાં મુખ્ય દર્શનની વિકૃતિ એટલી આવી ગઈ છે કે કળાવાનોને ઘૂણા ઉપજે તેવી વિકૃત ગ્રંથ રહી છે ભવ

નનો છબી, બળીયા, જરૂખા, સ્તંભો, મદળો (બેકેટો), આદિથી સુંદર-સુશોભિત કરવું જોઈએ. પરદેશોનું અનુકરણ કરી આપણી ભારતીય કળાનો શ્વંસ રહ્યો છે આ પ્રવાહ ક્યારે અટકશે ?

સમયના પ્રવાહ પ્રમાણે ભવનની અંદરની સુખ સગવડો જરૂર કરવી જોઈએ પરંતુ બાહ્ય સુખ દર્શનની વિકૃતિ કળાવાનોને આંખના કણાની જેમ ખુંચે જગતના વિકાસ સાથે આપણે ચાલવું જોઈએ યોગ્ય રીતે વિકાસ જરૂર દિવકારાય પરંતુ દેશની કળાની વિકૃતિ તો ન જ થવી જોઈએ.

આમ સ્થાપત્યની જેમ શિલ્પ અને ચિત્રોમાં પણ એવીજ વિકૃતિ પેડી છે

પ્રાચિન કાળમાં થયેલા અદ્ભુત અમુલ્ય સ્થાપત્યો પર સ્થપતિઓના નામોથી અનભિજ્ઞ છે જો કે મધ્ય કાળમાં ક્યાંકે શિલ્પીઓના નામોનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે મધ્યકાળની કોઈક મૂર્તિઓ પર શિલ્પીઓના નામો ઉત્કર્ષ થયેલા છે ગુજરાતની પ્રાચિન રાજધારી રાજસ્થાન તરફ વચ્ચે પુરાતન બિન્નમાળમાં વિ. સં. ૭૪૧ અને ૬૮૬ માં બિન્નમાળના ઉત્કૃષ્ટ શિલ્પકાર કલા વિશારદ સૂત્રધાર ગૃહ-રુ' ના પુત્રો સૂર્યવર્મા અને ગૃહવર્મા કુશળ રૂપ કર્મ' નિપુણ હતા. વાસ્તુવિદ્યાપારંગતૈ તામ્પ્રીતિ પતિભિઃ સૂત્રવિદ્ધૃષ્વતેરેવેધકારિત

ખીન્ને એક લેખ વિ. સં. ૭૪૪ સને ૬૮૨ની બે ધાતુ મૂર્તિ પરના લેખમાં શિવ નાગ નામના શિલ્પિને સાક્ષાત ધ્રુવા કહેલ છે. રાજસ્થાન પીંડવાડા પાસે બે ધાતુ મૂર્તિ પર

સાક્ષાત પિતામહે ને ચ વિશ્વરૂપ વિદ્યાતિયના શિલ્પિના શિવનાગેન કૃતમેવ જિજ્ઞનદ્વયમ્ આ શિલ્પીઓ એ એક પ્રાસાદ નિર્માણ કર્યાનો લેખ મળે છે. ચૌદમી સદી પછીના શિલ્પીઓના નામો ટુંકા ફક્ત બે અક્ષરોના વિશેષ મળે છે.

અહીં મેવાડના શિલ્પીઓનો ચૌદમીથી સત્તરમી સદી સુધીના કાળમાં થયેલા શિલ્પી. ઓનો ઉલ્લેખ આપેલ છે

આ અંથના કર્તા સૂત્રધાર મંડનનું કુંટુંબ મૂળ ગુજરાત અણહીલપુર પાટણના ભાર દ્રાજ ગોત્રના સોમપુરાને મેવાડના કુંભા રાણાએ સોલંકી કાળના અદ્ભુત સ્થાપત્યોથી આકર્ષાઈને સૂ. મંડનના પીતા બેતાના કુંટુંબને મેવાડ નિમંત્રી ગયેલા અને ત્યાં તેઓની પાસે ઘણા મંદિરો મહેલો કીલ્લા કીર્તિસ્તંભ આદિના નિર્માણ કરાવેલ

સૂ. મંડનના ભારદ્રાજ ગોત્રના સોમપુરા હતા તેઓનું કુંટુંબનો મેવાડમાં લાંબા કાળના વસવાટ દરમિયાન ત્યાંની અન્ય શિલ્પી જ્ઞાતિ સાથે ભળી ગયા

સૂ. મંડન કુશળ સ્થપતિ અને સંસ્કૃતનો પંડિત હતા. જુના કાળના શિલ્પના અસ્તવ્યરથ અંથોનું સંકલન કર્યું. અને તેણે પોતે નવા અંથોની રચન કરી, પ્રસાદમંડન રૂપમંડન વાસ્તુમંડન રાજવલ્લભ-વાસ્તુસારની રચના કરી. દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ અંથ જુના

કાળનો વિશ્વકર્માના જેવું પુત્ર શિલ્પી જ્યે રચેલો હોય તેમ લાગે છે પરંતુ તેનું સંશોધન કરીને તે અથ પોતાના નામ પર ચડાવી દીધો હોય તેમ જણાય છે.

સૂ. મંડનના લઘુ બંધુ નાથજીએ પણ વિદ્વાન હતો તેણે વાસ્તુમંજરી નામે અથ ત્રણ સ્તબક (અધ્યાયો) નો લખેલો મંડનના એ પુત્રો ગોવિંદ અને ઇશ્વર હતા. ઇશ્વરના પુત્ર છીત છીતા વિ. સં. ૧૫૫૫ માં હતો.

સૂ. મંડનના પુત્ર ગોવિંદે કલાનીધિ, ઉદ્ધારધોરણી. દ્વારદીપીકા અને રેખાલુવ નામે ચાર અથ વિ સં ૧૬૮૧ માં રચેલા ગોવિંદે. કુભા રાણાના પુત્ર રાણા રાયમલના સમય કાળમાં કલાનીધિ વિ સં ૧૬૮૧ માં પુરો કરેલો સૂ. નાથજીએ વાસ્તુ મંજરી અથ પણ રાણા રાયમલજીના સમયમાં રચેલો.

મહારાણા કુંભાના પિતા મોકલજીના સમયમાં સૂ. મંડનને કુટુંબને મેવાડમાં નીમત્રેલ. મોકલજી, સં ૧૪૭૮ થી ૧૪૮૫ની એક લીંગજીની પાસેની પ્રશસ્તિના લેખમાં સૂત્રધાર હાહા. સૂત. કરણ: સૂત. વિજલ. સૂતમના. વીરામનાના પુત્રો વીશ અને વિસલ. ઉપરોક્ત પ્રશસ્તિમાં કરણને શિલ્પ વિશારદ અને સૂત્રધારનો શુર જણાવેલ છે. તેમ સાહિત્યવેતા પણ કહેલ છે.

મોકલજીના વિ સં ૧૪૮૫ની ચીતોડની પ્રશસ્તિના લેખમાં સૂત્રધાર બીજલ, સૂત. મના, સૂત. વીસલના નામે આપેલા છે બીજલને સકલ ગુણવાન કહ્યો છે તેમના સમયનો વિ સં ૧૪૮૭ ના એક લેખમાં જલ્હ નામે પ્રમુખ શીલ્પિના ઉલ્લેખમાં તેને સૂત્રધારનો પ્રમુખ કહ્યો છે.

કુંભારાણાના સમયમાં સૂત્ર મંડને કુલલમેરનો વિશાળ દુર્ગ અને તેમાંના મંદિરો અને એકલીંગજીના દુર્ગની અંદરના મંદિરોના નિર્માણ કરેલા છે.

વિ સં ૧૪૮૨ ના એક તામપત્રમાં વર્ણન છે કે મહારાણા મોકલજીના દરબારમાં એવો કુશળ શિલ્પી સૂત્રધાર ન હતા તેથી રાણાના પ્રયત્નથી ગુજરાતમાંથી સૂત્રધાર ખેલા અને તેના પુત્ર પરિવારને નિમત્રી મેવાડમાં વસાવ્યા કાળાંતરે તેમને દાનાદિ વ્યવસ્થા પણ કરી મહારાણા કુંભાએ ચિતોડ પર કીર્તિસ્તંભ વિ. સં. ૧૪૮૮માં બંધાવ્યો તે પરના લેખમાં સૂત્રધાર લક્ષ (લાખા)ના પુત્રો કર્મકં શિલ્પિ જઈતાએ તેના પુત્ર નાથ-પોમા અને પૂંજાએ કીર્તિસ્તંભ બંધેલ તે ઉપલા માળે એક આસન પર શિલ્પી જેઈતાની મૂર્તિ બેસારી છે તેના પાસે તેના ત્રણ પુત્રોની આકૃતિ છે વિ. સં. ૧૪૯૫ ના એક લેખમાં સૂત્ર નારદના પીતા લક્ષ. તેજ જઈતાના પીતા લક્ષ (લાખા) હોવો જોઈએ.

એકલિંગજી પાસે નાગદાના જૈન શાંતીનાથજીની પ્રતિમાની પાટલી પર વિ. સં. ૧૪૬૪ કુંભારાણાના કાળમાં સૂત્ર મંદન પુત્ર ધરણા કોતરેલ છે.

જોધપુર રાજ્યના ગોલવાડનું રાણકપુર આગળના વખતમાં મેવાડ રાજ્યમાં હતું. પુત્રીના દાયજમાં જોધપુરમાં આપેલ રાણકપુરના પ્રસિદ્ધ ચતુર્મુખ વિશાળ મંદિર વિ. સં. ૧૪૯૬માં. સૂત્રધાર દેવાક સોમપુરાના નેતૃત્વમાં બંધાયું.

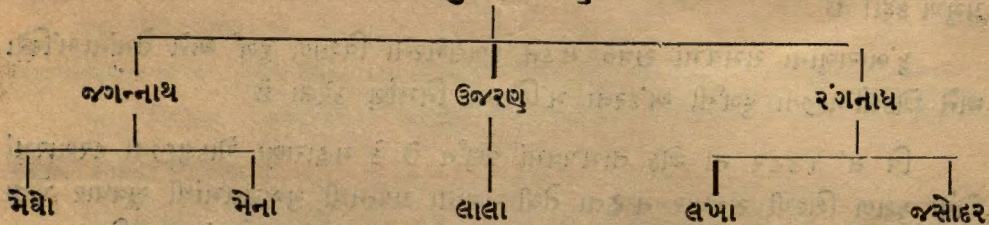
વિ. સં. ૧૪૩૦ થી ૭૮-મહારાણા મોલકજીના રાજ્યકાળમાં પીછોલા તળાવ વણ-જારા એ મંધાવેલ

ઉદયપુરના વિખ્યાત જગદીશ મંદિર વિ સં ૧૭૦૮માં ભંગોરા જ્ઞાતિના શિલ્પી ભાણાના એ પુત્રો મુકુટ અને ભૂદરે બાંધેલુ તેના કાર્યથી પ્રસન્ન થઈ મહારાણા પ્રતાપના પ્રપૌત્ર જગતસિંહે તેઓને દેવદહ નામનુ ગામ આપેલુ ઉપરાત મુકુટને સુર્વણુનો ગજ અને ભુદરને ચાંદીનો ગજ અર્પણુ કરેલો.

શિલ્પિઓમાં સુવર્ણુ ગજની પ્રાપ્તિએ ઘણું માન ગણાય અને તે તેના કુળનું માન ગણાય છે મહારાણા અમરસિંહજી વિ. સં. ૧૬૫૧ થી ૭૬ના રાજ્ય કાળમાં ઉપરોક્ત મુકુટને ભુધર હયાત હતા

મહારાણા જગતસિંહના કુંવર રાજસિંહ (વિ સં ૧૭૦૯ થી ૩૭)ના સમયમાં કાંક-રોલીનુ, રાજસમુદ્ર નામનુ વિશાળ સરોવર બંધાવેલ તેના કાંઠા પરના નવ ચોકીના નિર્માણમાં અનેક સોમપુરા શિલ્પીઓ સૂત્રધારોએ કાર્ય કરેલ તેમાં કુશળ સૂત્રધારની શ્રેણીમાં સોમપુરા જ્ઞાતિના “કદ્યાણુ” નામે પ્રમુખશિલ્પિ હતો તેમા વંશજોના નામો અને અન્ય સૂત્રધારોના નામો પણ આપેલા છે

સોમપુરા-કદ્યાણુ

આ કાળમાં સૂત્રધારને બદલે ગજધર ઉપમા અપાતી તેમ તેના શિલાલેખ પદ્ધતી જણાય છે.

વિ સં ૧૭૩૩ વર્ષે માઘ માસે શુકલપક્ષે ૧૫ તિથી રાજસમુદ્ર પ્રતિષ્ઠા સમયે તેમાં ગજદાર મુકુદ, ગજધર કદ્યાણુ : ગજધર સુખદેવ : ગજધર કેશો : સુંદર. ગજધર મોહનજી આદિ સર્વ સોમપુરા શિલ્પીઓ ઉદયપુર નિવાસી જણાવ્યા છે

રાજ પ્રશસ્તિ મહાકાવ્યમાં સૂત્રધાર વાઘનો ઉલ્લેશ કરેલ છે તે જગદીશ મંદિરની પ્રશસ્તિમાં વાઘના પિતાનું નામ મુકુદ આપેલ છે તે સમયે સૂત્ર, વાઘને ગામ, ગાયો અને મોટા પ્રમાણમાં રોકડ દ્રવ્ય પણ આપેલ તેનો પ્રશસ્તિમાં ઉલ્લેખ કરેલ છે રાજ સમુદ્રના

કાર્ય સમયે અહીં ત્રણસો સોમપુરાઓ વસેલા હતા. અહીં સંગેમરર (આરસ) ની પણ ખાણો હાલ પણ છે.

મહારાણા રાજસિંહના કુંવર જયસિંહે વિ. સં. ૧૭૩૭ થી ૫૫ ના રાજ્યકાળમાં જય સમુદ્ર નામનું વિશાળ સરોવર બંધાવેલ.

શિદ્ધિ-સ્થપતિને સુવર્ણ ગજ યજ્ઞમાન રાજ અર્પણ કરે તે શિદ્ધીનું ઘણું મોટું માન સન્માનમાં ગણાય અમારા પ્રપિતામહ રામજી ભાને સુવર્ણ ગજ વિ. સં. ૧૮૬૩માં શેઠ મોતિ-શાહના તરફથી અર્પણ થયેલ. સોમનાથના સુપ્રસિદ્ધ સાધાર મહાપ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૨૦૧૦ ભારત સરકાર તરફથી રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રપ્રસાદજીએ માફ અહુમોન કરી સુવર્ણ ગજ અર્પણ કરેલ શ્રી ખીરલાજીએ ઉત્તર પ્રદેશના રેલુકુટના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૨૦૨૮ માં થયેલ તે સમયે શ્રી બળવંતરાયના નામે ચંદ્રકાન્તને સુવર્ણ ગજ શ્રી ખીરલાજી તરફથી અર્પણ થયેલ મધ્ય કાળમાં રાજાઓ શિદ્ધિઓનું ઘણું માન સન્માન કરી તેઓને ગામ ગરાગ વર્ષાસન તેના વંશ પરંપરાને તામ્રપત્ર અર્પણ કરતા.

પંદરમી શતાબ્દીમાં મેવાડમાં શિદ્ધી વર્ગની ત્રણ જાતિ હતી તેમા શિલાલેખો પરથી જાણી શકાય છે. સોમપુરા ભંગોરા અને ગૌડ શિદ્ધીઓમા સોમપુરા શિદ્ધી વિશેષ માન મળતુ સૂ. મંડન ભારદ્વાજ ગોત્રનો પરિવાર મેવાડમાં વસીને તેઓ ભંગોરા જ્ઞાતિમાં વિલન થઇ ગયા હોય તેમ તેઓના અંથોની પ્રશસ્તિ પરથી જાણાય છે તે આશ્ચર્ય છે ! વર્તમાનમાં ઉદયપુર રાજ્યના શિદ્ધી તરીકે લવરલાલ કરીને છે તે પોતાને મંડનમા પરિવારના હોવાનો ગર્વ લે છે. ભંગોરા જ્ઞાતિ એ કાબટ કાર વર્ગના હશે? ગૌડ શિદ્ધીઓ તો વર્તમાનમાં જયપુરમાં પ્રતિમા મૂર્તિનું શિદ્ધ કર્મ વિશેષ કહે છે તેઓ બ્રાહ્મણકુળના છે.

સૂત્રધાર મંડને રચેલા રાજવલ્લભ સુંદર સવિસ્તર અંથ સંસ્કૃતના જુદા જુદા છંદમાં રચેલા છે તેનો સંક્ષિપ્ત સાર રૂપ “વાસ્તુસાર” ની રચના મંડને પાછળથી કરેલ જાણાય છે, વાસ્તુસાર અંથની હસ્ત લખીત પ્રતો અમારા અંથ સંગ્રહમાં છ સાત છે તેમાં નીચેની પ્રતોનો આધાર લેવામી આવેલ છે.

- ૧ ચાપાનેરમાં વડીલે લખેલ પત્ર વિ. સં. ૧૮૧૮ ની પ્રત
- અશાડ શુદ્ધ ૨ સોમવારની પ્રત શ્લોક સંખ્યા ૧૬૧
- ૨ રાજસ્થાનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રત વિ સં ૧૬૫૦ની „ ૧૪૬
- ૩ ત્રીજી પ્રત પાના ૧ થી ૩૦ સં. ૧૮૮૫ કાગણ કૃષ્ણપક્ષત્રીયા ૧૬૧
- ૪ ચોથી પ્રત પાના ૧ થી ૧૮ વિ. સં. ૧૯૦૪ ચૈત્રવદ ૫ „ ૧૪૭
- ૬ શુ. પાટણથી પ્રાપ્ત થયેલ પત્ર સં ૧૯૪૨ ભાડપદ ૧૫ શની „ ૧૪૬
- આ સિવાયની પ્રતો તેમાં ઓળીયા (ટીપણા રૂપે) અમારા અંથ સંગ્રહમાં છે.
- અંથમાં આચારિ ગણીત જ્યોતિષ ગૃહો જળાશ્રયે ગવાક્ષો નગર વગેરે છે.

માપ-દંડ-ગજના માપ પ્રમાણુ વિશે યવ સૂત્ર રીતે જોતાં સ્થૂળમાન લાગે છે તદ્દાવત રહે છે જુના સમયના ગજો સાડી બાવીશ આંગળથી ત્રેવીશ આંગુલની અંદરની લંબાઈના મળે છે અમારા વડીલોના ખસેઠ વર્ષના જુદા સમયના જુના ગજોના સંગ્રહમાં કાબટ અને લોહ પટ્ટીના ગજો સાડા બાવીશથી ત્રેવીશ આંગુલના મધ્ય માપના છે તેના ચોવીશ ભાગ આંગુલના કરેલા છે ચિતોડના કીર્તિસ્તંભ પર એક ગજની આકૃતિ ચોવીશ આંગુલ સાથે કોતરેલી તે સાડા બાવીશ આંગુલની (વર્તમાન ગજ માપે) છે ગજને સંસ્કૃતમાં કંચના કહેવ છે. ગજ અને હસ્ત એક અર્થમાં છે

દોઢસોક વર્ષના અંગ્રેજી રાજકાળમાં તેઓએ ખાર ઇંચના ફૂટનું ચોક્કસ માપ નક્કી કરેલું છે તે આપણા જુના ગજથી બે ફૂટનું માપ દોઢક ઇંચ વધુ છે પરંતુ શિલ્પી વર્ગમાં અંગ્રેજી ગજનો જ પ્રયોગ વર્તમાનમાં થઈ રહ્યો છે, જુના મંદિરોગૃહો આજ નક્ષત્રાદિનુ ગણીત વર્તમાન ગજે માપતા તદ્દાવત રહે છે તે સ્વાભાવિક છે. તેણી ચતુર ભુદ્ધિમાન શિલ્પીઓ જુના મંદિરોના ગણીતનો દોષ કાઢે નહિ. અલ્પમતિના અણુ સમજુ શિલ્પીઓ દોઢસો વર્ષના જુના માપના ગણીતનો દોષ કાઢી યજમાનને વહેમમાં નાખે તે અયોગ્ય છે. યવના માપના ગજ ઉપરાંત બીજી રીતે પણ ગજનું માપ કહ્યું છે મજમાનના માપથી કે તેમાં જયેઠ પુત્રના કે શિલ્પીના શરીર પ્રમાણથી ગજનું પ્રમાણુ અંકીત કરવાનું કહ્યું છે. તેમાં ઓછા વતુ થવાનો સંભવ રહે જુના થયેલ કામના જીર્ણોદ્ધારમાં કે દિશા સાધન ધ્રુવમાં આયાદિ ગણીતનો દોષ ન માનવાનું શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે

ભવન કે પ્રાસાદોના શુદ્ધ દિશા સાધન કરીને બાંધવાનું શાસ્ત્રકારો કહે છે. ભૂમિની વિશાળતા પર વધુ સાધનનો આગૃહ રાખવો જોઈએ પરંતુ શહેર-વિશેના માર્યાદિત ચોક્કસ પ્રમાણુની ભૂમિ જ્યાં હોય ત્યાં ધ્રુ દીશા સાધનને ગૌણ માનવાની ફરજ પડે છે એવા સંજોગોમાં વિવેક બુદ્ધિનો શિલ્પીઓ પ્રયોગ કરવો. વળી તે સાફ શાસ્ત્રોમાં કેટલાક અપવાદ પણ કહ્યા છે

અમારો કુળ પરંપરા ગત શિલ્પ વ્યવસાયો વડીલોએ અનેક સ્થાપાત્યોના નિર્માણ કરેલા છે. હસ્ત લખીત ગ્રંથોના મોટા સંગ્રહ વારસમાં જળવાયો છે અમારા પ્રપિતામહ રામજીભાઈ અનેક સ્થળોએ મંદિરોના નિર્માણ કરેલા શત્રુજ્ય પર્વત પર કેટલીક ટુંકા મંદિરો નિર્માણ તેમણે કરેલા તેના દુર્ગના એક દ્વારનું નામ “રામયોજ” તેમની સ્મૃતિમાં થોડાં મોતીયાં હિ રાખેલ.

મધ્યકાળ પછી શિલ્પીઓમાં કીયાત્મક જ્ઞાન રહ્યું પરંતુ અંધસ્થ જ્ઞાન તરફ તેઓ હુલ્લ રહ્યા તેથી ગ્રંથોમાં અશુદ્ધિ વધી ગ્રંથો મિલકત તકીકે કુટુંબમાં વહેંચણી કરતા રહ્યા તેથી પ્રચિન ગ્રંથો છિન્નભિન્ન થઈ ગયા સંસ્કૃતમાં લખાયેલા ગ્રંથો ભાષાની અજ્ઞાનતાના કારણે શિલ્પીઓમાં અજ્ઞાનતા વધતી ચાલી.

વિદ્યા અને કળાના ભેદો અને તેના મર્મો હોય છે તેનું જ્ઞાન ગુરુ મર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે તેવું શાસ્ત્રકારોનું કથન છે. જુનાસુ કુપાત્ર શિલ્પીને ગુરુ જ્ઞાન અર્થે પરંતુ કુપાત્રને વિદ્યા કળાના અધિકારને પાત્ર નથી એવું શાસ્ત્ર કહે છે એ દશ બારેક ગ્રંથોના અનુવાદ તેમાં ભેદો અને મર્મ સાથે સ્પષ્ટ રીતે સંકોચ વગર ઉદાર હૃદયે આપેલા છે. જો કે આથી મને કુપાત્રનો અનુભવ પણ પ્રાપ્ત થયેલા છે તો પણ ઉદાર હૃદયે હું બધું સહન કરતો રહ્યો છું જો કે ભારતમાં આવા કુપાત્રના ભયે ગુરુમની ગુપ્તતા રાખી એથી દેશની કેટલીક પ્રાચિન વિદ્યા કળા લુપ્ત થઈ

પ્રાચિન શિલ્પ ગ્રંથોના અનુવાદનું છેલ્લા પંચાવન વર્ષથી મંથન કરતો રહ્યો છું પચ્ચીશેક વર્ષથી તેના પ્રકાશન શરૂ કરી શક્યો

૧ દીપાભ્યુવ.	૫ વેધવાસ્તુ પ્રભાકર	૯ વાસ્તુ કલાનીધી
૨ ક્ષીરાભ્યુવ	૬ જનદર્શન શીલ્પ	૧૦ પ્રતિમા કલાનીધી
૩ પ્રાસાદમંજરી	૭ પ્રાસાદ તિલક	૧૧ વાસ્તુ નિર્ધાન
૪ દીપાભ્યુવ ઉત્તરાર્ધ	૮ વાસ્તુસાર	૧૨ વાસ્તુ તિલક

૧૩ ભારતીય દુર્ગનિધાન }
૧૪ ભારતીય શિલ્પસંહિત } સે. મૈ. પબ્લિકેશન દ્વારા પ્રકાશિત કરેલ મુંબઈ.

નીચેના સંશોધન કરી તૈયાર કરેલ ગ્રંથો

૧૫ વૃક્ષાભ્યુવ	૧૬ જય પુરુષ વાસ્તુશાસ્ત્ર	૧૭ વાસ્તુ વિદ્યા
----------------	---------------------------	------------------

વિદ્વાન સૂઝે મંડને પંદરમી સદીમાં છીનન બીનન ગ્રંથોના સંશોધન કરી પાંચ છ ગ્રંથોની રચના કરી જ્યારે પાંચસો વર્ષ પછી મારા શિલ્પના અલ્પ જ્ઞાને હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તેમાં ઈશ્વરી સંકેત હશે પ્રાચિન વિદ્યાને સજીવ રાખવાનો મારો અલ્પ પ્રયાસ છે મારા ૬૦ વર્ષના લાંબા કાળ વ્યવસાય દરમિયાન જુદા જુદા પ્રદેશોમાં પ્રાસાદ નિર્માણ કરેલ છે સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત મહારાષ્ટ્ર મધ્યપ્રદેશ રાજસ્થાન ઉત્તરપ્રદેશ આંધ્ર કર્ણાટક કેરાલા બંગાળ બિહાર વગેરે પ્રદેશોમાં પ્રાસાદ નિર્માણ કરેલ છે.

મારા જેઠા પુત્ર સ્વ. બળવંતરાય શિલ્પસ્થાપત્યનું ઘણું સારું જ્ઞાન ધરાવતાં ભવિષ્યમાં અમારા કુળપરંપરાના શિલ્પવ્યવસાય તે જાળવી રાખશે તેવી આશા હતી. હિમાલયમાં બદ્રીનાથ મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે શ્રી બીરલાજીએ મોકલેલા વળતાં તા. ૧૭-૬-૬૬ના ભાદરવા શુદ્ધ પના રોજ અલકનંદાના પ્રવાહમાં એક વન વર્ષની ઉંમરે દેહવિલય થયો તેનું મને ઘણું દુઃખ છે.

મારા બીજા પુત્રોમાં ચી. વિનોદરાય સહકૃતબ અમેરીકા વસે છે. ત્રીજા પુત્ર ચી. હર્ષદરાય હાયકોર્ટ એડવોકેટ છે કનિસુ પુત્ર ધનવરાય જેક વ્યવસાયમાં છે અમારા કુળ પરંપરાની વિદ્યાને કળાને વારસો મારા પ્રપૌત્ર ચી. ચંદ્રશંકર સંલાળી લીધો છે તેથી મને સંતોષ છે.

ज्योतिषे तन्त्र शास्त्र च विवादे वैद्य शिल्पके

अथैमात्रं तु गृहीणीयतङ्गत शब्दविचारयेम् ।

જ્યોતિષ તંત્રશાસ્ત્ર વિવાદ અથો આયુર્વેદ અને શિદ્ધ અથોમાં તેની ભાષા
શબ્દોનો ખડુ વિચાર ન કરતાં તેના અર્થને ભાવને જ ગૃહ્ય કરવો સુજ્ઞવાચક વિદ્વાનોને
હંસવૃત્તિથી શિદ્ધ અથો વાંચવા વિનંતી છે

અમદાવાદના વિદ્વાન સિદ્ધાંત જ્યોતિષાચાર્ય વ્યાકરણ શાસ્ત્રી અને કાવ્યતીર્થ શાસ્ત્રી શ્રી હીમતરામ મહાશંકર જાનીએ આ ગ્રંથની શુદ્ધી કરી મને મદદ કરી તેમનો આભાર માનું છું.

નવપ્રજ્ઞાત મુદ્રણાત્રયમાં શ્રી-મણીલાલ જીનલાલે પોતાના પ્રેસમાં સુંદર રીતે છાપી આપેલ છે.

सर्वेषु सुखि नः सन्तु सर्वे सन्तु निरामय

सर्वे भद्राणि घश्यतुं मा कश्च दुःखमाप्नुयात्

वि सं २०३२ भाद्र शुद्ध ५ गुरु

वसंत पंचमी

અમદાવાદ, તા. ૫-૨-૭૬

પન્નશ્રી પ્રભાશંકર ઓધડભાઈ સોમપુરા
શિક્ષક વિશારદ

शुभं भवतु श्री कल्याण मस्तु श्री दस्तु

સૂત્રધાર મંડન વિરચિત વાસ્તુસાર ગ્રંથની વિષયાનુક્રમશિકા

નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા	નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા
૧	સ્તુતિ-મંગલાચરણ	૧	૨૬	ઘરના કુંભ સ્થાન સરા પાટનું પ્રમાણ	૫૦
૨	ભાસકળ	૨-૨	૨૭	ઘરના ઉદય માનમા સંલેહ	૫૨
૩	કઈ દીશામાં કયા સુખનું ઘર કરવું.	૪-૬	૨૮	દ્વારોદયનુ ખીણ માન	૫૩
૪	વત્સનુસુખ કઈ રાશીમાં કઈ દીશાએ	૭	૨૯	ભાળીયા ગવાક્ષનું ઉદય પ્રમાણ	૫૪
૫	પ્લવ-જમીનના ઢાળ	૮	૩૦	અર્ગલા-આગળીઓ	૫૬
૬	કયા વર્ણને કયા વર્ણની ભૂમિ શ્રેષ્ઠ	૯	૩૧	શાલ=ઘર ચોપટઢાડનું પ્રમાણ	૫૮
૭	ગૃહારંભ કે વાસ્તુના નક્ષત્ર	૧૦	૩૨	ઘરમાં વાપરવાના કાષ્ટના ગુણકોષ	૬૦
૮	છાયા દોષ	૧૧	૩૩	સોપાન-દાદર-આરોહણ	૬૪
૯	આગુલ અને ગજનુ પ્રમાણ ઉત્તમ મધ્યમને કનિષ્ઠ ગજ કયાં માપમાં લેવા	૧૩	૩૪	ભીંતની બાંધણીનું માન	૬૫
૧૦	અષ્ટ આયાદિ ગણિત આયના સ્થાન	૧૬	૩૫	દીગ્સાધન-ધ્રુવસાધન	૬૬
૧૧	નક્ષત્રની મૂલ રાશિ, અને વ્યય	૨૦	૩૬	વાસ્તુ ૬૪-૮૧ પદના વાસ્તુના ૪૫ દેવોના સ્થાન	૬૭
૧૨	નક્ષત્રના ગણ.	૨૧	૩૭	પીસ્તાદીશ દેવોના પદ વિભાગ	૭૩
૧૩	તારા ચંદ્ર, અંશક,	૨૫-૨૭	૩૮	મર્મ વાસ્તુ	૭૭
૧૪	રાશિ મૈત્રી	૨૮	૩૯	ઘરના કાર્યમાં પાંચ વખત વાસ્તુ યજ્ઞ કરવો	૮૦
૧૫	નક્ષત્રની રાશિ	૩૧	૪૦	નગર, પુર ખેર, ખર્વાટ કૂટાદિનુ પ્રમાણ	૮૧
૧૬	રાશિના સ્વામી	૩૨	૪૧	શહેરમાં કયા વર્ણને કયાં કયાં વસાવવા	૮૬
૧૭	રાશિના સ્વામીના પરસ્પર ભાવ	૩૩	૪૨	દુર્ગ કીલ્લાના ઉદય અને વિસ્તાર માન	૮૮
૧૮	અદ્યદોષને ગુણધિકય વાસ્તુ નિર્દોષ બાણુવા	૩૬	૪૩	ધ્રુવાદિ ૧૬ ગૃહો લઘુગુરુ પ્રસ્તાટ-ઉચ્છિદ નષ્ટછંદ	૯૧
૧૯	કઈ રાશીવાળા કે કયા સુખનું ઘર કરવું	૩૭	૪૪	મુંદરાદિ ૧૬ ગ્રહો પટઢાડ સહીત	૯૮
૨૦	કઈ રાશિ કે કયા ભાસમાં નાગચક્ર ભેદ ખાત કરવું.	૩૯	૪૫	હસ્તાદિ ૧૬ ગૃહો	૧૦૦
૨૧	વર્ણાદિ ગૃહ પ્રમાણ	૪૦	૪૬	અલંકારાદિ ૧૬ ગ્રહો	૧૦૨
૨૨	ઘર કેવડું કે કેટલા ચજલાનું કરવું.	૪૧	૪૭	દીશાલ ગ્રહો	૧૦૩
૨૩	દ્વાર માન	૪૩	૪૮	ત્રિશાલ ગ્રહો	૧૦૬
૨૪	એકાશી કે ચોસઠ પદના વાસ્તુમાં કયા દેવના સ્થળે દ્વાર મુકવા	૪૫	૪૯	ચતુશાલ ગૃહો	૧૧૪
૨૫	ઘરનું ઉદયમાન	૪૮	૫૦	રાજભવનમાં હસ્તીશાળા આદિ	૧૧૬

નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા	નં.	વિષય	શ્લોક સંખ્યા
૫૧	રાજગૃહોના નામ અને તેના પ્રમાણ	૧૧૮	૫૬	ઘર ધણીના હાથથી હસ્ત પ્રમાણ	૧૩૮
૫૨	અંતર્યામીવર્ધક લક્ષ્મીવિલાસ શ્રીવિલાસ		૫૭	કયા કયા દેવોની પડખે ઘર ન કરવું	૧૩૯
૫૩	કમલોદ્ભવ		૫૮	,, ,, તેનો પર્યાય	૧૪૦
૫૪	રાજસિંહાસન છત્ર શેષ્યા ઉદ્યાનનું		૫૯	રાજભવનના પંદર ગવાક્ષોના સ્વ	
૫૫	પ્રમાણ	૧૨૭	૬૦	ગૃહના પ્રવેશ અને પ્રતિષ્ઠા મુહુર્ત	૧૪૧
૫૬	રાજભવનમાં કયા કયા સ્થાનો કયાં		૬૧	શકુન પક્ષીશબ્દ	૧૪૨
૫૭	રાખવા	૧૨૮	૬૨	પ્રવેશ-વાસ્તુ-નક્ષત્રાદિ	૧૪૩
૫૮	ચાર પ્રકારના પ્રવેશ શ્રેષ્ઠ નેષ્ઠ	૧૩૨	૬૩	અંશકારની પ્રશસ્તિ	૧૪૪
૫૯	વેધદેવો	૧૩૩			

અંશ પૂર્તિ=પરિશિષ્ટમા. ખનન વિધિ; વાસ્તુ દ્રવ્ય, શિલા પ્રમાણ.

ગૃહોપયોગી વસ્તુસ્થાન, મહાભવનના ઉદ્ય પ્રમાણ; વિધિ: શ્રદ્ધા વિજ્ઞાન; શ્રદ્ધા

સંશોધન, કીર્તિસ્તંભ, ભૂમિશુદ્ધિ; રાષ્ટ્ર પ્રમાણ; રાજ્યોના આમંત્રિકાર: પુર-અદરના રાજમાર્ગોના પ્રમાણ: જળાશ્રયો; કૂપો; વાપિકાઓ; સરોવરો, જળાશ્રયો કુંડો

શ્રીગણેશાય નમઃ । શ્રીસરસ્વત્યૈ નમઃ ।

શ્રીવિશ્વકર્મણે નમઃ ॥

સૂત્રધાર-મંડન-વિરચિતો

॥ વાસ્તુસારઃ ॥

સટીક

ગણેશં ગિરિજાં દેવીં ગોવિંદં ગોપતિં ગુરુમ્ ।

ગિરીશં ભક્તિતો નત્વા સારં વક્ષ્યામિ વાસ્તુનઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીગણેશજી, ગિરિજાદેવી, ગોવિંદ, ગોપતિ એટલે વાણીના અધિપતિ ગુરુ અને શ્રીમહા-
દેવજીને ભક્તિથી નમસ્કાર કરીને (હું સૂત્રધાર મંડન) વાસ્તુશાસ્ત્રનો સાર કહું છું. ૧.

ગૃહારમ્ભે માસફલમ્ ।

વૈશાખે ફાલગુને માર્ગે પોષે ચ શ્રાવણે તથા ।

દિને શુદ્ધે સિતે પક્ષે ગૃહારંભઃ સુખાપ્તયે ॥ ૨ ॥

વૈશાખ, ફાલગુણ, માગશર, પોષ અને શ્રાવણ એ પાંચ માસમાં, શુકલપક્ષમાં શુભ
દિવસે કરેલો વાસ્તુ-ધરનો પ્રારંભ સુખની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે. ૨.

ચૈત્રે શોકં મૃત્યુર્જેષ્ઠે શૂન્યં માદ્રેઽશ્વિને કલિઃ ।

માઘે હગ્નિઃ પશોર્નાશઃ શુચૌ મૃત્યું ચ કાર્તિકે ॥ ૩ ॥

ચૈત્રમાં ધરનો પ્રારંભ કરે તો શોક ઉપજાવે. જેષ્ઠમાં મૃત્યુ થાય. ભાદ્રપદમાં ધર શૂન્ય
રહે. આસો માસમાં કલહ થાય. માઘ માસમાં અગ્નિનો લય રહે, આષાઢ માસમાં
પશુનો નાશ થાય અને કાર્તિક માસમાં પ્રારંભ કરે તો નોકરનો (વૈલવનો) નાશ થાય. ૩.

इति द्वादशमासफलम् ।

દ્વારં પૂર્વાપરં કર્કસિંહનક્રષ્ટે રવૌ ।

ચામ્યોત્તરાસ્યં કર્તવ્યં વૃષમેષતુલાદિષુ ॥ ૪ ॥

ન ગૃહં કારયેત્સૂર્યે ધનુર્મીનસ્થિતે વૃષઃ ।

કન્યામિથુનયોર્યસ્માત્સ્વામિનાશો ધનક્ષયઃ ॥ ૫ ॥

કર્ક, સિંહ, મકર અને કુંભ સંક્રાંતિમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ મુખનું ઘર કરવું. વૃષભ, મેષ અને તુલા સંક્રાંતિમાં ઉત્તર-દક્ષિણ મુખનું ઘર કરવું. ધન, મીન, કન્યા અને મિથુન સંક્રાંતિમાં કોઈપણ દિશાના મુખવાળું ઘર ન કરવું. જો કરે તો ઘરના સ્વામીનો નાશ થાય અને ધનનો પણ નાશ થાય. ૪-૫

पूर्वादिषु त्यजेद्द्वारं कन्यादित्रिभिरे रवौ ।

वृषालिसिंहकुंभेषु कुर्याच्चतुर्दिशं मुखम् ॥६॥

કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક સંક્રાંતિમાં પૂર્વાદિશાના દ્વાર-મુખનું ઘર ન કરવું. ધન, મકર ને કુંભ સંક્રાંતિમાં દક્ષિણ મુખનું ઘર ન કરવું. મીન, મેષ, અને વૃષભ સંક્રાંતિમાં પશ્ચિમાભિમુખદ્વારનું ઘર ન કરવું. મિથુન, કર્ક અને સિંહ સંક્રાંતિમાં ઉત્તરાભિમુખ દ્વારનું ઘર ન કરવું. વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક, અને કુંભ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે ચારે દિશા-માંના ચતુર્મુખ ઘરનો પ્રારંભ કરી શકાય. ૬

वृषालिघटगे सिंहे क्रमाद्ब्राह्मादिकोणतः ।

तदा गेहं चतुर्दिक्षुः कुर्यादित्यपरेऽप्युचुः ॥७॥

વૃષભ, વૃશ્ચિક, કુંભ અને સિંહ સંક્રાંતિમાં વત્સનો ચાર કોણમાં વાસ હોય છે, ત્યારે ચારે દિશાના દ્વારવાળું ઘર કરવું એમ ખીબા પણ કહે છે. (પ્રાચીન ઋષિયોએ કહ્યું છે કે ભારદ્વાજગોત્ર અને વશિષ્ઠ ગોત્રના વંશજોને વિશેષ કરીને વત્સદોષ લાગતો નથી.) તેમજ ચતુર્મુખને પણ દોષ લાગતો નથી.) ૭

प्लवः प्रागुत्तरेक्षाने श्रेष्ठो वेदमग्रदक्षिणः ।

किलकाः कोणतो वह्नेः शिलास्तंभाश्च वेदमनः ॥८॥

ઘરની ભૂમિનો ઢાળ પૂર્વ, દિશાન કે ઉત્તરે હોય તો શ્રેષ્ઠ બાણવું. ઘરમાં પ્રવેશ સૃષ્ટિ માર્ગે થાય તેમ કરવું. ઘરના પાયાની ખુંટીઓ ખોડવાનું તથા શિલારોપણ અને સ્તંભ ઉભા કરવાનો પ્રારંભ અગ્નિકોણથી સૃષ્ટિ માર્ગે કરવો.^૧ ૮

उषरा स्फूटिता नीचा भूमिर्वाल्मीकिनी त्यजेत् ।

विप्रादीनां शुभा श्वेता रक्ता पीता च श्यामिका ॥९॥

ઘર કરવાની જમીન ખારવાળી હોય, ફાટેલી હોય, ઉંચા નીચી હોય, રાફડાવાળી હોય તો તેવી જમીનમાં ઘર ન કરવું, પણ તેને તણ દેવી. બ્રાહ્મણને સફેદ વર્ણની, ક્ષત્રિયને રક્ત વર્ણની, વૈશ્યને પીળા વર્ણની અને શૂદ્રને શ્યામ વર્ણની ભૂમિ શ્રેષ્ઠ બાણવી.^૨ ૯

૧ સૃષ્ટિ માર્ગ-અદક્ષિણા માર્ગ એટલે પ્રથમ પૂર્વ પછી દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર એમ ક્રમથી કરવું તે. સૃષ્ટિમાર્ગથી ઉલટું કરે તો તે. સંહારમાર્ગ-અપસવ્ય કહેવાય. તે નેષ્ટ બાણવો.

હસ્તાત્રિરોહિણીયુગ્મં જ્યેષ્ઠા મૂલોત્તરાશ્વિની ।

રેવતિપુષ્યમૈત્રં ચ શંસન્તિ વાસ્તુકર્મણિ ॥૧૦॥

હસ્તથી ત્રણ (હ. ચિ, સ્વા) રોહિણી અને મૃગશીર્ષ, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, ત્રણે ઉત્તર (ઉ.કા, ઉ.પા. ઉ.ભા.) અશ્વિની, રેવતી અને પુષ્ય એ ચૌદ નક્ષત્રો ગૃહારંભે કે વાસ્તુ કર્મમાં લેવાં એમ વિદ્વાનો કહે છે. ૧૦

યામોર્ધ્વે વેશ્મનઃ છાયાં વૃક્ષપ્રાસાદજાં ત્યજેત્ ।

સૌમ્યાદિષુ શુભઃ પ્લક્ષો વટોદુંવરપિપ્પલાઃ ॥૧૧॥

એક પ્રહર દિન ચઢ્યા પછી ઘર પર વૃક્ષ કે પ્રાસાદ (દેવળ)ના ધ્વજની છાયા પડે તો નેષ્ટ જાણવું. છાયા તજવી. ખીબ ને ત્રીબ પ્રહરની છાયાનો દોષ જાણવો. પહેલા કે ચોથા પ્રહરની છાયાનો દોષ નથી.

ઉત્તરે પીંપળી, પૂર્વે વડ, દક્ષિણે ઉંખરો (ગુલર) અને પશ્ચિમે પીંપળો એ વૃક્ષો રાખવાં. ૧૧

સુવર્ણસ્યાપિ દ્રવ્યસ્ય ધારયેન્ન ગૃહાશ્રયે ।

આશ્રયંતિ ચ ભૂતાઘાઃ કલિં કુર્વન્તિ દારુણમ્ ॥૧૨॥

સોનાનું અને હુંડ હોય તો પણ ઘર આગળ વૃક્ષ ન રાખવું, કારણ ભૂત-પ્રેત તેમાં રહે છે અને તેવા વૃક્ષથી મોટો કલેશ થાય છે. ૧૨

૨ ઘરની જમીનના ગુણદોષ અન્યથામાં સવિસ્તર દર્શાવ્યા છે. ભૂમિપરીક્ષામાં (૧)ગંધ (૨)વર્ણ (૩)સ્વાદ અને પ્લવ ઢાળથી પરીક્ષા પ્રથમ કરી છે. જ્યાં પૂર્વે સ્મશાન હોય. જ્યાં પૂર્વે યુદ્ધો થયાં હોય. પાણીના પ્રવાહ કે ધોધ વાળી, ભેજવાળી, સ્નેહ, ચાંડળ પૂર્વે વસેલા હોય તેવી અને તેની પડોશની જમીન. કુઆમ એટલે જ્યાં સજ્જનોનો વાસ ન હોય, જ્યાં દુર્જનો વસતા હોય, પૂર્વ કાળે દેવ મંદિર હોય કે કોઈ મઢીન દેવનું સ્થાનક હોય, તેવી ભૂમિ પર ઘર ન કરવું. જે જમીન ઠંડીના કાળમાં ગરમ હુંફવાળી હોય અને ગરમી ઉનાળાના સમયમાં ઠંડક આપે તેવી હોય તે ભૂમિ સર્વોત્તમ જાણવી.

શીતકાલે ઉષ્ણદા ચ ઉષ્ણકાલે શીતપ્રદા । પ્રશસ્તા સર્વોત્તમા ભૂમિર્ભાષિતા વિશ્વકર્મણા ॥

ઘર કરવાની ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી. ઘરની ભૂમિમાં હાડકાં, કોલસા, વાળ, રાખ, લાકડું આદિ શય્ય કહેવાય. તે ભૂમિમાંથી કાઢી ઘર કરવાની ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી, શય્ય શોધનની વિધિ અન્ય ગ્રંથોએ કરી છે. મનુષ્યના ઘરોમાં મનુષ્યના માથોડાથી નીચે શય્ય હોય તો દોષ કહ્યો નથી. શય્યશોધનનો મંત્ર. ઐ હ્રીં કુર્માંડિ કૌમારિ મમ હૃદયે કથય કથય હ્રીં સ્વાહા એમ આ મંત્રનો એકવીશ વાર જપ કરવો.

૩ ઘર સમીપે દૂધવાળાં, કાંટાવાળાં કે ઘણા ફળવાળાં વૃક્ષો વાવવાં નહિ, પણ ચંપો, કેળ, જીંદ વાવવાં. દુષ્ટવૃક્ષ કે જે કાપતાં લાલ રસનીકળે તે અને ભૂતપ્રેતાદિનો જેમાં વાસ હોય તે વૃક્ષો જળ વડે પણ કાપવાં નહિ. આસોપાલવ કે ખોરસલી જેવાં વૃક્ષ વાવવાં. ઘર સમીપે દ્રાક્ષો કે પુષ્પ વેલીનો મંડપ, ચંદન અને દાડમ વાવવાં. (વૃક્ષ વિષયમાં ઘણા મતમતાન્તર છે.)

ષટ્સપ્તાષ્ટયવૈર્માત્રા ચતુર્વિંશતિસ્તત્કરઃ ।

સ્વાદિરો વંશઘાત્વોત્થોડ્ઘટપર્વા પુષ્પસંયુતઃ ॥૧૩॥

છ, સાત અને આઠ આડા જવનો અંગુલ-માત્રા બાણુવો. તેવા ચોવીશ અંગુલ પ્રમાણુને હસ્ત=ગજ કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને શ્રેષ્ઠ બાણુવો. તે ગજ ખેરના કાષ્ટનો વાંસનો કે ધાતુનો બનાવવો. તે ચોવીશ અંગુલના ગજમાં ત્રણ ત્રણ અંગુલે પર્વ કરી ત્યાં કૂઠડી કે પુષ્પથી અલંકૃત કરવો. ૪ ૧૩

જ્યેષ્ઠોડ્ઘટાભિર્ધવોદરૈસ્તુ મુનિર્મિર્મધ્યસ્તુ પદ્મિર્મલ્લુ-

ર્માપ્યં ચોત્તમકેન ગ્રામનગરં ક્રોશાદિકં યોજનમ્ ।

પ્રાસાદં પ્રતિમા નૃપસ્ય ભવનં મધ્યેન હર્મ્યાદિકં

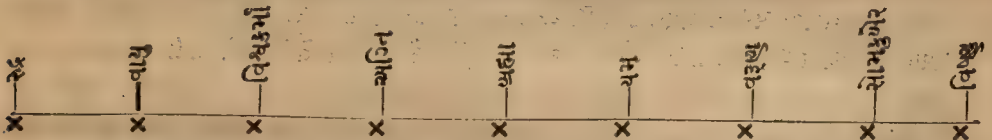
યાનં ષટ્યવસંભવેન શયનં છત્રાશનાસ્ત્રાદિકમ્ ॥૧૫॥

રુદ્રો વાયુ વિશ્વકર્મા વહ્નિર્બ્રહ્મા યમસ્તથા ।

વરુણો ધનદો વિષ્ણુઃ પુષ્પેષુ નવદેવતાઃ ॥૧૪॥

ગજના આઘ છેડાના દેવતા ૧ રુદ્ર, ૨ વાયુ, ૩ વિશ્વકર્મા (વિશ્વરૂપ) ૪ અગ્નિ, ૫ બ્રહ્મા, ૬ યમ (કાલ) ૭ વરુણ, ૮ કુખેર (ધનદ, સોમ) અને ૯ વિષ્ણુ ગજના દેવ છે. રુદ્ર અને વિષ્ણુ છેડા પરના બે દેવો છે અને ૩-૬-૧૨-૧૫-૧૮-૨૧ આંગળના સાત ફૂલના વાયુ આદિ દેવો છે. ૧૪

આઠ આડા જવના પ્રમાણુ અંગુલનો ગજ જ્યેષ્ઠ, સાત આડા યવ પ્રમાણુના અંગુલનો ગજ મધ્યમ અને છ યવ પ્રમાણુના અંગુલનો ગજ કનિષ્ઠ બાણુવો. ૫

૪ ગજ-હસ્તનું પ્રમાણુ ૨૪ આંગળનું વર્તમાન કાળમાં અંગ્રેજોના રાજ્યકાળમાં ચોક્કસ થયેલું છે. પરંતુ શિદ્ધીઓના ઘરના જુના ગજનાં માપ તપાસતાં તે ઓછાવર્તા થાય છે. મારા પૂજ્ય વડિલોના કાષ્ટના અને લોખંડના ગજ પણ ૨૩૧-૨૪-૨૩ એમ અંગુલના માપના છે. તે દોઢસો બસો વર્ષના જુના છે. ગજ હસ્તને કંપ્યા કહે છે. ગજ, હસ્ત કે કંપ્યા એ ગજનાં નામો છે.

૧ આંગળ=માત્રા

૧૨ માત્રા=તાલ અથવા વિતસ્તિ

બે હજાર ચાપ=કોશ-ગાઉ

બે માત્રા=કલા

બે તાલનો ૧ કર=હસ્ત.ગજ

બે કોરા=૧ ગવ્યુતિ

૩ માત્રા=પર્વ

પોણાબે કર=ગજ એક કિષ્કુ

૨. ગવ્યુતિ=યોગન

૪ માત્રા=મુષ્ટિ

૪ હાથ=ચાંપ (ધૃષ્ય=દંડ)

૧૦૦ કરોડ યોગન=પૃથ્વી

૫ ગજ પૂજનાદિ કયાં પછી શિદ્ધીએ ગજ કેમ ઉપાડવો તે જુદીથી બાણુ નોઈએ, ગજ ઉપાડતાં ફૂલના દેવો વચ્ચેના ભાગથી ગજ પકડવો. ગજના ફૂલના દેવતા હાથથી દબાવા ન જોઈએ. દબાવ તો દોષ ભાગે,

इति मिश्रकाध्यायाः ।

आयादिगणितम्

शेषास्ते तु करैः कल्प्या अंगुलैर्वा यवांश्चकैः ॥१६॥

ध्वजो धूमस्तथा सिंहः श्वानो वृषः खरो गजः ।

ध्वांक्षश्चेति क्रमेणैव वर्णानां विषमाः क्रमात् ॥१७॥

૧ ધ્વજ, ૨ ધૂમ, ૩ સિંહ, ૪ શ્વાન, ૫ વૃષ, ૬ ખર, ૭ ગંજ, ૮ ધ્વાંક્ષ એ આઠ
આય અનુક્રમે જાણવા. તેમાંથી વિષમ આય ક્રમે કરીને ચાર વર્ણને શ્રેષ્ઠ જાણવા. ૧૭

देवे छत्रे जले वस्त्रे ध्वजो वेद्युच्छ्रये शुभः ।

धान्यभोजनशालायां तुरङ्गाणां गृहे वृषः ॥१८॥

सस्त्रे राज्यालये सिंहः श्रेष्ठो हस्त्यंगनागृहे ।

पर्यङ्के वाहने याने तथा हस्तिगृहे गजः ॥१९॥

૬ ગજપૂજનાદિ કર્યા પછી પ્રથમ ગજ ઉપાસતાં જે હામમાંથી પડી ગય તો અપશુકન જાણવા, અશુભ કળ થાય.

૭ ધ્વજઃ સિંહો વૃષો ગજઃ શશ્યતે ગુભવેશ્મસુ । અધમાનાં સ્વરં ધ્વાક્ષં ધૂમં શ્વાનં યથાચલમ્ ॥
આઠ આયોમાં ધ્વજ, સિંહ, વૃષ અને ગજ એ ચાર આય શુભ ઘરોમાં હેવા. ખદધ્વાક્ષ ધૂમ અને
શ્વાન એ ચાર આય, હલકા લોકોના ઘરમાં લેવા.

ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ।

तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । एते अंगुलाक्षराणि क्रमतश्चैव संस्थितानि ॥

रुद्रमायत्रीना आ योवीश अक्षरे योवीश अंगुलना अक्षरे ज्ञानवा.

ईश्वरोवायु विंशेव च वर्द्धिर्ब्रह्मा दिवाकरः रुद्रो । यमो विरूपारथो वसुरिन्द्रो जलाधिपः ।

स्कन्द इच्छा क्रिया ज्ञानं धनदो निशापतिर्जयः । वासुदेवो बलभद्रः कामेशो विष्णुदेवताः ।

ઈશ, વાયુ, વિશ્વદેવ, અગ્નિ, બ્રહ્મા, સૂર્ય, રુદ્ર, કાલ (વમ), વિશ્વકર્મા, વસુ, ઈંદ્ર, વરુણ, કાર્તિકેશ્વરમા
ધન્યદેવી, ક્રિયાદેવી જ્ઞાનદેવી, કુમેર, ચંદ્રમા, જ્યેષ્ઠ, વાસુદેવ, બલરામ, કામદેવ અને વિષ્ણુ એ
ચોવીસ અંગલના ચોવિસ દેવતાઓ છે.

धूमः श्वानोऽन्त्यजातीनां वाद्यांतजीविनां खरः ॥२०॥

દેવમંદિરે, છત્રે; જળાશયે, (વાવ, કુવા, તળાવે) વસ્ત્રોએ, અને વેદીએ ધ્વજ આય દેવો. અનાજના કોઠારે, ભોજનશાળાએ અને અશ્વશાળાએ વૃષ આય દેવો. રાજગૃહે, આયુધ શાલાએ, સિંહ આય દેવો. રાણીના આવાસમાં ગજ. આય દેવો. પદંગ, વાહન, પાદખી, રથ અને તેની શાલાએ ગજ આય દેવો. અગ્નિકુંડો અને અગ્નિ કર્મથી જીવનાર (હુદાર કે લાડબુંજને ત્યાં ધૂમ આય દેવો. સાધુના મઠમાં (અને શિલ્પીને ત્યાં) ક્વાંક્ષ આય દેવો. શ્વાન પર જેની આજીવિકા હોય તેવા મ્લેચ્છ, અત્યજને ઘરે શ્વાન આય દેવો, વાદ્યશાળાએ ગવૈયાને ત્યાં અને કુંભારને ત્યાં ખર આય દેવો. ૧૮-૨૦

नक्षत्रमूलराशिः ।

पूर्ववद्गुणितेऽष्टधने सप्तविंशतिभाजिते ।

व्ययोऽष्टाहते धिष्ण्यै रायाधिक्ये सुशोभनः ॥२१॥

પૂર્વની જેમ ઘરની લાંગાઈ પહોળાઈને ગુણીને તેને આઠથી ગુણી સત્તાવીશે ભાગવા. જે શેષ રહે તે નક્ષત્રની સંખ્યા (મૂળરાશિ) જાણવી. તે મૂળરાશિના અંકને આઠે ગુણી સત્તાવીશે ભાગતાં શેષ રહે તે અંક વ્યય જાણવો. વ્યય કરતાં આયનો અંક અધિક હોય તો શુભ જાણવું. ૨૧

અયનાં નામો—૧ શાન્તા, ૨ પ્રૌઠા, ૩ પ્રદ્યોત, ૪ શ્રિયાનંદ, ૫ મનોહર, ૬ શ્રીવત્સ,
૭ વિલાવ અને ૮ ચિદાત્મક એ આઠ વ્યયોનાં નામ જણવાં.

८ घर के क्षेत्रनी भूख राशि—आयामं यदि शेत्रं तु विस्तारेण च गुणयेत् ।

सप्तविंशतिहृद्भागं क्षेत्रे स्यान्मूलधिण्यकम् ॥

૬ પ્રાસાદ કે ઘરના ક્ષેત્રની લંબાઈ પહોળાઈને ગુણીને જે અંક આવે તેને સત્તાવિશે ભાગ દેતાં જે શેષ રહે તે ક્ષેત્રની મૂળ રાશિને અંક જાણવો.

फले चाष्टगुणे तस्मिन् सप्तविंशति भाजिते । यच्छेद्यं लभते तत्र नक्षत्रं तद् गृहस्थ च ॥

ક્ષેત્રફળને આઠથી ગુણી ૨૭ થી ભાગતાં શેષ રહે તે ઘરના અશ્વિન્યાદિ નક્ષત્રનો અંક જાણવો.

१	अभिनी	१७
२	भरणी	७
३	इतिहा	२४
४	शोडशिणी	१४
५	मृगशीर्ष	४
६	आर्द्रा	२१
७	पुनर्वसू	११
८	पूर्वफल्गु	१
९	आश्लेषा	१८
१०	मघा	८
११	पूर्वाषाढा	२५
१२	उत्तराषाढा	१५
१३	हरितिकेशिना	५
१४	चित्रा	२२
१५	स्वाती	१२
१६	विशाखा	-२
१७	अनुराधा	१९
१८	ज्येष्ठा	९
१९	मूल	२६
२०	पूर्वाभाद्रपदा	१६
२१	पूर्वाभाद्रपदा	६
२२	श्रवण	२३
२३	धनिष्ठा	१३
२४	शतभिषा	३
२५	पूर्वाभाद्रपदा	२०
२६	उत्तराभाद्रपदा	१०
२७	रेवती	२७

ધારેલ દેવ ગણ અને મનુષ્ય ગણ નક્ષત્રો લાવવા તુ' કોષ્ટક, ક્ષેત્રકળના બન્ને બાજુના આંગળના આંકડા કોષ્ટકમાં મૂકેલા છે.

ગણ						દેવ ગણના નક્ષત્રો			
અંકમા	પૂર્વ		દક્ષિણ			પશ્ચિમ		ઉત્તર	
નક્ષત્ર	મુગધર્ષ	પૂર્વસુ	પૂર્વ	હસ્ત	સ્વાતિ	અનુરાધા	શ્રવણ	આશ્વિન	રેવતી
૧	૪	૧૧	૧	૫	૧૨	૧૯	૨૩	૧૭	૨૭
૨	૨	૧૯	૧૪	૧૬	૬	૨૩	૨૫	૨૨	૨૭
૩	—	—	—	—	૪-૨૨-૧૩	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૪	૧	૨૩	૭	૮	૩	૨૫	૨૨	૧૧	૨૭
૫	૧૭	૧૩	૧૧	૧	૨૪	૨૦	૧૦	૨૫	૨૭
૬	—	—	—	—	૨-૨૦-૧૧	—	—	—	૨૭-૧૮-૯
૭	૧૬	૧૭	૪	૨૦	૨૧	૨૨	૧૧	૧૪	૨૭
૮	૧૪	૨૫	૧૭	૪	૧૫	૨૬	૧૩	૧૯	૨૭
૯	—	—	—	—	—	—	—	—	૩-૬-૧૨-૧૮ ૨૧-૨૭
૧૦	૨૨	૨૦	૧૯	૧૪	૧૨	૧૦	૫	૨૬	૨૭
૧૧	૨૦	૧	૫	૨૫	૬	૧૪	૭	૪	૨૭
૧૨	—	—	—	—	૧-૧૦-૧૯	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૧૩	૧૯	૫	૨૫	૧૭	૩	૧૬	૮	૨૦	૨૭
૧૪	૮	૨૨	૨	૧૦	૨૪	૧૧	૧૯	૭	૨૭
૧૫	—	—	—	—	૮-૧૭-૨૬	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૧૬	૭	૨૬	૨૨	૨	૨૧	૧૩	૨૦	૨૩	૨૭
૧૭	૫	૭	૮	૧૩	૧૫	૧૭	૨૨	૧	૨૭
૧૮	—	—	—	—	—	—	—	—	૨૭-૩-૬-૯ ૧૫-૧૮-૨૧-૨૪
૧૯	૧૩	૨	૧૦	૨૩	૧૨	૧	૧૪	૮	૨૭
૨૦	૧૧	૧૦	૨૩	૭	૬	૫	૧૬	૧૩	૨૭
૨૧	—	—	—	—	૨૫-૭-૧૬	—	—	—	૨૭-૯-૧૮
૨૨	૧૦	૧૪	૧૬	૨૬	૩	૭	૧૭	૨	૨૭
૨૩	૨૬	૪	૨૦	૧૯	૨૪	૨	૧	૧૬	૨૭
૨૪	—	—	—	—	૫-૧૪-૨૩	—	—	—	૨૭-૧૮-૯
૨૫	૨૫	૮	૧૩	૧૧	૨૧	૪	૨	૫	૨૭
૨૬	૨૩	૧૬	૨૬	૨૨	૧૫	૮	૪	૧૦	૨૭
૨૭	એકથી	૨૭	સુધીના	અંકો					

ઉપરની પહેલી પંક્તિના ૧ થી ૨૭ના અંક સામે ઉપરના છૂટાછૂટા આંકડા છે.

દેવગણા નક્ષત્રો અને શુભ આય મેળવેલા સમયોરસ અને છ આંગળ સુધીના વધઘટના માપના અંકો કોષ્ટક ૨

અંકો ગળ આ ગળ આ	નક્ષત્ર	ગળ આ ગળ આ	નક્ષત્રો	ગળ આ ગળ આ	નક્ષત્રો
૧ ૧	મૃગશીર્ષ	૧-૧૩X૧-૩	અનુરાધા	૨-૧૫X૨-૧૫	રેવતી
૧ ૫	શ્રવણ	૧-૧૫X૧-૨૧	રેવતી	૨-૧૫X૨-૨૧	રેવતી
૧ ૧	અનુરાધા	૧-૧૬X૨-૧	પુષ્ય	૨-૧૭X૨-૧૧	પુષ્ય
૦ ૨૧	સ્વાતી	૧-૧૬X૧-૨૩	શ્રવણ	૨-૧૬X૩-૧	મૃગશીર્ષ
૧ ૧		૧-૨૧X૧-૨૧	રેવતી	૨-૧૬X૨-૨૩	હસ્ત
૧ ૩	રેવતી	૧-૨૧X૨-૩	રેવતી	૨-૨૧X૨-૨૩	સ્વાતી
૧ ૫		૨-૧X૨X૫	હસ્ત		
૧ ૭		૧-૨૩X૧-૧	શ્રવણ		
૧ ૯					
૧-૫X૧-૫	મૃગશીર્ષ			૨-૨૩X૨-૨૩	અનુરાધા
૧-૫X૧-૯	સ્વાતી	૨-૫X૨-૫	પુષ્ય	૩-૧X૩-૫	હસ્ત
૧-૭X૧-૧૧	હસ્ત	૨-૭X૨-૭	પુષ્ય	૩-૧X૩-૯	રેવતી
૧-૧૧X૧-૧૭	મૃગશીર્ષ	૨-૭X૨-૧૧	હસ્ત	૩-૩X૩-૭	સ્વાતી
૧-૧૩X૧-૧૫	સ્વાતી	૨-૧૩X૨-૧૭	શ્રવણ	૩-૩X૩-૯	રેવતી
૧-૧૩X૧-૧૭	હસ્ત	૨-૧૫X૨-૯	રેવતી	૩-૫X૩-૯	રેવતી

ઉપર પ્રમાણે સમયોરસ અને છ આંગળ સુધીના વધઘટના માપના દેવગણા નક્ષત્રો મળે ગ.આ. ગ.આ. ગ.આ.

છે. આનાથી વધુ મોટા માપના ગર્ભગૃહ કે મંડપ કરવાના હોય તો ૨-૬, ૪-૧૨, ૬-૧૮, અગર ૯ ગળ ઉપર આપેલા કોષ્ટકના આંકડા ઉમેરી ઉપર લખ્યા તેજ દેવ ગણા નક્ષત્રો જ મળી આવે છે. આ સહેલી રીત છે.

ગૃહસ્વામીના નામ પરથી અને ગૃહના નક્ષત્ર પરથી રાશિ જાણવાનું કોષ્ટક ૩

વરધણીના નામોર	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક	ક
રાશિ	કક	મીન	વૃશ્ચિક	મેષ	સિંહ	ધન	કર્ક	કન્યા	મકર	મિથુ	તુલા	કુંભ
	૪	૧૨	૮	૧	૫	૯	૨	૬	૧૦	૩	૭	૧૨
નક્ષત્ર	આ- શ્રેષ્ઠા	રેવતી	જ્યેષ્ઠા	ભરણી	ઉ.કા	ઉ.કા	ઉ.કા	—	—	—	—	—
૯	૨૭	૧૮	૧૮	૧૧	૧૧	૨૦	૫	૧૪	૨૩	૭	૧૬	૨૫
પુષ્ય	ઉ.લા.	અનુ.	અશ્વિની	મઘા	મૂલ	રોહિ.	હસ્ત	શ્રવણ	આર્દ્રા	સ્વાતી	શતભિષા	—
૮	૨૬	૧૭	૧	૧૦	૧૮	૪	૧૩	૨૨	૬	૧૫	૨૪	—

નક્ષત્રગણ:

દેવમશ્વિમૃગસ્વાતિશ્રુતિપુષ્યપુનર્વસુઃ ।

રેવતીહસ્તમૈત્રં ચ નૃણાં પૂર્વોત્તરા તથા ॥ ૨૨ ॥

અશ્વિની, મૃગશીર્ષ, સ્વાતિ, શ્રવણ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, હસ્ત, અનુરાધા અને શ્રવણ એ નવ નક્ષત્રોનો દેવગણ બન્યો. (આ શ્લોકમાંના નૃણાં પૂર્વોત્તરા તથા નો સંબંધ આગળના શ્લોક સાથે છે. છતાં તેમાં તિસ્રઃ પૂર્વોત્તરાશ્ચૈવ એ પુનરુક્તિ કરી છે. ૨૨

તિસ્રઃ પૂર્વોત્તરાશ્ચૈવ તિસ્રોડપ્યાર્દ્રા ચ રોહિણી ।

મ્રગણી વૈ મનુષ્યાણાં ગણીડસૌ કથિતો બુધૈઃ ॥ ૨૩ ॥

ત્રણે પૂર્વા, ત્રણે ઉત્તરા અને આર્દ્રા, રોહિણી તથા ભરણી એ નવ નક્ષત્રોનો મનુષ્યગણ છે. ૨૩

કૃત્તિકા ચ મૂલાડડશ્લેષે મધા ચિત્રાવિશાખયોઃ ।

ધનિષ્ઠા શતભિષા ડયેષ્ટા નવૈતે રક્ષસાં ગણઃ ॥ ૨૪ ॥

કૃત્તિકા, મૂલ, આશ્લેષા, મધા, ચિત્રા, વિશાખા, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને નયેષ્ઠા આ નવ નક્ષત્રોનો રાક્ષસ ગણ છે. ૨૪

સ્વગણે ચોત્તમા પ્રીતિર્મધ્યમા દેવમાનુષૈઃ ।

કલહો દેવદૈત્યાનાં મૃત્યુર્માનવરક્ષસામ્ ॥ ૨૫ ॥

ધર અને ધરધણીનો એકજ ગણ હોય તો પરસ્પર ઉત્તમ પ્રીતિ ગણાય છે. આર્ષાત તે શ્રેષ્ઠ ગણવું. એકનો દેવગણ અને બીજાનો મનુષ્યગણ હોય તો તે મધ્યમ ગણવું. જો એકનો દેવગણ અને બીજાનો દૈત્ય (રાક્ષસ) ગણ હોય તો હંમેશાં કલેશ રહે. જો એકનો મનુષ્યગણ અને બીજાનો રાક્ષસગણ હોય તો મૃત્યુકારક બન્યો. ૨૫

તારા

રામિમાદ્વેષમં યાવત્ શેષં તારાંકમાજિતે ।

ત્યાજ્યાસ્ત્રિપંચસપ્તાઘ્યાશ્ચન્દ્રમા અગ્રપૃષ્ઠતઃ ॥ ૨૬ ॥

ધરધણીના જન્મનક્ષત્રથી ધરના નક્ષત્ર સુધી ગણતાં જે અંક સંખ્યા આવે તેને નક્ષત્ર જ્ઞાગતાં શેષ રહે તે તારા બન્યો. તેમાં ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા વર્ત્ય ગણ્યો. તારાઓનાં નામ (૧) શાન્તા (૨) મનૌહરા (૩) કૂરા (૪) વિજયા (૫) કલહોદ્ભવા (૬) પશ્ચિમી (૭) રાક્ષસી (૮) વીરા અને (૯) આનંદા એમ અનુક્રમે છે. ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા કૂરનામવાળી હોવાથી તે તજવી. ધરના સંખ્યા કે પાછળ ચંદ્રમાનું ધર આવતું હોય તો ન લેવું. ૨૬

शेखरस्वामीना नाम उपरनी आने गेख नखन उपरनी राशि भाष्यवानुं. शे.५७३.

[illegible]

ચંદ્રવાસ:

સપ્તકે સપ્તકે વહ્નો ધિષ્ણયે પૂર્વાદિઘટિતઃ ।

ગૃહર્ષે ચંદ્રમા જ્ઞેયઃ પ્રાસાદે ચાગ્રતઃ શુભઃ ॥ ૨૭ ॥

કૃત્તિકાદિ સાત સાત નક્ષત્રો પૂર્વાદિ ચારે દિશાએ મૂકવાં.^{૧૦} ચંદ્રનું નક્ષત્ર જે દિશામાં હોય ત્યાં તેનો વાસ (ગૃહ-ઘર) બાણુવો. ઘર બનાવતાં જો ચંદ્રમાનું ઘર સન્મુખ કે પાછળ હોય તો નેષ્ટ બાણુવું. ડાબી જમણી તરફ ચંદ્રમા હોવો. પ્રાસાદને, રાજમહેલોને વિષે સન્મુખ ચંદ્રમા હોવો. બાણુમાં પણ હોવો. પ્રાસાદ(દેવગૃહ, દેવમંદિર)માં સન્મુખ ચંદ્રનો હોય લાગતો નથી. ૨૭

અંશક:

વ્યયવેશ્માક્ષરૈર્યુક્તો મૂલરાશિસ્ત્રિમાજિતઃ ।

ઇંદ્રો યમો નૃપઃ પ્રીતિર્ન શ્રુમાધિનવાષ્ટકાઃ ॥ ૨૮ ॥

ઘરનો જેટલામો વ્યયનો અંક હોય તે તથા મૂળ રાશિનો અંક અને ઘરના નામનો અક્ષરોનો અંક એ સર્વનો સરવાળો કરી તેને ત્રણે લાગતાં શેષ રહે તે અશંક બાણુવો. એક વધે તો ઇન્દ્રાંશક, બે વધે તો યમાશક અને ત્રણ વધે તો રાજાંશક બાણુવો.

૧. દેવાલય, મૂર્તિ, લિંગ, મંડપ, વેદી, અને કુંડમાં ઇન્દ્રાંશક આપવો.

૨. ક્ષેત્રપાળ, હૈરવ, નાગેન્દ્ર અને માતૃદેવીની મૂર્તિને યમાંશક દેવો.

૩. પુર, કિલ્લા, શિખર, હવેલી, રાજમહેલ અને સિંહાસનને રાજાંશક દેવો. ૨૮

રાશિમૈત્રિ:

સપ્તમે ચોત્તમા પ્રીતિઃ ષડાષ્ટે મરણં ધ્રુવમ્ ।

નવપંચે જ્ઞાતિકલેશઃ પુષ્ટિર્દશચતુર્થકે ॥ ૨૯ ॥

તૃતીયૈકાદશે મૈત્રી દ્વિતીયે દ્વાદશે રિપુઃ ।

एवं तु षड्विधं प्रोक्तं राशीनां च परस्परम् ॥ ૩૦ ॥

ઘરની રાશિથી ઘરના સ્વામિની રાશિ સુધી ગણુતાં સાતમી આવે તો ઉત્તમપ્રીતિ, છઠ્ઠી કે આઠમી આવે તો મૃત્યુ થાય. નવમી ને પાંચમી રાશિ આવે તો કલેશ થાય. દશમી અને ચોથી આવે તો તે પુષ્ટિકારક બાણુવી. ત્રીજી અને અગ્યારમી રાશિ આવે તો મિત્રતા

- ૧૦ (૧) પૂર્વદિશાનાં નક્ષત્રો:-કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશીર્ષ, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અને આશ્લેષા.
(૨) દક્ષિણદિશાનાં નક્ષત્રો:-મધા, પૂ. ક્રાદ્યુની, ઉત્તરક્રાદ્યુની, હસ્ત, ચિત્રા સ્વાતિ ને વિશાખા.
(૩) પશ્ચિમમુખ નક્ષત્રો:-અનુરાધા, જેષ્ઠા, મૂળ, પૂ. પાદા, ઉ. પાદા, શ્રવણ એ ૭ નક્ષત્રો.
(૪) ઉત્તરદિશાનાં નક્ષત્રો:-ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂ. લા., ઉ. લા., રેવતી, અશ્વિની અને બારણી.

॥१॥

२	नामाक्षर	अ	ख	३	३	३	३
---	----------	---	---	---	---	---	---

નાડી, નક્ષત્રની યોની, અને યોની વેર વિશે દશ અંગનું કોષ્ટક.

વાસ્તુસાર:

નક્ષત્ર ક્રમાંક	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭
૧ નક્ષત્ર મુળરાશિ	ચિત્રા ૨૨	સ્વાતિ ૧૨	વિશાખા ૨	અનુરુધ્ધા ૧૯	જેષ્ઠા ૯	મૂળ ૫૬	પૂ. પાદા ૧૬	ઉ. પક્ષ ૬	શ્રવણ ૨૩	ધનિષ્ઠા ૧૩	શતભિષા ૩	પૂ. ભા. ૨૦	ઉ. ભા. ૧૦	રેવતી ૨૭
૨ ગણ	રાક્ષસ	દેવ	રાક્ષસ	દેવ	રાક્ષસ	રાક્ષસ	મનુષ્ય	મનુષ્ય	દેવગણ	રાક્ષસ	રાક્ષસ	મનુષ્ય	મનુષ્ય	દેવગણ
૩ ચંદ્ર	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર
૪ રાશિ	કન્યા	વૃશ્ચા	વૃશ્ચા	વૃશ્ચિમ	વૃશ્ચિમ	ધન	ધન	ધન	મકર	મકર	કુંભ	કુંભ	મીન	મીન
૫ ભતિ	વૈશ્ય	શુક્ર	શુક્ર	બ્રાહ્મણ	બ્રાહ્મણ	ક્ષત્રિય	ક્ષત્રિય	ક્ષત્રિય	વૈશ્ય	વૈશ્ય	શુદ્ર	શુદ્ર	બ્રાહ્મણ	બ્રાહ્મણ
૬ રાશિકા સ્વામિ	યુધ	શુક્ર	શુક્ર	મંગળ	મંગળ	ગુરુ	ગુરુ	ગુરુ	શનિ	શનિ	શનિ	શનિ	ગુરુ	ગુરુ
૭ વ્યય	શ્રીવત્સ ૬	વિભવ ૭	ચિદાત્મા ૮	શાન્ત ૧	પૌર ૨	પ્રહોત ૩	શ્રીયાન્દ ૪	મનોહર ૫	શ્રીવત્સ ૬	વિભવ ૭	ચિદાત્મક ૮	શાન્ત ૧	પૌર ૨	પ્રહોત ૩
૮ નાડી	ગપ્ય	અન્ય	અન્ય	મધ્ય	આદ્ય	આદ્ય	મધ્ય	અન્ય	અન્ય	મધ્ય	આદ્ય	આદ્ય	મધ્ય	અન્ય
૯ નક્ષત્ર યો	વ્યાધ	મહિષ	વ્યાધ	મૃગ	મૃગ	શ્વાન	કર્પી	નકુલ	કર્પી	સિંહ	અશ્વ	સિંહ	ગાય	ગજ
૧૦ યો વેર	ગાય	અશ્વ	ગાય	સિંહ	સિંહ	વાનર	શ્વાન	સર્પ	શ્વાન	ગાય	મહિષ	ગજ	વ્યાધ	સિંહ
૧૧ ન વેર	હસ્ત	ભરણી	જેષ્ઠા	૦	વિશાખા	૦	૦	રોહિણી	પુનર્વસુ	૦	૦	૦	૦	૦
૧૨ નામાકર		૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪

થાય. ખીજી ને ખારમી રાશિ શત્રુતા કરાવે. આ પડાબટક, રાશિની પરસ્પર મૈત્રી, વર-
કન્યાના સંબંધો, શેઠ નોકરના સંબંધો વગેરેમાં પણ જોવી. ૩૦

સમરાશ્યધિકાષટ્ઠમિર્દપત્યોર્ધુવનેશયોઃ ।

સૌખ્યદા સ્વામિમિત્રત્વાત્પંચમી વિષમા સમાત્ ॥ ૩૧ ॥

સમ રાશિ (બીકી રાશિ) માંહે ખીયા ખાઈ અને પડાબટક (૬-૮) અને વિષમ રાશિમાં
નવપંચ (૬-૫) આ સર્વ દંપતિ પુરૂષ અને ઘરના ઘરઘણીના પડાબટક જોવા નોકરને
શેઠ મિત્ર અમિત્રમા જોવું ઇષ્ટપ્રાપ્તિ રાખવી હુષ્ટ પ્રીતિ તજવી. ૩૧

નક્ષત્રોની રાશિ

અશ્વિન્યાદિત્રયં મેષઃ સિંહે દેયં મધાત્રિકમ્ ।

મૂલાદિત્રિતયં ચાપે શેષાણિ નવરાશિષુ ॥ ૩૨ ॥

અશ્વિની, ભરણી ને કૃત્તિકાની મેષ રાશિ, મધા, પૂ. ફાલ્ગુની ને ઉ. ફાલ્ગુનીની સિંહ
રાશિ, મૂળ, પૂ. પાઠા ને ઉત્તરપાઠા એ ત્રણ નક્ષત્રોની ધનરાશિ જાણવી. ખાકીની નવ રાશિ
ખજે નક્ષત્રોની જાણવી. ૩૨

રાશિના સ્વામિ

મૌમઘૃગ્જ્જ્ઞચંદ્રાર્કબુધમાર્ગવધૂમિજાઃ ।

ગુરુમંદાર્કજા જીવો મેષાદીનામધીશ્વરાઃ ॥ ૩૩ ॥

મેષ ને વૃશ્ચિકનો સ્વામિ મંગળ. વૃષભ ને તુલાનો શુક્ર. કન્યા અને મિથુનનો બુધ. કર્કનો
સ્વામિ ચંદ્રમા અને સિંહનો સ્વામિ સૂર્ય જાણવો. આમ ખારે રાશિના આ સાત ગ્રહો ક્ષેત્રના
અધિપતિ હેવ જાણવા. આ સર્વ રાશિસ્વામી પોતાના ક્ષેત્રમાં હોય તો પીડા કરતા નથી.
વિષમ સ્થાને, શત્રુસ્થાને પીડા કરે અને તેથી શત્રુ મિત્ર સંબંધ બાવ જોવો. ૩૩

રાશિના સ્વામિના ભાવ (મૈત્રી)

મિત્રાણ્યકેન્દુભૌમેજ્યા બુધશુક્રશનિશ્વરાઃ ।

વૈરમન્યોઽન્યમેતેષાં ત્યાજ્યા હર્મ્યગૃહેશ્વયોઃ ॥ ૩૪ ॥

રાહુરવૌ પરં વૈરં ગુરુમાર્ગવયોરપિ ।

હિમાંશુબુધયોર્વૈરં વિવસ્વાન્મંદયોરપિ ॥ ૩૫ ॥

આદિત્ય (સૂર્ય), ચંદ્ર, મંગળ અને શુક્રને મૈત્રી છે. બુધ, શુક્ર અને શનૈશ્વરને મૈત્રી
છે. પરંતુ ખીજા ગ્રહોને અન્યોન્યવૈર છે. જેમકે રાહુ રવિ ને વૈર. શુક્ર ને શુક્રને વૈર.
ચંદ્રમા અને બુધને વૈર. સૂર્ય અને શનૈશ્વરને વૈર. ૩૪-૩૫

શશિના સ્વામિ અને તેના મિત્ર-સમભાવ
કે શત્રુભાવ જોવાનું કોષ્ટક.

શશિ	સ્વામિ	મિત્રભાવ	સમભાવ	શત્રુભાવ
સિંહ	સૂર્ય	ચંદ્ર-ગુરુ મંગળ	બુધ	શુક્ર શનિ
કર્ક	ચંદ્ર	સૂર્ય-બુધ	ગુરુ-શુક્ર મં. શની	૦
મેષ-વૃશ્ચિ	મંગળ	સૂર્ય-ચંદ્ર ગુરુ	ગુરુ શનિ	બુધ
મિથુન-કન્યા	બુધ	સૂર્ય-શુક્ર	મંગળ ગુરુ શનિ	ચંદ્ર
ધન-મીન	ગુરુ	સૂર્ય-ચંદ્ર મંગળ	શનિ	બુધ શુક્ર
વૃષભ-તુલા	શુક્ર	બુધ-શનિ	ચંદ્ર ગુરુ	સૂર્ય મંગળ
મકર-કુંભ	શનિ	બુધ-શુક્ર	ગુરુ	સૂર્ય ચંદ્ર મંગળ

આયસ્થાન

ગૃહે ગજસ્તયોઃ સિંહઃ ઘ્વજસ્તેષ્વન્યતો ન ગૌ ।

સ્વસ્થાને દક્ષિણે વામેઽપ્યેકૈકસ્તુ દિશાં ત્રયે ॥ ૩૬ ॥

ગૃધ્રાચને સ્થાને ગજાય દેવો. એ જોડના સ્થાને સિંહાય દેવો. વૃષ, ગજ અને સિંહાયને સ્થાને ઇન્દ્રાય દેવો. પણ વૃષાય ખીજા કોઈના સ્થાને ન હેવો. દરેક આય પોતાના સ્થાને તથા પોતાનાથી ડાબે જમણે સ્થાને એમ ત્રણ જગ્યાએ લઈ શકાય. ૩૬

અપ્યદોષં વહુગુણં ન મયાય ગૃહે સદા ।

આયવ્યયો પ્રયત્નેન વિરુદ્ધં વર્જયેત્સુધીઃ ॥ ૩૭ ॥

ઘર કે પ્રાસાદ નિર્માણમાં થોડા દોષ હોય અને ગુણ વધારે હોય તો તે વાસ્તુ નિર્દોષ દોષ વગરનું હોય તેમાં માનવું. આયવ્યય આદિ ગણિત પ્રયત્ન કરીને દોષ તણને કરવું. ૩૭

સિંહમીનાલિરાશીનાં વૃણાં પૂર્વમુખં ગૃહમ્ ।

કન્યામકરકર્કેશનરાણાં દક્ષિણામુખમ્ ॥ ૩૮ ॥

તુલામિથુનચાપાનાં પશ્ચિમામિમુખં દિતમ્ ।

કુંભમેષવૃષાધીશનરાણામુત્તરં મુખમ્ ॥ ૩૯ ॥

સિંહ, મીન અને વૃશ્ચિક રાશિવાળા સ્વામિને પૂર્વ મુખના દ્વારવાળું ઘર કરવું. કન્યા, મકર અને કર્ક રાશિના સ્વામિને દક્ષિણાભિમુખદ્વારવાળું ઘર કરવું. તુલા, મિથુન અને ધન રાશિના સ્વામિને પશ્ચિમાભિમુખના દ્વારવાળું ઘર કરવું. કુંભ, મેષ, અને વૃષભ રાશિના સ્વામિને ઉત્તરાભિમુખ દ્વારવાળું ઘર કરવું. ૩૭-૩૭

નાગવૃદ્ધ

માદ્રાદિત્રિત્રિમાસેષુ સૃષ્ટાદિપૂર્વતો મુલમ્ ।

સ્વાતં વાયુમહેશ્વાગ્નિનૈઋત્યેષુ શુભં ક્રમાત્ ॥ ૪૦ ॥

૧૧ ભાદરવો, આસો ને કાર્તિક એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ પૂર્વે હોય છે, ત્યારે વાયવ્ય ખૂણે ખાત કરવું. માર્ગશીર્ષ, પોષ ને માઘ એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ દક્ષિણે હોય ત્યારે ઈશાન કોણે ખાત કરવું. ફાગણ, ચૈત્ર ને વૈશાખ એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ પશ્ચિમે હોય ત્યારે અગ્નિ ખૂણે ખાત કરવું. જેઠ, અશાઠ ને શ્રાવણ એ ત્રણ માસમાં નાગનું મુખ ઉત્તરે હોય ત્યારે નૈઋત્ય કોણે ખાત કરવું. ૩૮

વર્ણાવિને ગૃહપ્રયાગ

દ્વાત્રિંશત્ત્વસ્તપર્યન્તં ચતુર્ઠસ્તાદિતો ગૃહમ્ ।

તતો રાજગૃહં કુર્યાદ્દ્યોતરશ્ચત્ત્રચિ ॥ ૪૧ ॥

ચાર ગજથી બત્રીસ ગજ સુધીના માપનાં ઘરો પ્રાદ્વણાદિ બળિને માટે કરવાં. તેમાં પ્રાદ્વણનું ઘર બત્રીસ હાથનું ક્ષત્રિયનું, અઢાવીશ હાથનું, વૈશ્યનું ચોવીશ હાથનું, શૂદ્રનું ઘર વીશ હાથનું અને અત્યજનું સોળ હાથ સુધી એમ ઘરો કરવાં. રાજાને માટે ચોસઠ હાથથી એકસો આઠ હાથ પર્યંતના માપનાં રાજભવન કરવાં, તેથી અધિક ન કરવાં. ૪૦

૧૧ (૧) મીન, મેષ ને વૃષ એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ પશ્ચિમે હોય ત્યારે અગ્નિ કોણે ખાત કરવું.

(૨) મિથુન, કર્ક કે સિંહ એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ ઉત્તરે હોય છે. ત્યારે નૈઋત્ય કોણે ખાત કરવું.

(૩) કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ પૂર્વે હોય ત્યારે વાયવ્ય કોણે ખાત કરવું.

(૪) ધન મકર કે કુંભ એ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં નાગનું મુખ દક્ષિણે હોય ત્યારે ઈશાન કોણમાં ખાત કરવું.

વિસ્તારેણ સમં દૈર્ઘ્યે દ્વિગુણાવધિ ચેષ્યતે ।

एकभूरष्ट हस्ते स्याद् दशवृद्ध्या पुनस्ततः ॥ ४१ ॥

ધરની કહેલી પહોળાઈથી સમ=સરખું લાંબું ધર કરવું કે સવાયું કે ઢોલું કે બમણા સુધી લાંબું ધર કરવું. એ આઠ ગજનું ધર હોય તો એક ભૂમિ (મજલા)નું ધર કરવું. બીજી ભૂમિ (મજલા) ન કરવો. નવ ગજથી દશ ગજ પર્યંતના ધરને એ ભૂમિ મજલા કરવા ૧૯ થી ૨૮ ગજ સુધીના ધરને ત્રણ ભૂમિ (મજલા) કરવી. એ રીતે અનુક્રમે દશ ગજની વૃદ્ધિ ઉપર એક એક ભૂમિ વધારવી. ૪૧

भूमि-मजला-प्रमाण

एक भूमी द्वि भूमीच त्रि भूमी भवनं नृणाम् ।

तत्परं भूपतीनां च नवैकादशभूमिकम् ॥ ४२ ॥

એક ભૂમિ, એ ભૂમિ કે ત્રણ ભૂમિ (મજલા) સર્વ લોકોને કરવા. તેથી અધિક ભૂમિ પાંચ, સાત, નવ, કે અગ્યાર પર્યંતની ભૂમિ નૃપતિ-રાજાઓને કરવી. રાજાએલો પાંચથી અગીઆર મજલા સુધીના કરવા. ૪૨

એકાશી પદનો વાસ્તુ

પૂર્વ

દા.સુ. દા.સુ.

ઇત	પર્વ	જ્ય	દિ	સૂર્ય	સત્ય	ભૂષ	અંત-રીક્ષ	અગ્નિ
દીપ્તિ	અક્ષા						પુષ્ય	
અદિતિ							વિતથ	દાર મુકલુ
શૈલ							ગૃહક્ષ	દાર મુકલુ
કુબેર							યમ	
લક્ષ્મી							ગંધર્વ	
મુખ્ય							ભૃંગ	
નાગ							ભૃગ	
રોગ	પાપ	શેષ	અસુર	વશ્ણ	પુષ્ય	સુગ્રી,	નંદી	પિતૃ

દાર મુકલુ

દ્વારમાન

સપ્તતિષ્ઠિ પંચાશદ્ વ્યાસસ્તમિતાંકુલઃ ।

મિશ્રિતઃ ભવનદ્વારો દેયો વ્યાસસ્તદર્ધતઃ ॥ ૪૩ ॥

શીતેર આંગળ ઊંચું ધરતું દ્વાર ઉત્તમ સાડ આંગળનું મધ્યમ અને પચાસ આંગળનું દ્વાર કનિષ્ઠ બાણુવું. તે દ્વારના ઉદયમાં ધરતો વ્યાસ જેટલા ગજ હોય તેટલા આંગુલ દ્વારના વ્યાસમાં ઉમેરતાં જેઠ બાણુવું. તથા મધ્યને કનિષ્ઠમાં વધારવાથી ઢોપ નહિ. દ્વારના ઉદયમાનથી અર્ધા દ્વારનો વ્યાસ (પહોળાઈ) ઉપર કહેલ આંગુલથી વધારેલા હોય તો તેના અર્ધા જેટલું પહોળું દ્વાર કરવું. ૪૩

વામે દક્ષે ક્રમાન્મધ્યે નરાશ્વગૃહે શુભમ્ ।

ક્ષેત્રાંકમાજિતે દ્વારં કૂરસ્થાને વિવર્જયેત્ ॥ ૪૪ ॥

અનુષ્યતા ધરતું દ્વાર ગર્ભથી ડાબી બાજુ મુકવું. અશ્વશાલાને જમણી તરફ અને હિસ્તિશાલાને ગર્ભ (મધ્યમાં) દ્વાર મુકવું, તે શુભ બાણુવું. કૂર અસ્થાને દ્વાર ન મુકવું.

બીજો લેઠ-ક્ષેત્રફળના નવ ભાગ એટલે ૮x૮ ચોસડપદના વાસ્તુ ડેવતાના

ચોસડ પદનો વાસ્તુ

પૂર્વ

ધૈશ	પર્વ	નવ	દિશ	સૂર્ય	સત્ય	મૃશ	અંત અગ્રી
અદિત							પુષા x
x શૈલ							વિતથ
કુબેર			દીક્ષા				ગૃવશ
ભદ્રાટ			બ્રહ્મા				યમ x
મુખ્ય							ગંધર્વ
x નાગ							ભંગ
x રોગ	શેષ	અસુર	વરુણ	પુખ્ય	સુગ્રીવ	નંદી	મૃગ પીન

x x x

ચોક્કડી મૂકી છે તે નવ સ્થાને દ્વાર ન મુકવું.

ભાગને કદ્ધી તેમાં બધા દેવોનું સ્થાપન કરવું. તેમાં શુભ દેવતાના સ્થાને દ્વાર મુકવું. કૂર અસ્થાને દ્વાર ન મુકવું. ૪૪

જયંતે ઇંદ્રવિતથ ઉપદ્વારે ગૃહક્ષતે ।

વરુણે પુષ્પદંતે ચ સોમે મૃલ્લાટકે તથા ॥ ૪૫ ॥

એકાદશીપદન. વાસ્તુના પદ સ્થાને દ્વાર મુકવાનું કહે છે: જયંત, ઇંદ્ર, ઇન્દ્ર વિતથ અને ગૃહસ્થત, વરુણ, પુષ્પદંત, સોમ અને ભલ્લાટના એ આઠ પદના સ્થાને દ્વાર મુકવું. મુળદ્વારની બાજુના નાના દ્વારને ઉપદ્વાર કહે છે. ૪૫

ઈંદ્રે ગૃહક્ષતે પુષ્પદંતે મલ્લાટકે તથા ।

દ્વારવેધં ત્યજેત્કોણે સ્તંભે કૂપે સુરાલયે ॥

દક્ષિણે શ્રૂયતે દ્વારાન્નવેધો દ્વિગુણાન્તરે ॥ ૪૬ ॥

વાસ્તુના પદના ઇંદ્ર, ગૃહક્ષત, પુષ્પદંત અને ભલ્લાટના પદે દ્વાર વેધ તજવો બુદ્ધિ પડતો હોય, સ્તંભ કે કુવો કે દેવસ્થાન આદિ દ્વારા સામે આવે તો તે વેધ તજવો.

સાંભળવા મુજબ (ખીખા આચાર્યોના મતમાં) દ્વારની જમણી બાજુ કે દ્વારથી જમણા અંતરે (દ્વારના પ્રમાણથી જમણા અંતરે) વેધ ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થો હોય તો વેધ લાગતો નથી. ૪૬

દ્વારાગ્રે સ્વટકીદ્વારં ષોડશાંશમધો હથઃ ।

સપ્તહસ્તાદિતઃ પંચ પ્રતોલ્યા વિષમૈઃ કરૈઃ ॥ ૪૭ ॥

મુખ્ય દ્વાર તેટલું જાંચું હોય તેનાથી પરસાળનું દ્વાર બારશાખના સોળમાં ભાગ જેટલું નીચું માંડવું. પણ ઉત્તરંગ એક સૂત્રમાં રાખવા. પછી તેથી ખડકી દ્વારનું તળગદ એટલું નીચું મુકવું અને તે ખડકીનું દ્વાર પ્રતોલ્યથી શેરી-પોળથી પાંચ સાત નવ હાથના વિષય હસ્તના અંતરે રાખવી.

ધરના ઉદયનુમાન

વળવત્યા યુગાડશીત્યા દ્વિસપ્તત્યંગુલૈર્યુતઃ ।

વ્યાસસ્ય ષોડશો ભાગં સ્તદવધિ મંદિરોદયઃ ॥ ૪૮ ॥

૧૪ ધરના ઉદયના ત્રણ ભેદઃ છન્નું આંગુલ, ચોરાશી આંગુલ. અને બહોતેર આંગુલ, એમ ઉત્તમ, મધ્યમને કનિષ્ઠ માન ઉભાણી બાજુની. ૪૮

૧૪ (૧) દારનો ઉદય. ધરની પહોળાઈના જેટલા ગજ હોય તેટલા આંગુલમાં આઠ આંગુલ મેળવતાં જે થાય થાય તેટલુ ધરના દ્વારનો ઉદય-માન મધ્યમાન અને ૫૦ આંગુલ ઉમેરતા કનિષ્ઠમાન ૭૦ આંગુલ ઉમેરતાં જેઠ માન.

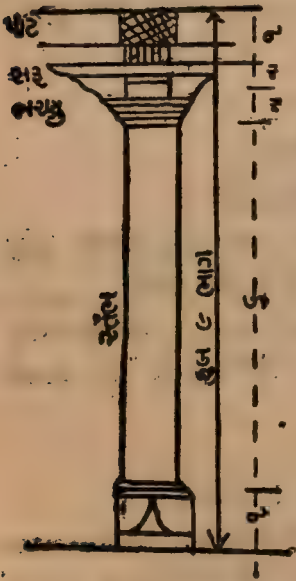
(૨) મત્સ્યપુરાણમાં દારોદયના દશ પ્રકાર ભેદ કહ્યા છે. ૧૫૦ આંગુલથી. ૧૪૦, ૧૩૦, ૧૨૦, ૧૧૦, ૧૦૦, ૯૦, ૮૦, ૭૦, ૬૦ અને ૫૦ આંગુલ એ પ્રકારે દારોદયના દશ ભેદ યુક્તિમાન શીદ્ધીએ નથી થયે તેવા ઉદયનું દાર કરવું.

(૩) ધરના વ્યાસનો સોળમાં અંશમાં ત્રણ હાથ ઉમેરવાથી મધ્યમાનના દારનો ઉદય બાજુનો.

પંચાશૈર્ભાજિતે તસ્મિન્ વેદિકા ભાગતો ભવેત્ ।

મત્તવારણ મેકાંશન્ તાવેદાંશતઃ શ્રુમા ॥૪૯॥

ઘરની ઉઘ્યના માનમાં પાંચ ભાગ કરીને ઉંચાઈ અથવા ઉભણી અથવા ચોટવણ અને વેદિકા એટલે મદોન્મત હાથી જેની ડેખાતી પગથીઓની આબુખાબુ સુકાતી એટલીઓ તે. મતવારણના ઉઘ્યના ચોથા ભાગે નમણ કરવો. ૪૯

ઉદયે નવભિર્ભક્તે ઇકાંશે પદકુંભિકે ।

ભાગાર્ધે ભરણં શીર્ષ મધ્યં સ્તંભ પઢાંશકે ।૫૦॥

ઘરના ઉઘ્યના પાટડા મથાળેથી નવ ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગ કુંભ, છ ભાગનો સ્થંભ, ભરણું અટધો ભાગ અને સડ અધો ભાગ અને મેક ભાગનો પાટ-પાટડો નાણવો. ૫૦

ઉદમ્બરસમાકાર્યા કુંભિકા સર્વતો વૃષૈઃ ।

મધ્ય ઉચ્ચગૃહં શ્રેષ્ઠં ભાગોચ્ચં ન શુભાવદમ્ ॥૫૧॥

ઘરના દ્વારનો ઉંચરોને કુંભી એક સૂત્રમાં બુદ્ધિ-માન શિલ્પીશ્રી રાખવાં. ઘરનો મધ્ય ભાગ-જરા ઉંચો હોય તે શ્રેષ્ઠ નાણવું. પરસાળ ઘરથી નીચી ઘરનું તળ ઉંચું રાખવું આંગણા કરતાં પરસાળ ઊંચી અને પરસાળ કરતાં ઓરડો ઊંચો રાખવો, એવો વૃદ્ધોનો મત છે. ૫૧.

ભૂમેઃ પદસ્ય વેદાન્તં પંચાશીત્યાંગુલોદ્વયઃ ।

દ્વિર્દ્વચંગુલા ભવેત્ બુદ્ધિ ર્યાવદ્યેકોતરંશતત્ ॥૫૨॥

ઘરની ભૂમિ થકી પાટના પેટા સુધીની ઉંચાઈના ૮૫ પંચાશી આંગુલ ઉઘ્ય રાખવો. તેની વૃદ્ધી બખ્ખે આંગુલ કરતાં ૧૦૧ એકસોએક આંગુલ સુધીના નવ લેદ કદા છે. ૮૫" ૮૭" ૮૯" ૯૧" ૯૩" ૯૫" ૯૭" ૯૯" ૧૦૧" આંગુલ એમ નવ લેદ ઉઘ્યના નાણવા. ૫૨

હારોદયનું વીજુ ચાન

પદ્મતુ:પચમાંશેન તદાધોદ્વારપેટકમ્ ।

ઉચ્છ્રાયાદ્દેન કર્તવ્યં શોભનં વા કલાનિધિમ્ ॥૫૩॥

ઘરના ઉઘ્યમાં છ, પાંચ અને ચાર ભાગ કરવા. તેમાં ચાર ભાગમાં એક ભાગ ઉપર રાખી બાકીના ત્રણ ભાગ ઉઘ્યનું દ્વાર કરવું-પાંચમા ભાગમાં એક ભાગ ઉપર રાખી ચાર ભાગનું ઉઘ્યનું દ્વાર કરવું અને છ ભાગમાં એક ભાગ ઉપર રાખી પાંચ ભાગ દ્વારોદય રાખવું. ૫૩

દ્વારાર્ધેનાં ત્રિમાને ન દ્વારં જાલાગવાક્ષયો ।

દીર્ઘ હીનં ચ પ્રકર્તવ્યં સમસૂત્રં ચ મૂર્ધનિ ॥૫૪॥

^{૧૫}દ્વાર ઉદયના ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ બાળીયા ગવાક્ષ ગોખલાતું માપ રાખવું. દ્વારથી તેની ઉંચાઈ હીન થાય પરંતુ ઉપર ઉતરંગ બધાં સમસૂત્રમાં રાખવાં. ૫૪

પંચહસ્તાદિતઃ શાલા યાવત્ હસ્ત ત્રયોદશઃ ।

એક શાલાદિતો ગેહં પર્યંતં દશ શાલકમ્ ॥૫૫॥

પાંચ ગજથી તેર ગજ સુધીની શાલા કરવી (ખંડ કરવા) ઘર એક શાલાથી દશ શાલા પધીનાં કરવાં. શાલા એટલે ખંડ અથવા ઓરડા. ૫૫

અર્ગલા ગૃહવામાંને કપાટં ગૃહ દક્ષિણે ।

દીયાલયોડર્ગલા તુલ્યો દક્ષિણાંગે વરપ્રદઃ ॥૫૬॥

ઘરના દ્વારને એક કમાડ હોયતો ઘણી જમણી તરફ કમાડ કરવું અર્ગલા (ભોગળ) ઘણી ડાબી તરફ કરવી. દીપાલય (દીવાનું ચાડું) અર્ગલાની જેમ ડાબી તરફ (તેવડું ઉંચું) નહિ પરંતુ દક્ષીણમાં રાખવું તે શ્રેષ્ઠ ગણાય. ૫૬

નાગદંતો દ્વાર સમો શાલાયાં વામ દક્ષિણે ।

એકસ્તુ દ્વાદશાંશેન તસ્માદ્ સાર્દ્ધં દ્વિતીયકેઃ ॥૫૭॥

નાગદંત-(નરજી) દ્વાર શાખાના ઉતરંગ ટોડલાની બરાબર રાખવા. અને તે ઘરને ડાબે પાસે કે જમણે પાસે કરવી. એક દિશામાં બારમાં ભાગે એક ખુંટી મુકી પછી અઢી અઢી ભાગે બીજી મુકવી. નાગદંત એટલે ખુંટીઓ. ૫૭

ષટ્દશ

પંચ સપ્ત નવાં શૈસ્તુ દૈર્ઘ્યે દ્વિત્રિ નવાંશકૈઃ ।

સમાનો મધ્ય પદઃ સ્યાચ્છાલાયાસ્તત્સમજ્ઞાઃ ॥૫૮॥

ઘરની લાંબાઈના પાંચ ભાગ કરવા, ભાગ બે ભાગ મધ્યમાં (ષટ દાર) બાળુમાં દોઢ દોઢ ભાગમાં—બીજીમાં જે ઘરની સાત ભાગ કરેતો મધ્યમાં ત્રણ ભાગ અને જે નવ ભાગ કરે તો મધ્યમાં ચાર ભાગ કરી બાળુમાં અઢી અઢી ભાગ રાખવા મધ્યપટ્ટની સમાન શાલાની ઉંચાઈ સરખી રાખવી. ૫૮

શાલાલિંદ પ્રમાણ

પંચમાગદ્વયં કૃત્વા સપ્તમાગ ત્રયં તથા ।

ચત્વારો નવ માગશ્ચ શાલાલિંદ પ્રમાણતઃ ॥૫૯॥

(૧૫) ઘરના બારી બારણા કપાટ બાળી એ સરો. દ્વારના ઉતરંગ વાઢે સમસૂત્ર એક સૂત્રમાં રાખવા, ઉંચાં નીચાં કરેતો દોષ ગણવો.

ઘરની જમીનમાં શાલા (ઘર) અને પ્રતિશાળા-(પરસાળ ઓસરી) રાખવાનું પ્રમાણ કહે છે ઘરની જમીનની ઉંડાઈના પાંચ ભાગ કરી ત્રણ ભાગની શાલા (ઘર) અને બે ભાગની પરસાળ કરવી. જો ઘરની જમીનના સાત ભાગ કરે તો શાલા ચાર ભાગનું અને પરસાળ ત્રણ ભાગની. અને જો નવ ભાગ કરે તો પાંચ ભાગની શાલા (ઘર) અને ચાર ભાગની પરસાળ રાખવી. ૫૯

કાષ્ટનાગુણદોષ

ગૃહં કાષ્ટં ત્યજં ચિંચા અક્ષં સક્ષીર કંટકમ્ ।

નિવં દગ્ધં સ્વયં શુષ્કં ચૈત્ય દેવાલયોદ્ભવમ્ ॥૬૦॥

ઘરમાં વાપરવાના ત્યાજ્ય કાષ્ટ. અંબલી, ખડેઠા, હુધાળાં, કંટકવાળાં, લીમડો (બકામ લીંબડી) બળેડું વૃક્ષ કે પોતાની મેળે પડી ગયેલું વૃક્ષ, કે પોતાની મેળે સુકાઈ ગયેલું વૃક્ષ. ચૈત્ય (સ્મશાન) પાસેનું કે જે વૃક્ષમાં દેવનું સ્થાનક હોય તેવા વૃક્ષોનાં ઘરમાં વાપરવાં નહિ. (પક્ષીઓના ઝાઝા માળાવાળું વૃક્ષ ન કાપવું). ૬૦

શંસંતિ શાકં મધુર્યં સર્જશાલં ચ સ્વાદિરમ્ ।

પનસાશના હારદ્રં દેવદાહં શિરીષજમ્ ॥૬૧॥

સાગ, મહુડો, સર્જ (અક્ષણ) શાલ, ખેર, પનસ, અશનલીઓ (અયન લાખો) હળદરવો, દેવદાર શિરીષ (સરસડે) એટલાં વૃક્ષોને ઘરમાં વાપરવા માટે વખાણે છે. ૬૧

શ્રીપર્ણીં શિશુપાલન્યા તિંડુકીં ચંદનાર્જુનૈ ।

પતંગ રોહિણી લોમ્ર સારા અન્યેડપિ શોભનાઃ ॥૬૨॥

કાષ્ટાર્યે પંચકં ત્યાજ્યં શાસ્ત્રાં પશ્ચિમ યામ્યત ।

દ્વયૈક કાષ્ટજં શ્રેષ્ઠં बहुभिर्भयदं गृहम् ॥૬૩॥

સેવન શ્રીપર્ણી (કાયકળ) શીશમ, યાસી (?) ટીંમ્મડ, ચંદન, સાદડ. અર્બુકવૃક્ષ પત્તાડ, રોહિણી લોમ્ર અને ખીખાં સારાં કાષ્ટ ઘરમાં વાપરવાં. કાષ્ટ લેવા જતાં (વન-યાત્રામાં) પંચકમાં ન જવું. તેમજ પાછળની અને ડાબાભાગની ડાળીઓ ન લેવી. કાષ્ટ શરૂમાં ઘડતાં. ઘર પર પાટડો, મોલ કે શાખા ઉભી કરતાં પંચકમાં ન કરવું. ૬૨-૬૩ કાષ્ટની શાખા (ઉપરનો ભાગ) પશ્ચિમે કે ઉત્તરે રાખવો.

૧ ઘરને વિશે એક જાતિના કે બે જાતિના કાષ્ટ વાપરવા પણ જુદા જુદા કાષ્ટ વાપરવાનો દોષ કહ્યો છે ૬૩

(૧૬) સાગ શાળ મહુડો સર્જ (અક્ષણ). ખેર બિયો એટલા વૃક્ષોના કાષ્ટો એક ઘરમાં ભેગા હોય અગર તેમાંથી ગમે તે એક વૃક્ષના કાષ્ટ ઘરમાં વાપરવાં તે શ્રેષ્ઠ છે. તથા સરસડે દેવદાર. અર્બુક વૃક્ષ=સાદડ. પનસ. શ્રીપર્ણી શીશમ હળદરવો ચંદન સુરતડે=કાયવૃક્ષ આખો પત્તાડ ટીંમ્મરવો એટલા વૃક્ષોના કાષ્ટો એક ઘરમાં ભેગાં વાપરવાં નહિ. પરંતુ આમાંથી ગમે તે જાતિનાં એક જ એક જ જાતિનાં કાષ્ટ વાપરવાં.

સોપાન

આરોહણાર્થે સોપાનં કર્તવ્યં સૃષ્ટિમાર્ગતઃ ।

દ્વાદશેન સર્વોંસુ હસ્વાઙ્ધ્વોર્ધ્વભૂમયઃ ॥૬૪॥

ઘરની જમણી તરફ દાદર સીડી સૃષ્ટિમાર્ગે ચડાય તેવી. નીચેની ભૂમિ-મજલો ઉપરની ભૂમિ-મજલો આરમા ભાગે નીચી ઉભણી કરવી. દાદરને બે બાજુ કરાદાર (કહેડો) કરવો. ૬૫

મિતિમાન

તુલાયસ્તાત્યજે દ્વારં પાદાયસ્તાચ્ચ શોભનમ્ ।

મિત્તિર્વેશ્મ કર્ણશેન તત્પાદૈર્જ્યે ચ હીનકા ॥૬૫॥

૧૭ દ્વારની મધ્ય ગર્ભે ઉત્તરંગપર તુલા પીઢીયું કે પાટ ન મુકવા. (દ્વારના ઉત્તરંગ પર સીધા પીઢીયા કે પાટ મુકવા નહિ) પણ કદાચ સીડીનાં પગથીયાં નીચે દ્વાર આવતું હોય તો વાંધો નહિ. ઘરની પહોળાઈના પ્રમાણથી સોળમાં ભાગે દીવાલ (ભીત)ની બગાઈ કરવી તે ઉત્તમ તેનાથી થોડા ભાગેહીન કરે તો તે મધ્યામાન. ૬૫

દિગ્મુઢં વર્જયેલ્પ્રાજ્ઞઃ પુરપ્રાસાદ મંદિરમ્ ।

દીપે સૂત્રં ધ્રુવૈકેન દિક્કસાધનમિદં શ્રુમ્ ॥૬૬॥

૧૮ નગર, પ્રાસાદ, રાજભવન જળાદિવાસુ ચતુર શિલ્પીએ દીગ્મુઢ ન બાંધવા દિશા સાધન રાત્રીએ કરવું. ધ્રુવનો તારો ખરાખર ઉત્તર દિશામાં રહે છે. પાંચ કે સાત દિવા ધ્રુવતારાની સીધી દીડીમાં આવે તેમ ઘડા ગોઠવી તે ઉપર કરવા. પછી ઓળખા લઈ લઈ ઓળખાતું સૂત્ર, દિવાઓની જ્યોત અને ધ્રુવ એકસૂત્રમાં દેખાય તેવી રીતે ગોઠવી

(૧૭) રાજવલ્લભમાં ભીત બગાઈ. પાંચ હાથની શાલાને ચૌદ બાજુએ બીડી દી ૥૥૩ કરવી કહી છે

(૧૮) તા. ૨૧મી માર્ચ અને તા. ૨૩મી સપ્ટેમ્બરનાં દિને સૂર્યોદય શુદ્ધ પૂર્વ દિશામાં ઉગે છે.

તે પ્રમાણે દીશામા સાધન બાજુનું વર્ષમાં બે જ દિવસે શુદ્ધ દિશાનાં સૂર્યોદય થાય છે ખુદ્દી ભૂમિમાં નગર-જળાશ્રય કે રાજભવન કે દેવપ્રાસાદ બનાવવાનો હોય તો તે ઘણું અનુકુળ રહે. પરંતુ શહેરની સાંકડી નીચુકત જમીનમાં દિશા સાધન કરી ધ્રુવમાં સાધવું મુશ્કેલ બને છે. જો કે અપનાદ શિપશાસ્ત્રોમાં આપેલા છે. જેમકે :-

પૂર્વોત્તરે દિશામુઢ-મૂઢં પશ્ચિમદક્ષિણે તત્રમૂઢં અમૂઢંવા યત્તતિર્થસમાહીતઃ

પૂર્વ અને ઉત્તર દીશા વચ્ચે ત્રાસુ હોય તે પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દીશાએ એમ ત્રાંસુ હોય તો દોષ નથી. વળી તીર્થ ૩૫ માનવું.

સિદ્ધયતનતીર્થેષુ નદીના સંગમેષુ ચ ।

સ્વયંભૂવાળલિતેષુ તત્ર દોષો ન વિચયે ॥

સિદ્ધ પુરપના આશ્રમમાં, તીર્થમાં, નદી કે સમુદ્રના સંગમ સ્થાને સ્વયંભુ બાણના સ્થળે દીગ્મૂઢનો દોષ લાગતો નથી. વળી કહ્યું છે કે જીર્ણે તુ સ્થાપિતે વાસ્તુ વેધ દોષો ન વિચયે ।
જુનું ઘર કે મંદિર દીગ્મુખ હોય તો તેજ સ્થિતિમાં તેના જીર્ણોદ્ધાર કરવો દોષ નથી લાગતો.

જમીન ઉપર ઓળખાથી ટપકું પાડવું. પછી દિવાઓ અને તે ટપકા વચ્ચે લીટી કરવી તો ઉત્તર દક્ષિણ રેખા સિદ્ધ થઈ. પછી કંપાસથી તે રેખાને લીટીને ત્રિજ્યા કદથી બંને છેડેથી વૃત્ત કરવાં. આ બે વૃત્ત બંધાં એક બીજા ને છેદે તે બે બિંદુ વચ્ચે લીટી કરવી. તે પૂર્વપશ્ચિમ રેખા થાય. આ વાસ્તવિક દિક્સાધન છે. ૬૬

અથ વાસ્તુ

ચતુઃષ્ઠિપદે વાસ્તુ મેકાશીત્યા શતેન ચ ।

પુરે રાજગૃહે હમ્યે પ્રાસાદે મંડપેઽર્ચયેત્ ॥૬૭॥

૮x૮ ચોસઠ પદનો ભદ્રક વાસ્તુનું નગર, જળાશ્રયના કાર્યમાં પૂજન કરવું.

૬x૬ એકાશીપદના કામદ વાસ્તુ નગર. રાજગૃહ સમસ્ત ગૃહોમાં પૂજવો.

૧૦x૧૦ સોપદનો ભદ્રક વાસ્તુ પ્રાસાદ અને મંડપના કાર્ય પૂજવો.

હજારપદના સર્વતો ભદ્ર વાસ્તુ મહામેઽપ્રાસાદ યજ્ઞ અને મોટા લિંગ સ્થાપને પૂજવો.

૭x૭ ઓગણી પચાસપદનાં મરીથી વાસ્તુ જીર્ણોદ્ધાર સમયે પુજવા વાસ્તુક્ષેત્ર છ પ્રકારે કહ્યા છે. ૧ ચોરસ, ૨ લંબચોરસ ૩ ગોળ ૪ લંબગોળ ૫ અષ્ટભદ્રક ૬ અર્ધચંદ્ર એમ રચના યથા સ્થાને બાણવી. ૬૭

ઈશઃ પર્જન્યોજયેદ્ઃ સૂર્યઃ સત્યો મૃશોનમઃ ।

અગ્નિઃ પૂષાઽથવિતથો ગૃહક્ષતોયમ સ્તથા ॥૬૮॥

ગાંધર્વો મૃગરાજશ્ચ મૃગઃપિતૃગણ સ્તથા ।

દૌવારિકોઽથ સુગ્રીવઃ પુષ્પદંતો જલાધિપઃ ॥૬૯॥

અસુરઃ શેષ ચક્ષમાણો રોગોઽર્દિમુલ્લ એવ ચ ।

મલ્લાટઃ સોમ ગિરયસ્તથા વ્રાહ્મોઽદિતિ દિતી ॥૭૦॥

આયવત્સ આયશ્ચ સાવિત્રી સવિતા મગઃ ।

ઈદ્ર દૃદ્રજયોતસ્મિન રુદ્રો વૈરુપરુદ્રરાજકઃ ॥૭૧॥

અર્યોવિવસ્થાન મિત્ર વિષ્ણુપૂર્વાદિતુક્રમાન્

મધ્યે બ્રહ્માસુરાસ્યેષાં પૂજાઃ સર્વેષુ વારતુષુ ॥૭૨॥

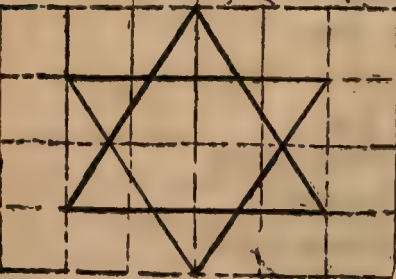
(૮x૮ ૬૪) પદમ વાસ્તુના પદના દેવોનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે દિશાવાર બાણવો.

(૧) પૂર્વ ૧ ઇશાન કોણથી ૧ ઇશ, ૨ પર્જન્ય, ૩ જ્ય, ૪ ઇદ્ર, ૫ સૂર્ય, ૬ સત્ય, ૭ ભુશ અને ૮ આકાશ

(૨) દક્ષિણે ૧ અગ્નિ, ૨ પૂષા, ૩ વિતથ, ૪ ગૃહક્ષત, ૫ યમ, ૬ ગાંધર્વ, ૭ ભુગરાજ અને ૮ મૃગ.

(૩) પશ્ચિમે ૧ પિતૃ, ૨ નંદી, ૩ સુગ્રીવ, ૪ પુષ્પદેવ, ૫ વરુણ, ૬ અસુર, ૭ શેષ, ૮ પાપયક્ષ્મા

મર્મવાસ્તુ અરકોળ વેદ

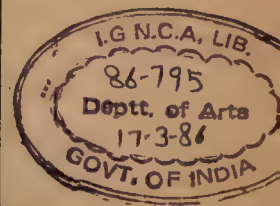

(૪) ઉત્તરે ૧ રોગ ૨ નાગ, ૩ મુખ્ય. ૪ ભણ્ણાટ, ૫ સોમ, ૬ શૈલ, ૭ અદિતિને ૮ દિતિ એટલા ૩૨ દેવો બાહ્ય પાકિતના પૂજવા. ઈશાન કોણ આપ-આપવાં અગ્નિ કોણ; સવિતા સાવિત્રી. નૈઋત્ય કોણ, ઈદ્ર ઈદ્રજ્ય. વાયવ્ય કોણ, રૂદ્રને રૂદ્રહાસ એ આઠ દેવો અંદરના ચારે કોણના. પૂર્વમાં અર્ધમા, દક્ષિણે વિવસ્વાન પશ્ચિમે મૈત્રગણ. ઉત્તરે

પૃથ્વીધર. અને મધ્યમાં બ્રહ્મા એ રીતે પીસ્તાલીશ દેવો વાસ્તુના પૂજવા. ૬૮-૭૨ બાહ્ય દીશામા ઈશાને ચરકીદેવી, પૂર્વે પિલિપિચ્છા, અગ્નિકોણે વિહારિકા દક્ષિણે ભુંભા, નૈઋત્યે પૂતના, પશ્ચિમે સ્કંધા; વાયવ્ય પાયરાક્ષસી ઉત્તરે અર્ધમા દેવી એ સર્વ એક એક પદના ભાગે પૂજવા. બહારના અષ્ટભૈરવો. ઈશાને ભીમ ભૈરવ. પૂર્વે હેતુ ભૈરવ અગ્નિ કોણ ત્રિપુર ભૈરવ દક્ષિણે વૈતાલ ભૈરવ, નૈઋત્યે અગ્નિ વૈતાલ ભૈરવ, પશ્ચિમે કાલ-ભૈરવ, વાયવ્યે કરાલભૈરવ, ઉત્તરે અગ્નિ ભૈરવ, એમ અષ્ટભૈરવો પૂજવા. ઇતિ વાસ્તુ દેવના

૮x૮=૬૪ પદના વાસ્તુ પૂર્વ

કોણી	રૂશ દૈતિ	પ્રજેન્ધ જય	ઈદ્ર મકેર	સ્થ	મત્ય	મૃશ	ઉત્તરિસ આગ્ર
	અદિતિ	આપ	અર્ધમા પદ ૩		સાવિત્ર		પૂષા
	શૈલ	આખવત્સ			સવિતા		વિહારિકા
ઉત્તર	કુબેર	પૃથ્વીધર પદ ૪	બ્રહ્મા પદ ૪		વૈવસ્વત પદ ૪		ગૃહસ્થ
	મહાદેવ						રામ
	મુરુચ	રુદ્ર	મૈત્રગણ પદ ૩		રૂદ્ર		ગંધર્વ
	નાગ	રુદ્ર હાસ			રૂદ્રજ્ય		મૃંગરાજ
ધામ	રોગ પાપવશ્ય	શેષ	અમર	વરુણ	પુષ્યદંત	સુગ્રીવ	નંદિ
							યુગ ચિત્ર

अथ वास्तुदेवता भागनिर्णयः चोसठपद

ब्रह्मकर्णेष्टयुग्मांशा बालकोणेषु सार्द्धाः ॥७३॥

मध्ये ब्रह्मा नवांशोऽस्मिन् षट्पदा अर्यमादयः ॥७४॥

द्विपदा धध्ये कोणस्थो बाह्ये सर्धे द्विभागिकाः ।

शते ब्रह्मा कलांशेष वस्वंशा अर्यमादयः ॥७५॥

ब्राह्म कोणेषु सार्द्धंशः शेषास्तु पूर्ववास्तुक्त ।

वास्तुपूजा विना वास्तु प्रारंभे न प्रवेशने ॥७६॥

		३०x३०=३०० १६ का एवमु		गालिपिच्छा पुत्र						३०x३०=३०० १६ का एवमु	
ईश	पञ्च	अथ	इंद्र	सूर्य	सत्य	भृश	आकाश अवस्था	अग्नि			
वीति	आप		अर्थमा पद ८				सावित्र	अग्नि			
अग्नि	आप						सावित्र	पूषा			
शैल	पृथ्वीधर पद ८		ब्रह्मा पद ३६				वैश्वदेव पद ८	विश्व			
सूर्य							वैश्वदेव	मृदक्ष			
अश्व							पद ८	शम			
सुर्य								मंदार			
नाम	रुद्र	मैत्रगण पद ८				इंद्र	भुव				
शेम	रुद्र					इंद्र	मृग				
पाप	शेष	असुर	वरुण	पुष्य	सुमीव	मंदि	धनु				
पाप		शेष		असुर		वरुण		पुष्य		सुमीव	
पाप		शेष		असुर		वरुण		पुष्य		सुमीव	

सोपदना लद्राक्षवास्तु देवमंदिर भंडप निर्माणु काले पूज्यो.

१४×१४=१९६ पद वास्तु जगन्नाथः निर्मायुक्ताले पूज्यो.

३२x३२ इंचर पद सप्तोत्तर वास्तु मेरुप्रसाद नगर डिस्टा महाक्षिं ग प्रतिष्ठा महात्सवे
महापद समये पूजन करवुं.

ચોસઠ પદના વાસ્તુમાં મધ્યના પ્રહાર ચારપદમાં તેના ચારે ખુણે ચચ્ચારપદના ખળે હેવતા. અને ચારે દીશાના ચચ્ચાર પદના અર્થમાં, વિવસ્થાન. મૈત્રગણ અને પૃથ્વી-ધર હેવો સ્થાપવા બાકીના અકેક પદના ઉર હેવો સ્થાપવા ઇતિ ચતુષ્પદિવાસ્તુ

એકાશીપદના વાસ્તુમાં મધ્યે નવપદના પ્રહાર, તેની ચારે દશાએ છ છ પદના અર્થ-આદિ ચાર હેવો કોણમાં ખળે પદના આય આયવત્સ સ્થાપવા તેના બાહ્ય ફરતા અકેક પદના ચારે દીશાના નવ નવ હેવતા સ્થાપવા ઇતિ એકાશીપદવાસ્તુ

સોપદના શતપદ વાસ્તુમાં મધ્યે સોળ પદમાં પ્રહાર તેમા ચારે બાજુ આઠ આઠ પદના અર્થઆદિ ચાર હેવો સ્થાપવા પ્રહારના ચારખુણે દોઢ દોઢ ભાગવા આય-આપત્સાદિ હેવો સ્થાપવા બાકી બાહ્ય ફરતા ચારે તરફ અકેક પદના દશ દશ હેવો સ્થાપવા. ઇતિ શતપદવાસ્તુ

ધર મંદિર રાજભવન મંડપ કીલ્લા જળાશ્રયા આદિ વાસ્તુ કર્મના પ્રારંભે અને પ્રવેશે વાસ્તુપૂજન અવશ્ય નિધિ પૂર્વક કરવું. ૭૬

દક્ષિણ		દક્ષિણ-પશ્ચિમ				પૂર્વ		પશ્ચિમ	
દશ	પત્રસ્થ	અથ	કેક	સૂચ	સ્થ	મૂલ	અત્રિશ	અત્રિ	
દીપ્તિ	આપ		મૈત્રિ અર્થમાં પદ ૬			સાવિત્રી			
અદીપ્તિ									
શૈલ	પૃથ્વીધર પદ ૬		જાહ્નવી પદ ૯			વિવસ્થાન પદ ૬			
કુબેર									
મૃગશિર									
મુરુગ	રુદ્ર		મૈત્રગણ પદ ૬			કેક			
નાગ									
	રુદ્રવત્સ					કેકઅથ			
રોગ	પાપલક્ષ્મી	રોમ	અમૂર	વરુણ	પ્રજ્વલંત	મુખ્ય	નંદિ	પિતૃગણ	

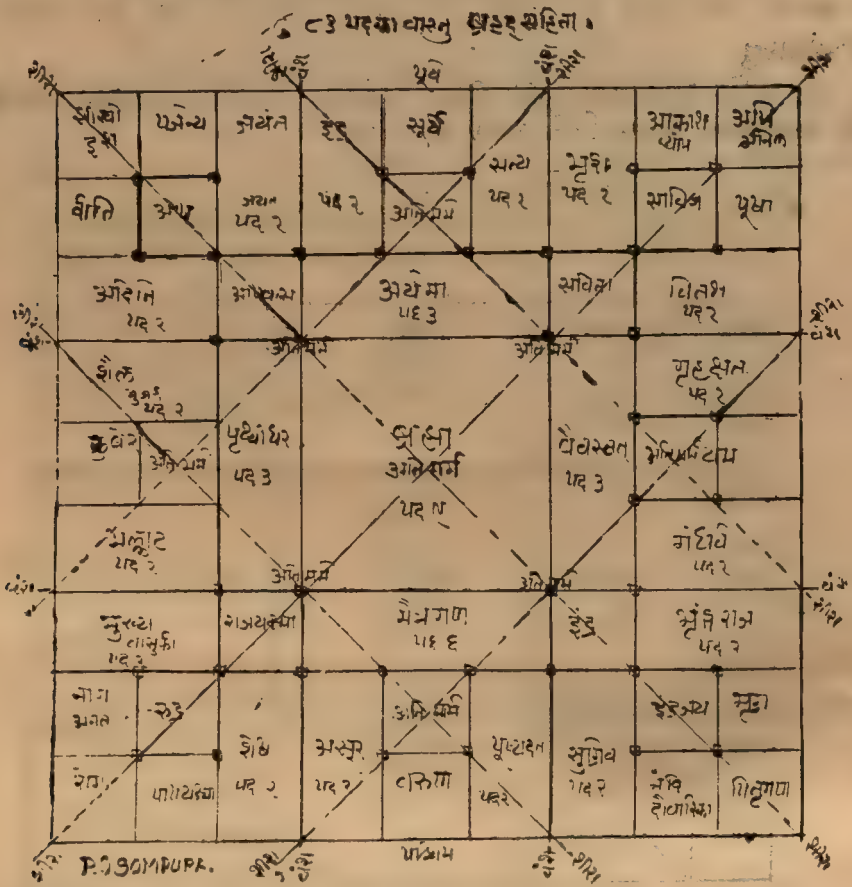
સ્વામિનાશોમવેદ્યસ્યા તસ્માત્યજ્યોહિતાર્થિભિઃ ।

ચતુષ્ઠિપદે કર્ણે રેખા ભાગા પદે પદે ॥૭૭॥

મધ્યે પૂર્વોત્તરે તિસ્રતેન્સયાતસ્તુ મર્મયઃ ।

મિતિ સ્તંભો ચ રેખા તો, વર્જયેત્કીલિકાદિકં ॥૭૮॥

વાસ્તુ. કર્મ, ઘર, પ્રાસાદ, રાજભવન, જલાશ્રય, કિલ્લા નગર મંડપ આદિ કાર્ય ના આરંભે કે પ્રવેશે જો વાસ્તુ પૂજા વિધિ કરવી. ન પૂજાય તો સ્વામીના નાશ થાય. તેથી હિતાર્થી યજમાને વાસ્તુ પૂજન જરૂર કરવું. ૭૭

(૧૯) (૧) બૃહદસંહિતામાં ૮૧ પદના વાસ્તુ પદમાં વિકર્ણ ત્રણ ત્રણ રેખા દોરવી તેને શીરા કહી છે. તેવી છ શીરા રેખા થાય. બ્રહ્માના ૩x૩ પદની રેખાને વંશ કહે છે. બ્રહ્માના પદને ચારખૂણે અતિર્ભર્મ તેમજ શીરાની બે રેખાનો સંઘાત (સંગમ) થાય તેને પણ અતિર્ભર્મના એ રીતે નવસ્થાન અતિર્ભર્મના જાણવાં મર્મસ્થાન, વંશ સ્થાને બીજાં સ્તંભ કે પાટ ન શુકવો.

ચોસઠ પદના વાસ્તુમાં પૂર્વ અને ઉત્તર એમ વિકર્ણ રેખા દોરવી. તેઓ બંન્ની સૂત્ર સંપાત થાય તેને મર્મ કહેવા તે મર્મ સ્થાને ખુંટી સ્થાંભ કે ભીતના કરાથી ઢળાય નહિ તેમ રચના કરવી. જો મર્મ વેધ થાય ઢળાય તો સ્વામી ધનનો નાશ થાય. ઇતિ મર્મવાસ્તુવિન્યાસ

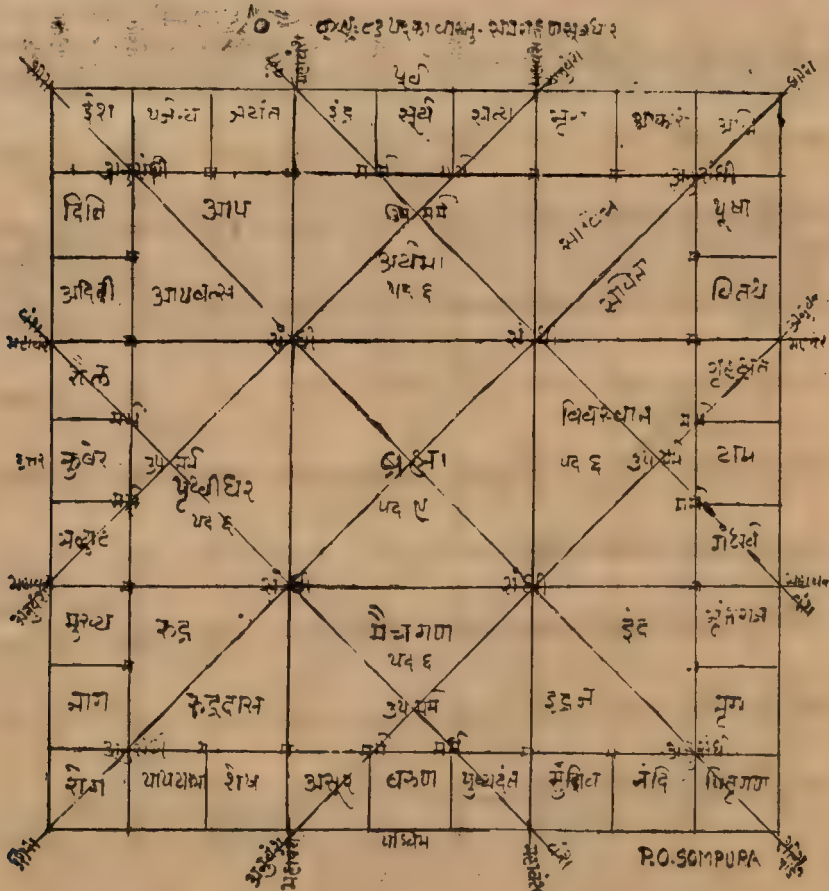
મુવનપુરસુરાણાં સૂત્રેણપૂર્વમૂકતં ।

કથિત ઈદં પૃથિવ્યાં શોભને ચ દ્વિતિયે ॥૭૭॥

તદનુમુખં નિવેશે સ્થંભ શીલારોપણે સ્યાત્ ।

મવનપ્રવેશ કાલે પંચધા વાસ્તુ યજ્ઞઃ ॥૮૦॥ ઇતિ ક્ષેપકઃ

ધર શહેર કે રાજલવનના સૂત્ર જમીન પર ૧ છોડાતાં, ૨ શિલારોપણ સમયે ૩ સ્તંભ ઢોલ ત્યાં ૪ પાટકે મોલ યઝાવતાં ૫ લવનમાં પ્રવેશ વળતે એમ પાંચ સમયે વાસ્તુ યજ્ઞ કરવા.

(૨) સમરાંગણ સૂત્રધાર ગ્રંથમાં ૯x૯ એકાશીપદના વાસ્તુ પદના ખુણા ખુણાની રેખાને શીરો કહી છે. અગ્નિ કે વાયવ્ય કોણની વક્ર વિકર્ણ એ રેખાને અનુવંશ રેખા કહી છે. ઇશાનને નેત્રત્યાની

વક્ર વિકર્ણ રેખાને વંશ કહેલ છે. બ્રહ્માના પદના પદની ચારે આડી ઉભી સંગમ રેખાને મહાવંશ કહેલ છે. બ્રહ્માના પદના ચાર ખુણે સંધિવંશ ફરતા એક એક પદ છોડીને વિકર્ણના ચાર ખુણે અનુસંધિ અનુવંશનો સંપાત (સંગમ) થાય તેને ઉપમર્મ કહેલ છે તેવા ચાર ઉપમર્મ મધ્યમાં આવે. ફરતા દેવોના પદ ઉપર વંશ અને અનુવંશના સંપાત સ્થાને (બ્રહ્માના ચાર મર્મના દેવતાપદે) આઠ મર્મ ઉપજે (તે ચાર ઉપમર્મની બાબુએ)

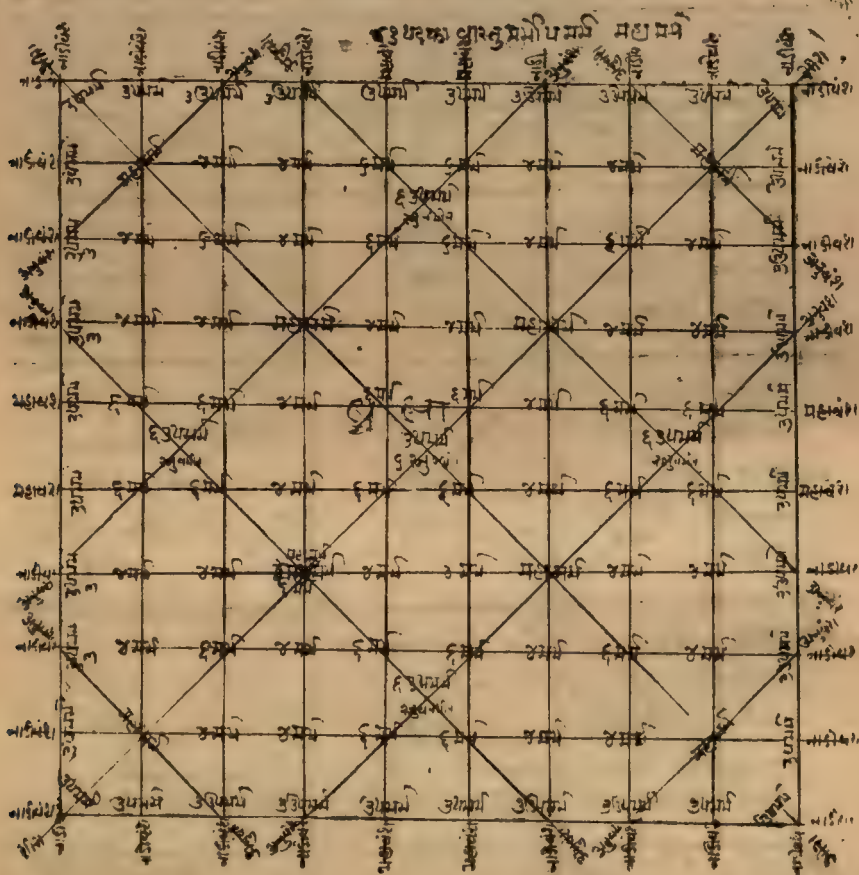
મર્મસ્થાન—વાસ્તુના મુખ, હૃદય, નાભિ, મુખ બે સ્તન આ છ અંગ દબાય તે મર્મ વેધને વાસ્તુ વિદ્યાના ગ્રંથોમાં તેને મહામર્મ કહેલ છે.

સંધી-વંશાષ્ટકસ્ય ચઃ સંધિઃ સ સંધિ રિતિ કીર્તયેતે ।

ચે પુનઃ સ્યુસ્તદનાનાં પ્રોક્તાસ્તે ચાતુ સંધયઃ ॥

વંશ અને શીરાની સંધિ સ્થાને ચાર સંધિ સ્થાન.

ઉપમર્મ-ઉચ્ચમર્માણિ તાન્ચાહુઃ પદમધ્યાનિ યાનિ દિ ।

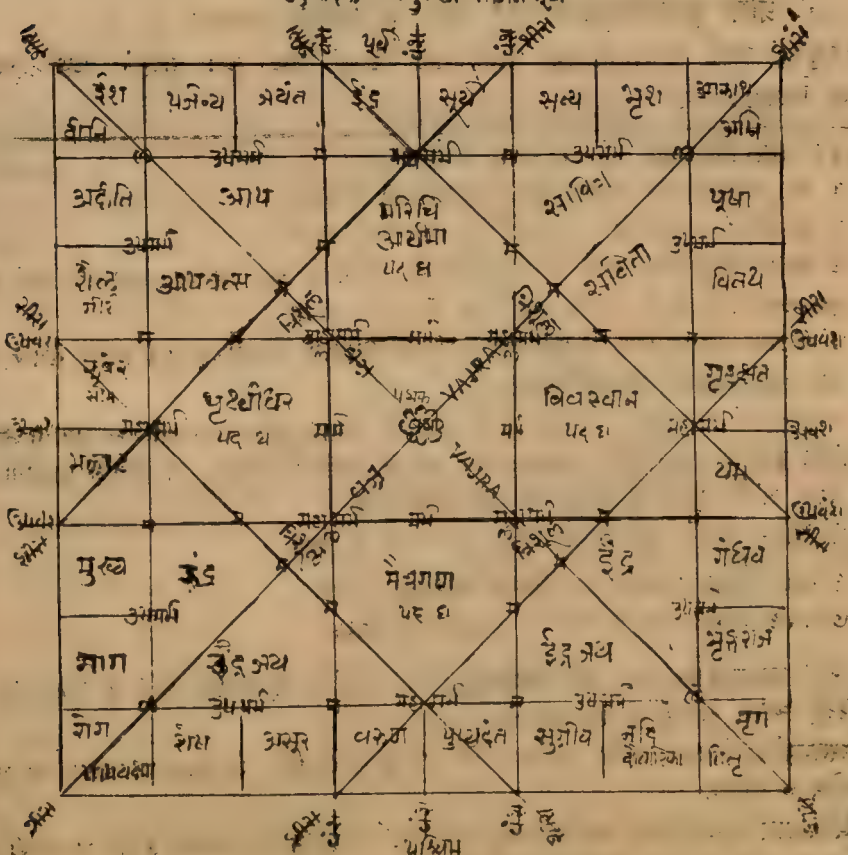

(૩) વાસ્તુમર્મોપમર્મ વંશ અને અનુવંશના સંઘાત સ્થાને ઉપમર્મ ઉપજે મહામર્મ-વાસ્તુમર્મ પરિગાન એકાશીપદના વાસ્તુમાં મહામર્મ વાસ્તુના શરીરમાં શીરાઓ વંશો અનુવંશો સંધિઓથી મર્મ અને મહાવંશ કયા કયા સ્થાને છે. તેનું જ્ઞાન નીચે મુજબ છે.

૧ શીરા-નાસ્તુક્ષેત્રના ખુણાખુણો ખે વિકર્ષ સુખ્યરેખા (૨) મહાવંશ રેખા મધ્યની ખે આડી હોય રેખા તે મહાવંશ તેની ચાર રેખા. (૩) અનુવંશ શીરાના સમસૂત્રે તિર્થંગ (આડી) ખે ખે રેખા તે અનુવંશ તેની કુલ આઠ રેખાઓ. (૪) મર્મ, શીરા, મહાવંશ, નાડી વંશ અને અનુવંશ એમાંના ખે ત્રણ કે ચાર ન્યાં સંપાત થાય તે સંધિવંગમ થાય. તે સ્થાનને મર્મ કહેલ છે. તેવા કુલ મર્મ છપ્પત મર્મસ્થાન ૮૧ પદના વાસ્તુમાં પડેલા સંધિના ચોવીશ મર્મસ્થાન. એ ચતુસ્રસૂત્ર સંધિના ખુણીશ મર્મસ્થાન (૫) ઉપમર્મ પદના મધ્ય ભાગમાં ખે અનુવંશ રેખાઓના સંપાત થાય તે ૮૩ પદના વાસ્તુમાં વિસૂત સંપાતના વીશ અને ચતુસ્રસૂત્ર સંપાત સૂત્ર પાંચ ઉપમર્મ ઉપજે. ચારે દિશા-શાઓની બાહ્ય ભાગમાં ત્રિક રેખાઓના સંગમને સંધિ કહે છે. તે સોળ ઉપમર્મના ન મળી પછી અતિ ઓળખાય છે. તેવા કુલ ૪૧ ઉપમર્મ ૬ મહામર્મ=અતિમર્મ. વંશ. અનુવંશ મહામર્મ અને શીરા રેખાઓના સંધિ સ્થાનને મહામર્મ કે અતિમર્મ કહે છે. ૮૧ પદના વાસ્તુમાં મહામર્મ આઠ સ્થાને ઉપજે છે ન્યાં આઠ સૂત્રો બેગા થાય છે

સંધી અન્ય ગ્રંથોમાં ખે રેખાઓના સંગમને સ્થાને સંધિ અને ત્રણ રેખાની સંધિને મર્મ કહેલ છે. વાસ્તુ વિદ્યામાં લાંગુલના લક્ષણ વિશે કહ્યું છે કે ખે અનુવંશની સંધિને લાંગુલ

૮૬ પદના વાસ્તુ. અધરાજિત મૂલ

નગરપુર પ્રમાણ

ચત્વાર્યષ્ટાદ્વિરપ્તૌ ચ સહસ્રાણિકરૈપુરઃ ।

તન્મધ્યે દશધા પ્રોક્તં વૃધ્યા હસ્ત સહસ્રતઃ ॥૮૧॥

નગર પુરનું પ્રમાણ હજારગજ, આઠ હજાર ગજ, સોળ હજાર ગજ બાણુવું. તેમાં દશ પ્રકાર કહ્યા છે. તે જેષ્ટ, મધ્યમને કનિષ્ઠ પ્રમાણ મૂળ લેઈ ત્રણ. સહસ્ર ચાર પ્રથમથી વૃદ્ધિ પાંચ સહસ્ર અને સાત સહસ્ર પ્રમાણ કનિષ્ઠ, પછી આઠ સહસ્રથી નવ દશ, અગ્યાર, તેર એ રીતે અર્થાન્તરે કહેલ છે.

નગર સવાયું લાંબુ તથા ઢોઢ સહસ્ર લાંબુ; અથવા અષ્ટાંશ આઠમે ભાગે સાડાં ચાર લાંબું કરવું. એ રીતે આઠ હજારનું મધ્ય પ્રમાણ કરવું. તેમ સોળ હજાર ગજનું પુર એ રીતે વિધથી બાણુવું. ૮૧

અષ્ટાદશપદ સાદ્દાશૈ રાયતં વાસમાંશકૈ ।

ગ્રામઃ પુરાર્ધતોઽર્ધેઽર્ધે ચેટં કૂટં ચ સર્વટમ્ ॥૮૨॥

૨*પુરનું અર્ધ ગ્રામઃ ગ્રામનું અર્ધ ખેટઃ ખેટનું અર્ધ કૂટઃ કૂટનું અર્ધ ખર્વટનું પ્રમાણ બાણુવું. ૮૨

(૪) અપરાજિતસૂત્ર માં ૮૧ પદના વાસ્તુમાં

૧ વંશ વાસ્તુની પૂર્વ પશ્ચિમ મધ્યની ઉભા ત્રણે રેખાઓ

૨ ઉપવંશ—વાસ્તુની ઉત્તર દક્ષિણની મધ્યની ત્રણ રેખાઓ

૩ શીરા—વાસ્તુપદના તિર્યંગ ખુણાખુણાની એ રેખા અને પુષ્પદંત યમ ઈંદ્ર સૂર્ય લક્ષ્મી વરુણ ગૃહક્ષતના પદને છેદતી તિર્યગૂ ચારે રેખા તેમ કુલ છ શીરા.

૪ મહામર્મ—વાસ્તુપદના છેડાના ૫૧ મધ્યગર્ભે ઉપવંશ રેખાના સંપાત સ્થાને તેમજ બહાના પદની ચાર ખુણે લાંબુકને મહામર્મ ઉપજે,

લાંગુલ=ગ્યાં છ સુત્રોના સંઘાત સંધિ થાય તે લાંગુલઃ શીરાને લાયતા છ સુત્રોના સંપાતને પણ લાંગુલ કહે છે. મહામર્મને લાંગુલ પણ કહે છે. ચોવીશ લાંગુલ જે હોયતો વાસ્તુના કરતાં એકેક પદના સંધિ સ્થાને જે હોયતો તે ૨૪ લાંગુલ થાય.

૫ પદક—બહાના મધ્યના આઠ સુત્રો ભેગા થાશે તે પદક

૬ શલ—ત્રિશલ બહાના પદ બહારના ચારખુણે ત્રિશલ

૭ વજ્રક બહાના પદની ત્રાંસી એ રેખાઓ એ વજ્રક

(૨૦) સમરાક્ષણસૂત્રધાર અને બ્રહ્માંડપુરાણમાં નગરાદિના માનપ્રમાણ કહ્યાં છે. તેમજ તે પ્રત્યેક વચ્ચે કેટલું અંતર રાખવું તે પણ કહ્યું છે.

અમરકોશમાં સાત નામો આપેલા છે. ૧ પુર ૨ પુરી ૩ નગર ૪ પતન ૫ પુટભેદન ૬ સ્થાનિય ૭ નિગમ.

માનસાર ગ્રંથમાં આઠ પ્રકારના નગર કહ્યાં છે. ૧ રાજધાની ૨ નગરી ૩ પુર ૪ નાગરી ૫ ખેટ ૬ ખર્વટ ૭ કુખજ ૮ પતન કાયિકાગમમાં ઢોઢ મહાનગરના પરાને કુખજ કહ્યું છે.

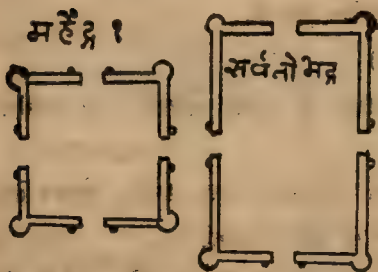
શાસ્ત્રકલ્પદ્રુમમાં નગર રચનાનું મૂળ આવેલું છે. તેમાં ગેહમાંથી દક્ષિણ, તેમાંથી બહુગામી વ્યવહાર સ્થાન, તેમાંથી પુરી, તેમાંથી નગર, તેમાંથી પદ્મ, તે પછી બેઠો સ્થાનીય કંઠકમ્ પસંન વર્ગ નિર્માણ અને પુટમેદનમ્-પ્રકવિપ્રવરારાગરં તતઃકુટુંબસમન્વિતમ્ ।

પ્રકયોગં ભવેદ્ગ્રામં તદ્ભુવાયતનાહુતમ્ ॥

કામિકાલ્પનામાં પંદર નગરો પ્રબેદે આપેલાં છે. તેના આકાર, પદ, વિચાર, માર્ગ, દેવાચરન, દાર, ગોપુરમ, પ્રાકાર, વસતી, અને જળાશ્રયના બેઠો કહીને તેના સ્વરૂપોનાં નામો નીચે પ્રમાણે આપેલાં છે.

૧ દંડક	૪ પદ્મ (પદ્મક)	૭ કાર્મુક	૧૦ દરાગ	૧૩ કુંભક
૨ સર્વતોભદ્ર	૫ સ્વસ્તિક	૮ ચતુર્ભુજ	૧૧ થીપ્રતિષ્ઠિ	૧૪ ગ્રીવસ્સ
૩ નંદાવર્ત	૬ પ્રસ્તાર	૯ પ્રકીર્ણક	૧૨ સંપત્કર	૧૫ વૈદિક

મહેન્દ્ર ૧

મિંદ્ર ૩

૪ પારુણ

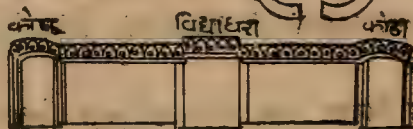
૫ નંદ્ર

નંદાવર્ત ૬

અથ ૭

પર્વત મસ્તક
દિવ્ય ૮

અપરાજિતસુત્રમાં કહેલાં વીશ નગરોનાં નામ અને સ્વરૂપો શુભ જાણવાં.

પુણ્યપુર-૯

ક્રમ	નગરનું નામ	આકાર	ક્રમ	નગરનું નામ	આકાર	ક્રમ	નગરનું નામ	આકાર
૧	માહેન્દ્ર	ચોરસ	૮	સ્વસ્તિક	અષ્ટાસ	૧૫	સૌમાખ્ય	નદીની ઉત્તરે
૨	સર્વતોભદ્ર	લગ્નચોરસ	૯	પાર્શ્વદંડ	અતિદીર્ઘપાઘડીપતે	૧૬	ધર્મ	નદીની દક્ષિણે
૩	મિંદ્રાવલોકન	વૃત-ગોળ	૧૦	જ્યોત	યથાકૃતિ	૧૭	કમળ	નદીની પશ્ચિમે
૪	વારુણ	લગ્નગોળ	૧૧	શ્રીપુર	એક કિલ્લાવાળું	૧૮	શક	નદીની પૂર્વે
૫	નંદાવર્ત	સ્વસ્તિકાકાર	૧૨	રિપુદમન	બે કિલ્લાવાળું	૧૯	પૌરુષ	પુરુષાકૃતિનગર
૬	નંદાખ્ય	સુક્રા કોણમુણા	૧૩	સ્નાહ	પર્વતની કુક્ષે	૨૦	સાંપ્રત	જેની બે બાજુ નદી હોય
૭	પુણ્યક	અષ્ટદલપુણ્યકાર	૧૪	દિવ્ય	પર્વત મસ્તકે			

બ્રહ્મણ્ડપુરાણ મુળ્ય લઘુનગર એટલે સમતલ ભૂમિ પર કે સરિતા તટ પર હોય કે વનપ્રદેશમાં કે નાના પહાડોની પાસે વસેલું હોય અને વિશેષ કરીને શિલ્પીવર્ગ અને અન્ય કારીગર વર્ગનો નિવાસ હોય કૌટિલ્ય-તેને ધૂળનો કોટનું કહે છે. શિલ્પરત્નમ્ માં કહ્યું છે કે કલા કલાપોના કારણે અધિક સમૃદ્ધ થયું હોયતો તેને શાસ્ત્રા-નગર કહેવું.

૧ ને માનસાર માં ગ્રામનું અર્ધ કહ્યું છે તેમજ સર્વદ ને નૃપભોજન શાલામંડપ પણ કહ્યો છે.

૭-શિવિર જાવણી, સેના સ્થાન. કૌટિલ્ય માં યસો ગ્રામના રક્ષણાર્થે દુર્ગ કહે છે.

૮ સ્થાનીય-નામક નગર માટે સાળક્ય અર્થશાસ્ત્ર માં દુર્ગ કહ્યો છે અને ૮૦૦ ગ્રામોના મધ્યમાં સ્થાનીય નામ દુર્ગ કહ્યો છે.

મયગ્રમ ને શિલ્પરત્ન માં સરિતા તટ પર અથવા પર્વતીય તલાટી (તળેટી) પાસે જ્યાં સૈન્યાર્થ સ્થાન અને રાજનું ઉપવ્યવહાર (દફતર) સ્થાન હોય તેને સ્થાનીય કહ્યું છે.

૯ દ્રોણમુલ. સરિતા તટ કે સાગર તટ. બંદર-(પોર્ટ)

૧૦ કોટયમકિલમ્ પર્વતોના મધ્યમાં અરણ્યક નગર. સો દંડથી પાંચસો દંડ સુધીના પ્રમાણનું નગર.

૧૧ નિગમ-વ્યાપાર-મોટા નગરની વચ્ચે શિલ્પિઓની વસ્તીવાળું નગર, કસબો કહેવાય તેવું પ્રમાણ નગર અને ગ્રામ વચ્ચેનું સમરાંગણ સૂત્રધાર માં કહ્યું છે તેમાં

શિલ્પિ વર્ગ પ્રધાન્ય રીતે ઉપરાંત ચારે વર્ણના લોકો પણ રહે. કહ્યું છે. તેમાં નિગમનો પર્માય શબ્દ વ્યાપાર

૧૨ નઠ-વિહાર. વિદ્યા સ્થાન અને સંત લિહ્નકનું સ્થાન બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થીઓનું અધ્યયન અવસ્થા સંસ્થાન. આચાર્યાદિનાં સ્થનો ચિંતન ભજન સર્વ દર્શન અભ્યાસ સ્થાન. ખાદ્યપેય ધણ પ્રપંથ યુક્ત સર્વ વિદ્યાની નગરી. આશ્રમ સ્થાન, મઠ સ્થાન.

દ્રષ્ટાંત તરીકે નાલંદા, તક્ષશિલા સારનાથ વગેરે.

શિલ્પરત્નમ્ ના કર્તા શ્રી કુમારે તેને પ્રાકાર અને રક્ષા પ્રપંથ સાથેનું વિદ્યા આશ્રમનું નગર (મઠ.) કહ્યું છે. સમરાક્ષણ સૂત્રધાર અ. ૧૮ નગરપુર પ્રકાર

૧ સજ્ઞાની-નગર ૫ રાજધાનીનું ઉપનગર પતન

૨ નગરની શાખા-કર્વત ૬ જ્યાં સમૃદ્ધ આવયો ભવનો

૩ કર્વટથી ન્યૂન-નિગમ હોય અને વ્યવસાયયુક્ત

૪ નિગમથી ન્યૂન-ગ્રામ હોય તે પુટમેદ

(કલ્પગ્રંથ)

૭ ગોષ્ઠ પણ સમુહનું સ્થાન

ગોષ્ઠક જેને નેસડો કહે છે.

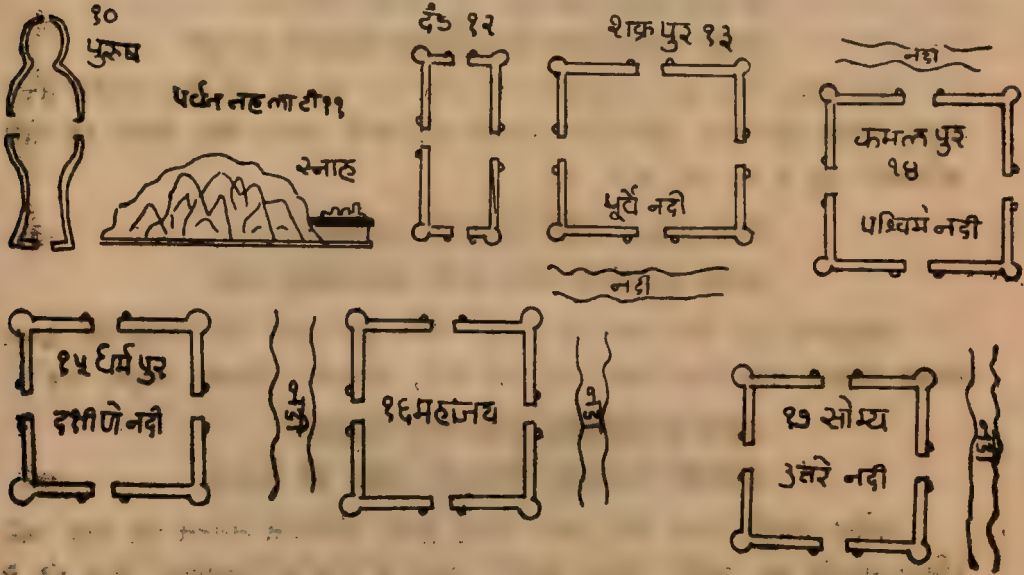
૮ પલ્લી તરવાસને પાંચાણદિથી

ભરપુરભાગમાં કુટિર, ઝુંપડી

વસાવી બીલ, ચાંચલ, શિકારી

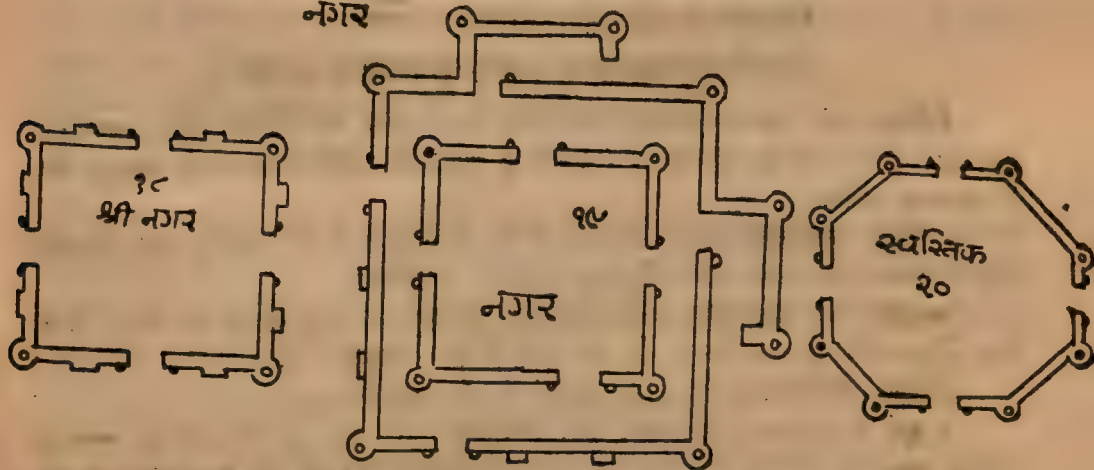
લોકો વસતા હોય તે.

૯ પલ્લકા પલ્લીથી નાની હોય તે.

અને દ્રવિડ ગ્રંથોમાં આર પ્રકારનાં નગરો કહ્યાં છે. ૧ નગર, ૨ રાજધાની, ૩ પત્તન, ૪ દુર્ગ, ૫ ખેટ, ૬ ખર્વટ ૮ શિબિર ૯ સ્થાનીય ૧૦ કોટયુક્તિલમ, ૧૧ નિગમ, ૧૨ મક-વિહાર ૧ નગર-જેમાં પાપણ કે પાકી ધંડોમાં લવનો હોય. દુર્ગના ચારે ભાગુના દ્વારો પર ગોપુરમ હોય. વાણિજ્ય વ્યવહારનું કેન્દ્ર હોય, અનેક જાતિના લોકો નિવાસ કરતા હોય. અનેક શિલ્પોયજી વસતા હોય. અને સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ દેવાલયોને, ઉદ્યાન જળાશયો હોય તે નગર કહેવાય.

નગર

૨ રાજધાની રાજશાસન (હાઈકોર્ટ) પીઠ હોય તેને રાજધાની કહે છે. રાજા સૈન્ય સાથે રહેતા હોય તેમજ પ્રાકાર કિલ્લાથી રક્ષાયેલું હોય. કિલ્લાના મુખ્ય દ્વારો પર ગોપુરમ હોય. સર્વ દેવ દેવીઓ આયતનો હોય, રાજપ્રાસાદ, ઉદ્યાન, જળાશયો મોટા માર્ગો હોય, સર્વ જાતિના લોકોનો અવર જવર હોય વ્યાપક વ્યાપાર હોય તે રાજધાની કહેવાય.

પુરે ગ્રામે તથા સ્થેતે કૂટે ચ સ્થેતં ક્રમાત્ ।

માર્ગાઃ સપ્તદશાંકેષુ ત્રયોદશનવચ દિશંપ્રતિ ॥૮૩॥

પુર, ગ્રામ, ખેટ, કૂટ, ખર્વટને માર્ગ-રસ્તા માટે કહે છે. જે જેઠ નગરને સત્તર માર્ગ, મધ્યને તેર માર્ગ અને કનિષ્ઠ નગરને નવ માર્ગો (આડા ઊભા કરવા, દશ દીશે પ્રતિમાર્ગે ત્રણ કે બે ગલી કરવી. ૮૩

ત્રિધા બ્રહ્મપુરં હસ્તૈ દ્વિસાર્ધક સદસ્રકૈઃ ।

કલાર્ક વસુમાર્ગૈશ્ચ જ્યેષ્ઠં મધ્યં કનિષ્ઠકમ્ ॥૮૪॥

બ્રહ્મપુરના ત્રણ લેહ પ્રથમ બે હુબાર, બીજો હોઠ હુબાર અને ત્રીજો એક હુબાર ગજનો બાણુવો. વળી તેવા એકના આઠ લેહ જેઠ, મધ્યમને કનિષ્ઠના બાણુવા. ૮૪

જ્યેષ્ઠે સપ્તદશપ્રોક્તા માર્ગા મધ્યે ત્રયોદશઃ ।

કનીયસે નવ માનંતુ પોઢશર્ક નસૈઃ કરૈ ॥૮૫॥

જેઠ નગરને સત્તર માર્ગ (આડા ઊભા) કરવા. મધ્યમાન નગરને તેર માર્ગ અને કનિષ્ઠ નગરને નવ માર્ગો (આડા ઊભા) કરવા. તે માર્ગના વિસ્તારનું માપ કહે છે જેઠ નગરના માર્ગ વિશ ગજ વિસ્તાર, મધ્યને સોળ ગજ વિસ્તાર, અને કનિષ્ઠ નગરને પાંચ ગજ વિસ્તારના રાજ માર્ગ કરવા. ૮૫

પૂર્વસ્યા બ્રહ્મણા યામે ક્ષત્રિય મધ્યતોવિશ્વઃ ।

શુદ્રાસ્યુઃ ધનદિશાયાં વાસ્તુયાં ચ જગ્જાશયાઃ ॥૮૬॥

શિલ્પિરંગકરાઈશે વહ્નોતજ્જીવિનોડત્યજનાઃ ।

નૈર્ઋત્યે શૌંડિકા વેદ્યા વાયવ્યે લુબ્ધકાદ્યઃ ॥૮૭॥

કૌટિલ્ય અને શુક્રના મત મુજબ રાજધાનીની આકૃતી સુંદર અર્ધચંદ્રાકાર; વૃત્ત કે સમચોરસ હોય માફત કિલ્લાને લીંતો અને પરિખા (ખાઈ) થી આવૃત્ત હોય વિભિન્ન પ્રજાઓએ અનુકુળ હોય તે રાજધાની કહેવાય

૩ પત્તન (પુટમેદન) રાજનું ઉપસ્થાન તે પુંટ ભેદન ગ્રીષ્મ કે શીત કાળમાં બંધા રાજપીઠ હોય તે પત્તન. રાજ્યવસાય અને વાણિજ્યનું કેન્દ્ર હોય તે પુટમેદન.

માનસાર અને મનુષ્યાલય ચંદ્રિકાના કથન પ્રમાણે સાગર તટે સરિતા તટ પરનું બંદર હોય વિશેષ કરીને વાણિજ્ય વિશાળ રૂપે થતો હોય તે પત્તન કહેવાય.

કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્રના પત્તન તથા પટ્ટનનાં બે રૂપો કહ્યાં છે.

૪ દુર્ગ-શબ્દ કાવ્યક્રમ-પુરનો અર્થ દુર્ગ. અધિસ્થાન, ડોટ તથા રાજધાની કરે છે. અભ્યંતર વસ્તીના વસવાટના ચારે તરફ દુર્ગ હોય. તેમ નગરના બાર પ્રકારના મયમત અને માનસારમાં કહ્યું છે.

૫ ખેટ-લેહ નગરથી અર્ધપ્રમાણ વિષ્ટલ પ્રમાણનું કે તે નગરથી એક યોજન દુર હોય. નગરના માર્ગો ૩૦ ધનુષ્ય પડોળા હોય ને ખેટકના માર્ગો વીસ ધનુષ્ય વિસ્તારના હોય.

શહેરને વિશે પૂર્વે પ્રાકારો વસાવવા. દક્ષિણે ક્ષત્રિયને, શહેરના મધ્ય ભાગમાં વૈશ્ય શુદ્રોને ઉત્તરે, વસાવવા. પશ્ચિમે જળાશયો કરાવવાં. શિલ્પોને રંગાટી કે સંઘાડાનું કામ કરે તે કડિયા. છીપાને, ઇશાન કોણમાં વસાવવા. અગ્નિ સંબંધી કામ કરનારા તથા અત્યંત ભતિને અગ્નિ કોણે, નૈઋત્યે ધૂતકાર તથા વૈશ્યાઓને વાયવ્ય કોણે શિકારીઓને વસાવવા. ૮૬-૮૭

પ્રાકારસ્યોદયં કુર્યાદેકત્રિપંચવિંશતિઃ ।

હસ્તાસ્તદર્થે વિસ્તારો વાણમાર્ગવિરાજિતે ॥૮૮॥

પ્રાકાર=કોટ=કિલ્લાનો ઉદય એકવીશ-તેવીશ ને પચ્ચિશ જગનો એટલે જ્યેષ્ઠ મધ્યમને કનિષ્ઠ માનવો કોટ કરવો. ઉદયનો અર્થ વિસ્તાર (ખડો-પેહોળો) કરવો તેમાં ઉપરના ભાગમાં પ્રાણ માર્ગ અમુક અમુક અંતરે રાખવા. ૮૮

તદર્થે કપિશીર્ષાણિ અષ્ટમાંશતરાણિ ચ ।

સકોળા વર્તુલ્યા વાણે વિદ્યાધર્યોઽપિ કોષ્ઠકાઃ ॥૮૯॥

કિલ્લાને ઉપર કાંગરા આઠ આઠ આંગળના અંતરે કરવા. કિલ્લાને બહાર ખૂણા ગોળ યુરજ કોઠાવાળા ગોળ તેમાં અંતરે ચોરસ કોઠા કરવા. તેનું વિદ્યાધરી નામ બાણુનું (યુરજની અંદરના કોઠાને વિદ્યાધરી કહે છે.) ૮૯

વૃત્તં વૃત્તાયતાષ્ટાસે અષ્ટપત્રે યવાકૃતિઃ ।

સ્વસ્તિકં પુરુષાકારં દુર્ગમિત્યાદિ સૌખ્યદસ ॥૯૦॥

દુર્ગ કિલ્લા, ગોળ, લાંબગોળ, અષ્ટાસ, અષ્ટપત્ર, પુષ્પાકૃતિ અને યવના આકારના સ્વસ્તિકાકાર પુરુષાકાર દુર્ગો હોય તો તે સુખને આપનારા બાણુવા. ૯૦

ત્રિકોણં રસકોણં ચ એકાદ્વિસકઠાકૃતિઃ ।

વજ્ર ત્રિશૂલં વૈકર્ણં પુરાણિ સપ્ત વર્જયેત્ ॥૯૧॥

જે નગરને કિલ્લો ૧ ત્રિકોણ, ૨ છહાસનો ૩ ષટ્કોણ ૪ એક કે બે જોડીયા ગાડાના આકારવાળો ૫ વજ્રના આકારનો ૬ ત્રિશૂલાકાર કે ૭ વિકર્ણ એ સાત આકૃતિના કોટ વાળાં નગર તણ દેવાં વિકર્ણ એટલે સામસામા ખૂણા જોડનારી રેખા એટલે ચોકડી પાડનારો આકાર હોય તેવો દુર્ગ ૯૧

સોમિતં નગરં કાર્યં હૃદપ્રાકારમોપરૈઃ ।

પ્રાસાદનગરોદ્યાન કીર્તિરસંભ જલ્પાશ્રયૈઃ ॥૯૨॥

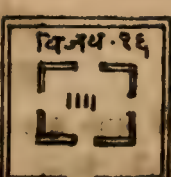
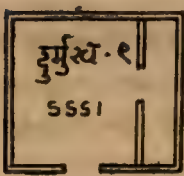
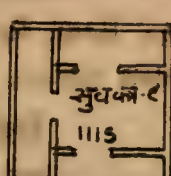
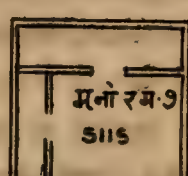
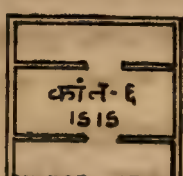
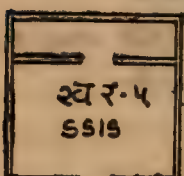
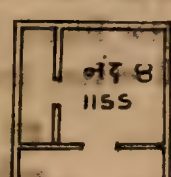
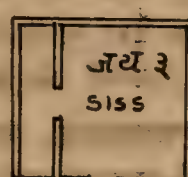
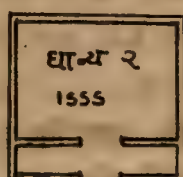
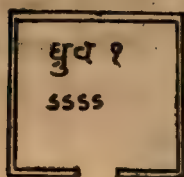
જે નગર હાટ દુકાનોથી કિલ્લાથી અને તેના દરવાજા ગોપુર, પોળો, દેવમંદિરો, રાજપ્રાસાદો, ઉદ્યાન, બગીચા, કીર્તિસ્તંભ અને જળાશયો વાવ, કુવા, તળાવોથી શોભતું

હોય તે શ્રેષ્ઠ ભણવું. એક બે કે ત્રણ માળના કીતિસ્તંભ ચતુર્મુખ ગવાક્ષોથી શોભતું નગર શ્રેષ્ઠ ભણવું, ૯૨

ધ્રુવાદિ પ્રહો-અથ પ્રસ્તાર
ગુરોરધોલધુર્ન્યસે ત્પૂર્વશેષયથોપરિ ।
ગુરુમિઃ પ્રરયેત્પશ્ચાદાવેત્સર્વલધુર્મવેત્ ॥૯૩॥

૧ પ્રથમ ચાર ગુર પછી બીજામાં પહેલા ગુર તળે લધુ. બાકી આગળ હોય તેમ ગુર મુકવા. જ્યાં સુધી સર્વ લધુ આવે ત્યાં સુધી. કરતા જવું. ૯૩

(૨૧) ૧-ધ્રુવ-૬ ૬ ૬ ૬-પ્રથમ રૂપમાં ચાર ગુરનાં ચિન્હોના મુકવાં
૨-ધાન્ય-૧ ૬ ૬ ૬-બીજા રૂપમાં આઠ ગુર નીચે લધુનું ચિહ્ન મુકી પછી ત્રણ ગુર મુકવા
૩-જય-૬ ૬ ૬-ત્રીજા રૂપમાં આઠ ગુર પછી લધુ આવે છેલ્લા બે ગુર
૪-નંદ-૧ ૬ ૬-ચોથા રૂપમાં પ્રથમ બે લધુ પછી બે ગુર.
૫-ખટ-૬ ૬ ૬-પાંચમા રૂપમાં બે ગુર પછી એક લધુ પછી ગુર.
૬-કાન્ત-૧ ૬ ૬-છઠ્ઠા રૂપમાં પ્રથમ લધુ પછી ગુર, પછી લધુ છેલ્લે ગુર.
૭-મનોરમ-૬ ૬ ૬-સાતમા રૂપમાં પ્રથમ ગુર પછી બે લધુ છેલ્લે ગુર.

- ૮-સુવચ-૧ । ૧ ૫-આદમા ૩૫માં પ્રથમ ત્રણ લઘુ ૩ પછી છેલ્લે ગુર.
 ૯-કુર્મ-૫ ૫ ૫ ૧-નવમા ૩૫માં ત્રણ ગુર પછી છેલ્લે લઘુ.
 ૧૦-કૂર-૧ ૫ ૫ ૧-દશમા ૩૫માં પ્રથમ લઘુ પછી બે ગુર ને છેલ્લે લઘુ.
 ૧૧-વિપક્ષ-૫ ૫ ૫ ૧-અગ્યારમા ૩૫માં પ્રથમ ગુર પછી લઘુ પછી ગુરને છેલ્લે લઘુ
 ૧૨-ધનદ-૧ ૫ ૫ ૧-બારમા ૩૫માં પ્રથમ બે લઘુ પછી ગુરને છેલ્લે લઘુ.
 ૧૩-ક્ષય-૫ ૫ ૫ ૧-તેરમા ૩૫માં બે ગુર પછી બે લઘુ
 ૧૪-આકંઠ-૧ ૫ ૫ ૧-ચૌદમા ૩૫માં પ્રથમ લઘુ પછી ગુર અને છેલ્લા બે લઘુ
 ૧૫-વિપુલ-૫ ૫ ૫ ૧-પંદરમા ૩૫માં પ્રથમ ગુર પછી ત્રણ લઘુ
 ૧૬-વિનય-૧ ૫ ૫ ૧-સોળમા ૩૫માં ચારે લઘુ

રૂપાંતર નિરૂપણ

૨૧ પ્રસ્તાર ઉત્પન્ન કરવાની રીત-દર પંક્તિનાં આઠ ગુર નીચે લઘુ મૂકવો. તો પછી આગળ જેવું ૩૫ હોય તેમ કરવું. અને પછી લઘુ નીચે માર્ગ વધે ત્યાં ગુરનું ચિહ્ન મૂકવું. એ રીતે જતાં આઠગુર નીચે લઘુ આવે અને આગલા લઘુ નીચે ગુર મૂકી ઉપરની પંક્તિનાં બીજા ૩૫ હોય તેવાં કરતા જુદાં છેલ્લે બધા લઘુ આવે ત્યાં સુધી કરવું. આમ સોળ પ્રસ્તાર થાય છે. ૫ આ ગુરનું ચિહ્ન છે અને ૧ આ લઘુનું ચિહ્ન છે.

ઉદાહરણ-ચાર ગુરના પૂરા કહેલા પ્રસ્તારમાં કયું કેટલામું ૩૫ થાય તે જાણવાની રીત. ઉદાહરણ-ગુર લઘુના ચાર ૩૫ પર ૧, ૨, ૪, ૮ એમ એક એકથી બમણા અંકો મૂકવા તેમાં જેટલા લઘુ હોય તેના પરના અંકોનો સરવાળો કરી એક ઉમેરવાથી તેટલા ગુર ૩૫ જાણવું.

૧ ૨ ૪ ૮

૧. ૫. ૧. ૧. આમાં ત્રણ લઘુના. ૧-૪ને આઠ મળીને તેરનો અંક આવે તેમાં એક ઉમેરવાથી ચૌદ થાય તે તેટલામું ચૌદમું ૩૫ સમજવું.

૧ ૨ ૪ ૮

બીજી દૃષ્ટાંત ૫ ૫ ૫ ૫ આમાં ફક્ત એક જ લઘુ છે તે પરનો અંક આઠ છે તેમાં એક ઉમેરતા નવ થાય તેથી તે નવમું ૩૫ સમજવું.

ગુર પરના અંકો ન ગણતાં લઘુ પરના અંકો ગણીને તેમાં એક ઉમેરવા.

નખરીતિ-ચાર પ્રસ્તારમાં અમુક સંખ્યાનું ૩૫ કેવું હશે ? તે જાણવતી રીતને નખરીતિ કહી છે

પ્રશ્નમાં જણાવેલ એક=સમ અથવા બેકડી અને વિષમ=એકડી તે જાણવું. સમ હોય તો આઠ લઘુ મૂકવો, અને વિષમ હોવાનો આઠ ગુરનું ચિહ્ન મૂકવું. તે પછી તેનું અરધું કરતાં સમ હોય તો ગુર અને વિષમ હોય તો તેનું અર્ધ-જે સમ એકમાં ન થાય તો એક ઉમેરીને અર્ધ કરવું જેમ કે દશમું ૩૫ કેવું હોય ? તો દશ સમ છે. માટે લઘુનું ચિહ્ન કરવું. દશનું અર્ધ પાંચ થાય તે વિષમ છે. તેથી પ્રથમના લઘુ આગળ ગુરનું ચિહ્ન ન મૂકવું. ૧ ૫ હવે પાંચનું અર્ધ થતું નથી. તેથી એક ઉમેરતા ૬ થાય તેનું અર્ધ ત્રણ થાય તે વિષમ છે તેથી ગુરનું ચિહ્ન મૂકવું ૫ ૫ તે પછી બાકી રહેલા ત્રણનું અર્ધ થતું નથી તેથી એક ઉમેરતા ચાર થાય તેનું અર્ધ બે સમ છે તેથી લઘુ મૂકવો ૧ ૫ ૫ ૫ એમ દશમું ૩૫ થયું.

એ રીતે સમ અંકે અરધું કરવું અને વિષમ અંક આવે તો તેનું અર્ધ કરતાં એક ઉમેરી તેનું અર્ધ કરતા જવું તે જેટલા ગુર હોય તેટલા ચિહ્નો આવે ત્યાં સુધી વિષમનો સમ એક કરી અર્ધ કરતાં જવું બ્યારે ચાર ગુરના પ્રસ્તારનું ૩૫ કહ્યું હોય તેટલા ચિહ્નો પુરાં કરવાં.

આ રીત પિંગલની છે, તેજ રીતિ ઘરના હાંદના ૩૫ને લાગુ થાય કાવ્ય સંગીત અને શિલ્પમાં ગુર લઘુ આવે.

ગુરુણામિતિ વેદાનાં પ્રસ્તારે પોઢશાલયાઃ ।

ભવંતિ મુલ્લતોઽલિંદે લઘુસ્થાને પ્રદક્ષિણે ॥૧૪॥

પહેલા ચાર પ્રસ્તાર ગુરૂના રૂપથી સોળ રૂપ સુધી ધ્રુવાદિ ધરનાં રૂપ ભણવાં તે રૂપમાં લઘુ ગુરૂ આવે, જ્યાં લઘુનું ચિહ્ન હોય ત્યાં અલિંદ પરસાળ ભણવી ગુરૂના સ્થાને શાળા ચોરડો (અગ્રય) ધર સમજવું. એ રીતે સહિત માર્ગ ભણવું. ૯૪

ધ્રુવં ધાન્યં જયં નંદ સ્વરં કાન્તં મનોરમમ્ ।

સુમુલ્લં દુર્મુલ્લં ક્રૂરં સુપક્ષં ધનદં-શયમ્ ॥૧૫॥

ચાર પ્રસ્તારના ગુરૂ લઘુ પરથી સોળ ગૃહો ઉપજે તેમના નામો ૧ ધ્રુવ, ૨ ધાન્ય, ૩ જય, ૪ નંદ, ૫ ખર, ૬ કાન્ત, ૭ મનોરમ, ૮ સુમુળ (સુવક્રય), ૯ દુર્મુળ, ૧૦ ક્રૂર, ૧૧ સુપક્ષ (વિપક્ષ), ૧૨ ધનદ, ૧૩ ક્ષય, ૧૪ આક્રંદ, ૧૫ વિપુલ, ૧૬ વિજય. એમ સોળ ધરો ઉપજે, તેમાં ૫ ખર. ૬ દુર્મુળ, ૧૦ ક્રૂર, ૧૩ ક્ષય, ૧૪ આક્રંદ, એ પાંચ ગૃહોના નામ પ્રમાણે શુદ્ધ ભણવા. તેથી તે તથા દેવા. ૯૫

આક્રંદં વિપુલં વિજયં યથાનામ સ્તથાગુણાઃ ।

ધાન્યાંચે કાન્તરેઽઘૌ ચ મુલ્લાલિંદયુક્તાનિ ચ ॥૧૬॥

તદા રમ્યં શ્રીધરં ચ મુદિતં વર્ધમાનકમ્ ।

કરાલં ચ સુનાભં ચ ધ્વાંક્ષં સમૃદ્ધિમિત્યપિ ॥૧૭॥

इति रम्यादिगृहलक्षणम्

ધ્રુવાભિમાંથી ધાન્યાદિ એક એકને અંતરે આઠ ધરો લઈને તે પ્રત્યેકના મુળ આગળ એક એક અલિંદ (પરસાળ) વધારવાથી રમ્યાદિ આઠ ગૃહો ઉપજે છે. રમ્ય, શ્રીધર, મુદિત, વર્ધમાન, કરલ, સુનાભ, ધ્વાંક્ષ અને સમૃદ્ધ એ રીતે આઠ રમ્યાદિ ધરોનાં નામ ભણવાં. ૯૬-૯૭

सुंदरादि १६ गृहो

ધ્રુવાદિ મધ્યે પટ્ટદાર પોઢશૈવપુનર્મુદાઃ ।

સુંદરઃ વરદં મદ્રં પ્રમુલ્લં વિમુલ્લં શિવમ્ ॥૧૮॥

સર્વલાભં વિશાલં ચ વિલક્ષ્ઽમશુભં ધ્વર્જનં ।

ઉદ્યોતં મીષણં શૂન્ય મજિતં કુલનંદનમ્ ॥૧૯॥

૧૨ધ્રુવાદિ સોળ ગૃહોની અંદર પટદાર ૨૩(ભીંતડામાં સામસામા ૨૪ બે બે સ્તંભો પર બે પાટડી મુકાય તે છ કાષ્ટ) કરીએ તો કરી સોળ ગૃહો ઉપજે. ૬૮-૬૯

૧ સુંદર, ૨ વરદ, ૩ ભક, ૪ પ્રમુખ, ૫ વિષ્ણુ, ૬ શિવ ૭ સર્વલાલ ૮ વિશાલ ૯ વિલક્ષ ૧૦ અશ્રુમ ૧૧ ધ્વજ ૧૨ ઉદ્યોત (ઉદિત) ૧૩ ભિષજી ૧૪ શૂન્ય (સૌમ્ય) ૧૫ અસ્તિત ૧૬ કુલનંદન

હંસાદિ ૧૬ ગૃહો

पूर्वालिंक्षेषु सर्वेषु कुर्यात् षटदारुकं पुनः ।

हंसं सुलक्षणं सौम्यं हयं मावुकमुत्तमम् ॥૧૦૦॥

तस्मादुत्तमरोचिरे सततं क्षेमं तथा क्षેપके ।

चोद्वृतं वृषमुच्छितं च व्ययमानंदं सुनंदं क्रमात् ॥૧૦૧॥

આગળ ધ્રુવાદિ સોળ ગૃહો કહ્યાં છે તેમાં જ્યાં અલિંદ કહેલ છે ત્યાં બે અલિંદ અને અલિંદોગી શાલામાં બે (પરશાળને મુખ્ય ઓરડાને) પાટડા નાખવાથી તે ધ્રુવાધિના રૂપોના સ્થાને હંસાદિ સોળ ગૃહો થાય. ૧ હંસ, ૨ સુંલક્ષા, ૩ સૌમ્ય, ૪ હય, ૫ ભાવુક, ૬ ઉત્તમ, ૭ રૂચિર, ૮ સતત, ૯ ક્ષેપક, ૧૦ ક્ષેપક, ૧૧ ઉદ્યુત, ૧૨ વૃષભ, ૧૩ ઉચ્છિત, ૧૪ શૂન્ય, ૧૫ આનંદ, ૧૬ સુનંદન, ૧૦૦

અનુવાદ અર્થ ઉપર આપેલ છે.

અલંકારાદિ ૧૬ ગૃહો

अग्निरक्षोऽनिलेशान नवांशा भुवनस्य च ।

कर्णे शाला लघुस्थाने मेदाः पंचदशैवहि ॥૧૦૨॥

૨૫ધ્રુવાદિ ગૃહોમાં અપર્વક (ઓરડી કોટડી) આવે તે અલંકારકાદિ સોળ ગૃહો થાય લઘુ ગ્રહ પ્રસ્તારમાં જ્યાં જ્યાં અલિંદ લઘુ થોગે ઉપજતા બીજા રૂપોથી અગ્નિ કોણથી

૨૨ રાજવલ્લભ્યાં શૂન્યને સ્થાને સૌમ્ય કહેલ છે.

૨૩ ષટ્દારુ એટલે ઘરના બે કરામાં અરધીયાં બન્ને સ્તંભ ઉભા કરી તે સ્તંભો પર બે પાટ મુકે તે પટદાર એમ છ કાષ્ટ તે પટદાર

૨૪ ઘરનું મુખ ગોળાના જે દિશામાં હોય તે પૂર્વ દિશા. સામાન્ય લોકોના ઘરમાં આથમણે એક કરેા દક્ષિણે બીજા ઉત્તરે અને પછી ન પૂઠ પશ્ચિમ એમ સૃષ્ટિ માર્ગે પ્રસ્તારમાં લઘુ આવે તે રીતે ઘરને અલિંદ પ્રસ્તાર આવે એ રીતે અનુક્રમે સોળ ગૃહોનાં રૂપે જાણવાં.

૨૫ (૧) ધ્રુવાદિને અપર્વક ઘરની ડાબી તરફ કરવાથી અલંકૃતાદિ સોળ ગૃહો ઉપજે ૧ અલંકૃત ૨ અલંકાર ૩ રમણ ૪ પૂર્ણ ૫ ધૈર્ય ૬ મુખ્ય ૭ સુગર્ભ ૮ કપીશ ૯ દુર્ગત ૧૦ રિક્ત ૧૧ ધૈર્યત ૧૨ ભદ્રક ૧૩ વંચિત ૧૪ દીન ૧૫ વિલવ ૧૬ કામદ એ રીતે સોળ ગૃહો થાય.

(૨) ઉપરના સર્વ અપર્વક વિશે પટદાર નાખવાથી સોળ ગૃહો ઉપજે.

અનુક્રમે લઘુ ગણીયે, પૂર્વે લઘુ. અગ્નિએ, દક્ષિણે નૈઋત્યે, પશ્ચિમે, વાયવ્યે, ઉત્તરે ઇશાને
ન્યાં લઘુ ત્યાં કર્ણ શાલા ઉપજે તે સોળ માંહિ પૂર્વના રૂપની શાલાનું રૂપના ણીના રૂપની
લક્ષિતે વિગતે ધમ્વરાદિ પંદર ગૃહો ઉપજે

જે ઘરોને અપવકં કરવા કહ્યું હોય તે બુદ્ધિમાન શીઘ્રીયે ઘરની ચોરડી કાઢી તરફ
કરવાનું કહ્યું છે

इति अलंकारादि गृहपंचदश

अथ दिशालगृहाणि

दिशालं केवलं युग्मं मघषट्कारुमध्यतः ।

एकार्लिंदे न विमलं वीर्यवन्तं द्व्यर्लिंदकम् ॥ ૧૦૩ ॥

૨૧ દિશાલ ગૃહ કેવળ બે શાલાનું કહ્યું છે. તેનું યુગ્મ નામ બાણુ. તેમાં પટકાર કરી
એક અલિંદ આગળ કરેતો તેનું નામ વિમલ. અને બે અલિંદ કરેતો વિર્યવાન નામ
બાણુ. ૧૦૩

भासुरं मुखं युग्मद्वयं प्रदक्षिणकेन संयुतम् ।

समग्रं दक्षिणत्वेकं दुन्दुभिर्द्व્યुत्तमम् ॥ ૧૦૪ ॥

મુખે અલિંદ બેડ હોય અને દક્ષિણે ૧ અલિંદ હોય તો તેનું નામ ભાસુર
બાણુ. બે આગળ અલિંદ ત્રણ હોય અને દક્ષિણે એક અલિંદ હોય તો તેનું નામ
દુન્દુભિ બાણુ. ૧૦૪

वामे दक्षिण एकैकं नरदं मुख तो द्वयम् ।

सुतेजोऽस्त्रिंद संयुक्तं हयजं मंडपाधिकम् ॥ ૧૦૫ ॥

જેને ડાબી અને જમણી દિશાએ એકેક અલિંદ હોય અને મુખે અલિંદ બે હોય

૧ પ્રભાવ ૨ ભાવિત ૩ રૂકમ ૪ તિલક ૫ કિર્ગિન ૬ સૌખ્ય ૭ મનોરમ ૮ યશોદ ૯ કુસુદ
૧૦ ભાસુર ૧૧ બુખ્ય ૧૨ વસુધર ૧૩ ઘાન્યનાથ ૧૪ કપિત ૧૫ વિતટ્કિ ૧૬ કુલસમૃદ્ધ.

(૩) અપવકં સાથે પટકાર સહિત જે પ્રભાવાદિ ઘરો ફલાં છે તે ઘરોના મુખે આગળ એક
એક અલિંદ વધારવામાં આવે તો તે ચૂડામણિ આદિ ૧૬ ઘરો ઉપજે ૧ ચૂડામણિ ૨ પ્રભર ૩ ક્ષેય
૪ શેખર ૫ ઉચ્ચિત ૬ વિશાળ ૭ ભૂતિત ૮ હૃષ્ટ ૯ વિરોધ ૧૦ કાલપાય ૧૧ મિત્રચંપ ૧૨ સુશાલ
૧૩ રૌદ્ર ૧૪ મેઘ ૧૫ મનોભવ ૧૬ સુભદ્ર એ રીતે દ્વુત્રાદિ લક્ષ એક શાલાના ૧૦૪ એકસોને ચાર
ગૃહો ઉપજે છે.

(૨૬) વિશાલ ગૃહ એટલે બે ચોરડાવાળાં ગૃહોની જુદી જુદી રચના. દિશાલ ગૃહ કરવાની રીત
એવી છે કે બે ભૂમિના ૩x૩ એમ આડા ઊંલા નવ પદ પાડવાં એ નવ પદના મધ્યેનું પદ મુકી બાકીનાં
બે પદોની બે શાલા કરવી. તથા બાકીની બીમી ખુલ્લી રાખવી. આ પ્રમાણે ચાર લીલાલોમાં ચાર
પ્રકારની શાળા થાય.

તેનું નામ નરદ જાણવું. આગળ ત્રણ અલિંદ હોય અને ડાબી જમણી દિશાએ એક એક અલિંદ હોય તો તેનું નામ સુતેજ જાણવું. ૧૦૫

દક્ષિણે પશ્ચિમે ચૈકો મુખે યુગ્મં ચ વાલકમ્ ।

વિલાસં વામતોડલિંદે મહંતં પૂર્વતોડધિકે ॥૧૦૬॥

દક્ષિણે અને પશ્ચિમે એકેક અલિંદ કરીયે અને મુખે આગલી દિશાએ અલિંદ બે કરીયે તેનું નામ બાળક જાણવું વળી પૂર્વ અને ડાબી દિશાએ એક અલિંદ કરે તો તેનું ૩૫ વિલાસ જાણવું. વિલાસ ગૃહ આગળ અલિંદ કરેતો મહંત નામ જાણવું. ૧૦૬

દક્ષિણે પશ્ચિમે વામેડલિંદે એક સૌમુખે દ્રવ્યમ્ ।

દ્રવ્યમંડપસંયુક્તં દ્વિશાલાનિ યથાક્રમમ્ ॥૧૦૭॥

દક્ષિણે પશ્ચિમે અને ઉત્તરે એકેક અલિંદ હોય અને બે અલિંદ મુખ ભાગે હોય તેમજ તેનાથી આગળ એક મંડપ હોય તો દ્રવ્ય નામ જાણવું. આમ અનુક્રમે દિશાલક્ષણ જાણવાં. ૧૦૭

પૂર્વોત્તરસ્યાં શાલાયાં લાંગુલં સૌલ્યકારકમ્ ।

લાંગુલ ત્રિતયાગ્રં ચ ચુલ્હિ યુગ્મં મયાવહમ્ ॥૧૦૮॥

૨૭ પૂર્વ અને ઉત્તર જેનું મુખનું ગૃહ હોય અને તેના ખુણા નાંસક અથવા સલગ્ન (મેળેલાં) હોય તે ઉત્તમ લાંગુલ ગણાય અને તેને મુખ કારક જાણવું. ૧૦૮

ત્રિરૂપ ત્રિકોણ ૩૫ લાંગુલ મળે તેમ ન કરવું. અને ચુલ્હી યુગ્મ એટલે પૂર્વાપર દિશાલ ગૃહ પૂર્વાભિમુખે હોય કે પશ્ચિમાભિમુખે હોય તે ચુલ્હીયુગ્મ કહેવાય. તે ભય ઉપભવે, અશુભ જાણવું.

इति द्विशालगृह द्वादशरूपाणि

(૨૭) રાજવલ્લભના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં શાન્તાદિ દિશાલ એવા અનુક્રમે સોળ ઘર વળી હસ્તિનાદિ શાલાના બેઠે કરી તેનાં ગૃહોનાં એકેક ૩૫ માં ચરચાર નામો થાય તે સર્વેને એકત્ર કરતાં ચોક્કસ નામો જાણવાં. દિશાલગૃહની ડાબી જમણી તરફ એકેક અલિંદ હોય અને મુખે આગળ ત્રણ અલિંદ હોય તો તે સૂર્ય નામનું ગૃહ જાણવું સૂર્ય ૩૫ દિશાલગૃહના મુખ આગળ ચાર અલિંદ હોય અને ડાબી જમણી તરફ એકેક અલિંદ હોય તો તે વાસવ ગૃહ જાણવું.

દિશાલ ગૃહના મુખ આગળ ત્રણ અલિંદ અને ડાબી જમણી તરફ અને પાછળ એક અલિંદ હોય તો તેનું પ્રાસાદના નામ જાણવું.

મુખ આગળ ચાર અલિંદ હોય તો તેનું વિમલ નામ જાણવું.

વિમલ ના મુખે આગળ એક મંડપ વધારે હોયતો વિર્યમાન નામ જાણવું. દિ શાલના મુખ આગળના બે અલિંદ હોય તેમ જમણી તરફ એક અલિંદ હોમ અને મધ્યે પટકાર હોય તે ભાસુર. દિ શાલગૃહ આગળ એક અલિંદ હોય અને તેનાથી નીકળતો મંડપ હોય અને જમણી તરફ એક અલિંદ હોયતો તે દુદુહિ નામનું જાણવું. દિ શાલ ગૃહના મુખ આગળ બે અલિંદ હોય અને મધ્યે

અથ ત્રિશાલગૃહાણિ

સૌમ્યાદિ દ્વારમેદેન ત્રિશાલં લઘુસંયતમ્ ।

નિદશં ત્રિદશોવાસં મુરુપં કુમુદં ક્રમાત્ ॥૧૦૯॥

ત્રિશાલ ગૃહો સૌમ્યાદિ લેદે કે હસ્તિનાદિ લેદે કરીને બાણવા. એકેક રૂમના ચરચાર નામ ઉપજે જેમ શાન્તનાદિક ગૃહ હસ્તિનાદિ લેદે ચોસઠ નામે ઉપજે છે તેમ ચોસઠ નામ થાય. ત્રિશાલ ગૃહ-શાલા એક લગી માંડીયે ત્રિશાલ કેવળ રૂપ ૧ ત્રિદશ ૨ ત્રિદશવાસ ૩ સુરૂપ ૪ કુમુદ, એમ અનુક્રમે ઉપજે મધ્યે પટ્ટદાર એકેક આવે. ૧૦૯

(સ)પટ્ટદારમુલે શમા વામૈકો દક્ષિણે લઘુઃ ।

વરદં-સરદં ચૈવ દંડકં કાકપક્ષકમ્ ॥૧૧૦॥

શાલામાં પટ્ટદાર કરવા અને ડાબી જમણી દિશાએ એકેક અલિંદ હોય ત્યારે તેને મુખે ત્રણ અલિંદ કરીયે એટલે તેને ત્રણે દિશામાં પટ્ટદાર થાય તેનું નામ વરદ બાણવું તે વરદ રૂપ ઉત્તરાભિમુખ હોય તો તેનું નામ સારદ કહેવું દક્ષિણાભિમુખ હોય તો દંડક બાણવું અને તેજ રૂપ પશ્ચિમાભિમુખ હોય તો કાકપક્ષ નામ બાણવું. ૧૧૦

વિમલં શ્રીનિવાસં ચ શ્રીવત્સં વીર્યવંતકમ્ ।

દુંદુભં સાગરાશ્ચ સ્યાત્ ત્રિશાલં ક્રિયતે યદિ ॥૧૧૧॥

ત્રૈલોક્યસુંદરં મધ્યે દ્વિષ્ટદારં ત્રિશાલકમ્ ।

સમાલિંદા મુલે કાર્યાસ્ત્રયોલિંદા દિશાત્રયે ॥૧૧૨॥

ત્રિશાલં પ્રાગુદ્ક શાલાવિહિનં સૂર્યકં શુભમ્ ।

દક્ષિણે પશ્ચિમાભિર્યં દ્વિહીનં તદ્દનનાશનમ્ ॥૧૧૩॥

વિમલ, શ્રીનિવાસ, શ્રીવત્સ, વીર્યવંત, દુંદુભિ, સાગર, એ ત્રિશાલ ગૃહો છે. જે પટ્ટદાર એ ત્રિશાલગૃહમાં કરવા એટલે તે ત્રેયલોક્ય સુંદર બાણાય. આગળ મુખે એક અલિંદ અને ત્રણે દિશામાં ત્રણ ત્રણ અલિંદ કરવા. (ત્રિશાલ) ગૃહનો પૂર્વ અને પશ્ચિમ શાળા રહિત હોય તો તે ઉત્તમ તેને સૂર્ય એવી સંજ્ઞાથી બાણવું. દક્ષિણ અને પશ્ચિમે જો ધરને અલિંદ ન હોય તો તે ધનનો નાશ કરાવે. ૧૧૧-૧૧૩

इति वास्तुसार ग्रंथ त्रिशालगृहाणि

આગળ મંડપ હોય તથા જમણી તરફ એક અલિંદ હોય ને તેમાંથી આગળ મંડપ હોય મુતેજ દિશાલ ગૃહના મુખે ત્રણ અલિંદ હોય ને આગળ મંડપ હોય. તથા જમણી તરફ એક અલિંદને એક મંડપ હોયતો તેનું નામ હયજ બાણવું.

દ્વિ શાલ ગૃહના મુખ આગળ ત્રણ અલિંદ હોય અને જે મંડપ હોયતો તે મહાત દિ શાલ ગૃહ મુખે જે અલિંદને જે મંડપ હોય અને જમણી ડાબી તરફ જે જે અલિંદ હોયતો તેનું નામ ત્રૈલોક્યા-
કમ્ બાણવું.

ચતુ:શાલગૃહાણિ

ચતુ:શાલં ગુણાપ્ર ચ વદારુ શોભનં ગૃહમ્ ।

મલયં મુલયુગમાલયં વામૈકો દક્ષિણે લઘુ: ॥૧૧૪॥

પદ્યુક્ત ચતુ: શાલ ગૃહને આગળ ત્રણ અલિંદ કરીએ તેનું શેલભન નામ બાણયુ અને મુખે એ અલિંદ અને ડાબી જમણી દિશાએ એક એક અલિંદ કરીએ તો તેનું નામ મલય બાણયુ. ૧૧૪

દ્વિવદારુ મુલે વેદા: एकैकवामदक्षिणे ।

અલિંદોડથમુલે મદ્રે તદ્ગૃહં મકરધ્વજમ્ ॥૧૧૫॥

ચતુ: શાલમાં એ વદારુ શાલામાં કરવા એને મુખે આગળ ચાર અલિંદ કરી ડાબી જમણી દિશાએ એકેક અલિંદ કરે એને મુખે ભદ્ર કરે તો તે ગૃહનું નામ મકરધ્વજ બાણયુ. ૧૧૫

इति चतु:शागृह

સામ્યા સ્યાત્ હસ્તિની શાલા માહિષી પૂર્વદિગ્મુલા ।

દક્ષિણામિમુલા શાગૌ છાગલી પશ્ચિમાનના ॥૧૧૬॥

શાલ્યગૃહે ઉત્તરે હસ્તિ શાળા કરવી, પૂર્વમાં ભેસોની દક્ષીણે ગૌશાળા અને પશ્ચિમે છાગલી-ખરગની શાલા કરવી. ૧૧૬

આશામય ગૃહદ્વારં દક્ષિણાંગે ભવેદિ ।

इंद्रे गृहक्षते पुष्पदंते भल्लाटके तथा ॥૧૧૭॥

મુમદ્રં નંદપીઠં ચ સૌરભિ પુષ્કર ક્રમત્ ।

चत्वारोऽमीगृहाः पुंसां धनपुत्र सुखावहा ॥૧૧૮॥

અપરશાલા હસ્તિની. મહિષી આદિના દ્વાર આગળ કયા પદ વિભાગ મુકવાં ? તથા ખડકી દ્વાર કયાં મુકવું ? જોવના નવ ભાગ. ૮૧ પદના કરવા. તેમાં હસ્તિ શાલામાં જમણી તરફ ઈંદ્ર દેવના સ્થાને દ્વાર મુકવું. મહિષી શાળામાં જમણી દિશાએ ગૃહક્ષતના સ્થાને દ્વાર મુકવું. ગૌશાલા હોય તો જમણી દિશાએ પુષ્પદંતના સ્થાને દ્વાર મુકવું. અને છાગ શાળા માટે જમણી બાજુ ભલ્લાટકના સ્થાને દ્વાર મુકવું એ રીતે ચાર દિશા તથા ચાર નામ અનુક્રમે બાણવા. હસ્તિશાલાએ સુભદ્ર, મહિષીને નંદપીઠ, ગૌશાળાને સૌરભિ અને છાગલી શાળાને પુષ્કર એવું નામ અપાય, ચાર ગૃહો તે ઉત્તમ પૂર્ણ સુખ આપે. ૧૧૭-૧૧૮

इति भद्राणि

राजगृहम्

પ્રતાપવર્ધન નામ સરાજ્ઞાં પંચવિંશતિ: ।

तन्मध्ये पौडसस्थाने सुभद्रे शोभना: स्मृता: ॥૧૧૯॥

भीति चतुर्दशांशेन चतुर्द्वारोपशोभितं ।

माडंभद्रे द्विमोभ्योर्ध्वं सार्धं पंचात्रभूमिकाः ॥१२०॥

પ્રતાપવર્ધન નામે રાજમહેલ પચ્ચીશ ગજનો કરવો. તેમાં મધ્યે નવ ચોડીના સોળ સ્તંભો કરવા. ફરતી આગળ ચોડી કરવી. કુલ બત્રીસ સ્તંભો ચતુર્મુખ કરવા. ભીતિ-દીવાલ બીજાના ભાગે કરવી. ચારે દિશાએ દ્વારથી શેઠાના રાજપ્રાસાદ કરતો. આગળ ભદ્રે છે ભૂમિ મજલા કરવા. સાડા પાંચ કે ત્રણ ભૂમિ મજલા મૂળ ગૃહ પર કરવા (ભીત્તિની બાડાઈ અંધાન્તરે બાડી કહે છે. ૧૧૬-૧૨૦

इति प्रतापवर्धन

लक्ष्मीविलासस्तत्तुल्यं भद्रे स्तंभा दश स्मृताः ।

एक भद्रे त्रिभद्राणि पट्टसार्धा भूमिभिष्यते ॥१२१॥

શ્રદ્ધાભીવિશ્વાસ રાજ્યગૃહ પ્રતાપવર્ધન જેવું કરવું. અંદર સરખું પરંતુ બહાર ભદ્રે
સ્તંભો દશ વધારવા. એક ભદ્રને બદલે ત્રણ ભદ્ર કરવું સાડા છ ભૂમિ ઉદય ત્રણ ભદ્રે
કરવો. ૧૨૧

पदैस्तु पंचविंशत्या श्री विलासगृहं भवेत् ।

स्तंभा षट्त्रिंशत् मध्ये दशां शोभित्ति विस्तर ॥१२२॥

શ્રી વિલાસ રાજગૃહનું સ્વરૂપ કહે છે. તેને પશ્ચીશ પદ સાથે કરવા, તેના છત્રીશ
સ્તંભો કરવા, વિસ્તારની બાકાઈ દશમાં બાજે રાનીવી. ૧૨૨

भद्रं त्रिलोक्यवत् कुर्यात् मध्यभूमि द्वयोर्ध्वतः ।

भूमियः पंचसार्द्धस्यु रथांतः कमलोद्भवः ॥१२३॥

एकाशीति पदे गर्भे मध्ये स्तंभ सप्त भवेत् ।

अष्टादशं भित्तिश्च चतुद्वारैषश्चोभितम् ॥१२४॥

બીજી ભૂમિ પર ભદ્ર ચૈલોક જેવું કરવું સાડા પાંચ ભૂમિ ઉચ્ચ કરવું. ભદ્ર કમ-
લેદ્રભવ જેમ કરવું. એકાશી પદ મધ્યે કરતાં તેના સો સ્તંભો થાય બીજી દિવાલ અદારમાં ભાગે
કરી ચાર તરફ દ્વારથી શોભતો કમલેદ્રભવ પ્રમાદ શોભતો (તેના દ્વારની ખજાર વિશેષ
મિઠીવાળા કરવા) ૧૨૩-૧૨૪

सप्त सप्त तथा पंच त्रिभिर्मद्रं च धनजतं ।

सप्तभूम्योऽर्धं भूमिश्च रमते कमला सदा ॥१२५॥

मादमर्दोदयं कुर्यात् कलशं ध्वजभूषितं

प्राप्तादे देवराज्ञो स्यात् त्यजेत्प्रासादजग्हे ॥१२६॥

કનકોદ્ભવ રાજગૃહના ચાર દ્વાર આગળ સાત-સાત-તથા પાંચ પહ અને આગળ ત્રણ પહના ચોક્કીયાળા કરવા (કુલ બાવીશપહ એકેક દ્વાર આગળ થાય)

તેની સાતમી ભૂમિ ઉપર હર્મ્યા લક્ષ્મી રમણ કરે છે ભૂમિ માકના અર્ધ ઉચ્ચ આગળના ભાગમાં કરવો તે ક્ષત્ર કળશથી શોભતો કરવો દેવ પ્રસાદને અને રાજગૃહને ક્ષત્રકળશ ચડાવવા પરંતુ શ્રીમંતના ઘર કે સામાન્ય લોકના ઘર ક્ષત્ર કળશ ન ચડાવવા. ૧૨૫-૧૨૬

અથ રાજસિંહાસનઃ, છત્ર, શૈવ્યા, વાટિકા, ઉદ્યાન પ્રમાણઃ

પષ્ટાન્વીત્યા દ્વીસપ્તત્યાંગુલૈરેવ વિસ્તરઃ ।

પષ્ટિ તો દશહાન્યા તુ ત્રિધા સિંહાસનં મચેત ॥૧૨૭॥

દ્વિસપ્તમીત્યંગુલૈઃ શત દૈર્ઘ્યો વ્યાસ તદર્ધતઃ ।

ત્રિવૈક શતદંડૈશ્ચ ત્રિવિધા વાટિકા શુભા ॥૧૨૮॥

રાખતું છત્ર, સાઠ આંગુલ-ખડોતેર આંગુલ અને એંશી આંગુલ વિસ્તારતું કરવું.... રાખતું સિંહાસન ૬૦ આંગુલ-૫૦ આંગુલ કે ચાલીશ આંગુલ એમ ત્રણ પ્રકારે કરવું.- રાખતી શૈયા પલંગ કે ૭૨ ખડોતેર આંગુલ લાંબી અને તેતું અર્ધ પહોળો કરવો. રાજ-વાટિકા-ઉદ્યાન-ત્રણસો ફંડતું જેષ્ઠમાન ખસો ફંડ મધ્યમાન અને સો ફંડ કનિષ્ઠમાન એ પ્રમાણુ વિસ્તારથી ઉદ્યાન ત્રણ પ્રકારે બાણુવા. ૧૨૭-૧૨૮

વસ્ત્રમૌષ્ઠસસ્યાર્થી દૈવે વામે ગૃહસ્ય ચ ।

વાટિકા સ્ત્રીગૃહં વામે નૃત્યશાલા ચ દક્ષિણે ॥૧૨૯॥

અમ્મસ્થાનં ચ વામાંગે ગજાનાં દક્ષિણે તથા ।

ગોસ્થાનં શયનં ચાપિ ભોજનં દક્ષિણે શુભમ્ ॥૧૩૦॥

પૂર્વે સમાજનં યામ્યે વહ્નિકોણે મહાનસમ્ ।

શસ્ત્રગેહં ચ નૈઋત્યે વધસ્થાનં તતો વહિઃ ॥૧૩૧॥

૨૦ રાજ્યગૃહમાં કયા કયા સ્થાને કયું કયું રાખવું? તે કહેલ છે. વસ્ત્ર ઓપઘ ધાન્ય દેવ પૂજા, ધરની ડાબી તરફ રાખવાં. વાટિકા (ઉદ્યાન) જનનખાતું (સ્રીગૃહ) ત્રણ ડાબી તરફ રાખવા નૃત્યશાળા જમણી તરફ, અમ્મશાળા ડાબે અને ગજશાળા જમણી તરફ રાખવી ગોશાળા શયનખંડ અને ભોજન જમણી તરફ, રાજગૃહ આગળ પૂર્વે સભાજનોતું સ્થાન અગ્નિ કોણમાં રસોડું પાણીયાડ-શસ્ત્રાગાટ નૈઋત્ય હોલમાં રાખવું. વધસ્થાન બહારની બાજુ રાખવું ૧૨૯-૧૩૧

પ્રવેશ

પૃષ્ઠે સ્ત્રણે પ્રવેશસ્તુ ન કર્તવ્યો ગૃહે ક્વચિત્ ।

આદિ યુ સમમિત્યાતુ ન દોષો માર્ગતોચ્ચરે ॥૧૩૨॥

ધરની પછિત પુઠં ભેળને ધરમાં કહી પણ પ્રવેશ ન કરવો-કહાપિ તેમ પ્રવેશ થવાના
પર્યાયમાં ધરની પ્રથમ ભૂમિના ઉચ્ચના બેટલી બીજી ભીંત ઉભી કરવાથી દોષ લાગતો
મથી. અથવા રાજમાર્ગ, આવતો હોય તો દોષ લાગતો નથી. ૧૫૨

વેધવૌષો

ન વેશ્મ પૃષ્ઠ ભૂગર્ભે ગ્રહા સ્તંભો હીનાધિકો નહિ ।

સ્તંભપદતુલા શ્રેણી મધ્યમાનેન કારયેત ॥૧૩૩॥

ધરની પાછળ ભોયડું ન કરવું આગળ ભૂમિ ઉઠ્યા હોવી તેના સ્તંભો હીનાધિક ન કરવા
ધરના સ્તંભ. વડ તુલાની શ્રેણી એ સર્વ મધ્યમાનેન અનુસરીને હોવાં. ૧૩૩

શાલાયોરંતરેમિત્તિ સ્તંભ શ્રેણી દ્વયં ચ યત ।

તદ્મય મંડપે ત્યાજ્યં નાયં સર્વકો વહિ ॥૧૩૪॥

શાલને ગૃહશાલાની માંહેની વચલી બીતરા પડખે સ્તંભોની શ્રેણિક આદિ બાહરની
પટશાલા પ્રમાણે એક સૂત્રે કરવી તેની આગળ મંડપ ન કરવા તે સર્વ એક સૂત્રમાં કરવું

દ્વૌ સ્તંભો મધ્યતો દેવૌ ઉર્ધ્વપદે યુગાંશકે ।

ઉદચાર્યેન કર્તવ્યં છાદ્યપદ સમં શુભં ॥૧૩૫॥

ત્યજેત કિન્નર પત્રાણિકુમારાં કિતાશીર્ષકં ।

ક્ષણમધ્યે તુ સર્વેષુ તુલા ત્યક્તા ન ભોમનાં ॥૧૩૬॥

બેડે જે ધર હોય ત્યાં વચ્ચે જે સ્તંભો ભીતો કરવી તેની ઉભાણીથી ઉચ્ચ અધી
ન કરવી છન્તુ પદ સર્વ સમસૂત્રે રાખવું તે શ્રેષ્ઠ બાણવું લોકોના ઘરોમાં સ્તંભો પરના
શરા કિનારવાળા કે પત્રાદિ નકશીવાળા ન કરવા ખંડમાં સર્વ સ્તંભ તુલા ઉંચા નીચા ન કરવા

મિતિ મધ્યે ગૃહમાનં યન્મધ્યે ક્ષયનાસનં ।

પ્રાસાદે મિત્તિ સંયુક્તં મધ્ય વાહ્યશુભાવહં ॥૧૩૭॥

આય નક્ષત્રાદિ ગણીત ધરની અંદર ભીતી છોડીને અંદરના બાળે તેમજ પલંગને
પણ અંદરના ભાગે કેવપ્રસાદના ભીતો સહીત બહારના માને ગણીત મેળવવું.

(૨૮) પ્રવેશ-ઉત્સર્જોદ્દીનં વાહ્ય પૂર્ણવાહ્યસ્તથા પરઃ ।

પ્રત્યકાયશ્ચતુર્થે ચ નિવેશઃ પરિકીર્તિતઃ ॥

(૨૮) ઘર, નગર, કે પ્રાસાદના ચાર પ્રકારના પ્રવેશ કહ્યા છે. સન્ન્યુપથી પ્રવેશ થાય તે ઉત્સર્ગ
તે શુભ ગ્રામી તરફથી અપ સવ્ય પ્રવેશ અશુભ. આગળ અન્ય ઘરો આગળીને પ્રવેશ થાય તે પૂર્ણ
બાણુ એટલે સવ્ય પ્રવેશ થાય તે સ્પષ્ટ માર્ગે પ્રવેશ થાય તે પૂર્ણ બાણુ. તે શ્રેષ્ઠ પછીત બેઝન
પ્રવેશ થાય તે પ્રત્યકાય બેષ પ્રવેશ બાણુ.

સ્વામિ હસ્ત પ્રમાણેન ક્રયાત્રૈણ ગૃહસુખા ।

નિશિદ્ધશ્વામકાલેષુ સ્વાનુકુલે દીને દીત ॥૧૩૮॥

૧૬ ધર ઘણીના શરીર હસ્ત પ્રમાણની ગૃહના બધા પ્રમાણે રાખવા તે શુભ બાબતું તેમ ન કરી કરેતો તે કુળના દીપ હીતમાં ન બાબતું.

શિવસૂર્યાગૃહોગેહ ન કુર્યાજિન પૃષ્ઠતઃ ।

પાર્શ્વયો બ્રહ્મ વિષ્ણૌ ચ ચંડયા ચતુર્દિશેનહિ ॥૧૩૯॥

શીવ અને સૂર્યના મંદિર સામે ધર ન કરવું. તથા છન દેવની પાછળ ધર ન કરવું. બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના મંદિરની પડખે ધર ન કરવું. તથા ચંડી દેવીની ચારે તરફ નબીકમાં ધર ન કરવું.

રાજમાર્ગન્ટરે વાદ્યોન પ્રાકારાંતરેપિ ચ ।

સ્તંભ પટ્ટાદિ વેધસ્તુ નભીત્યંતરે તા ભવેત્ ॥૧૪૦॥

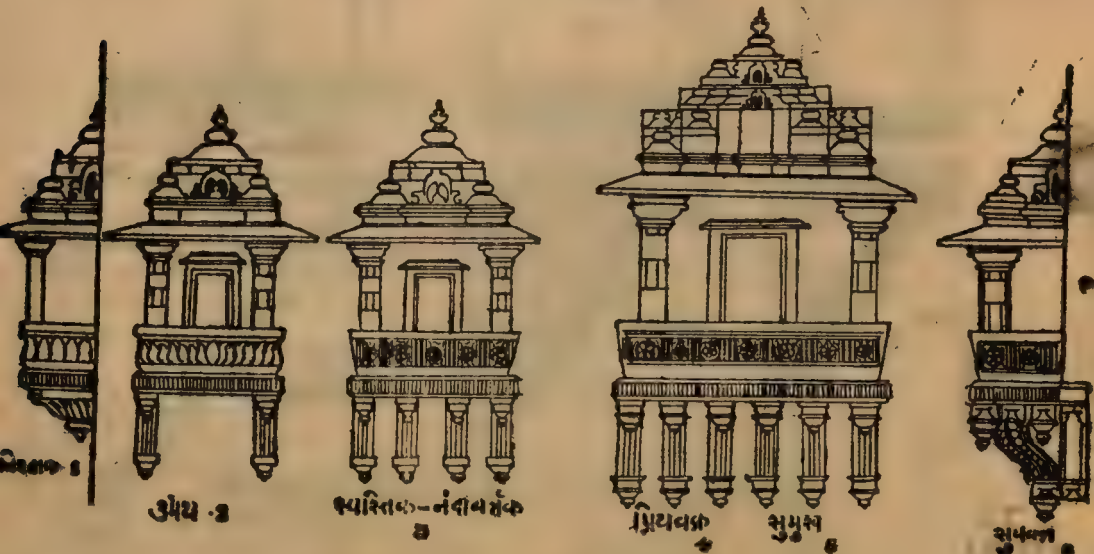
(૨૯) વિશ્વકર્મ પ્રકાશના બીજા અધ્યાયમાં ૪૦ના શ્લોકમાં હસ્તપ્રમાણ કહે છે

સ્વામિ હસ્ત પ્રમાણેન જ્યેષ્ઠ પત્ની કરેણ ચ ।

જ્યેષ્ઠપુત્રકરેણાપિ કર્મકારાકરેણ ચ

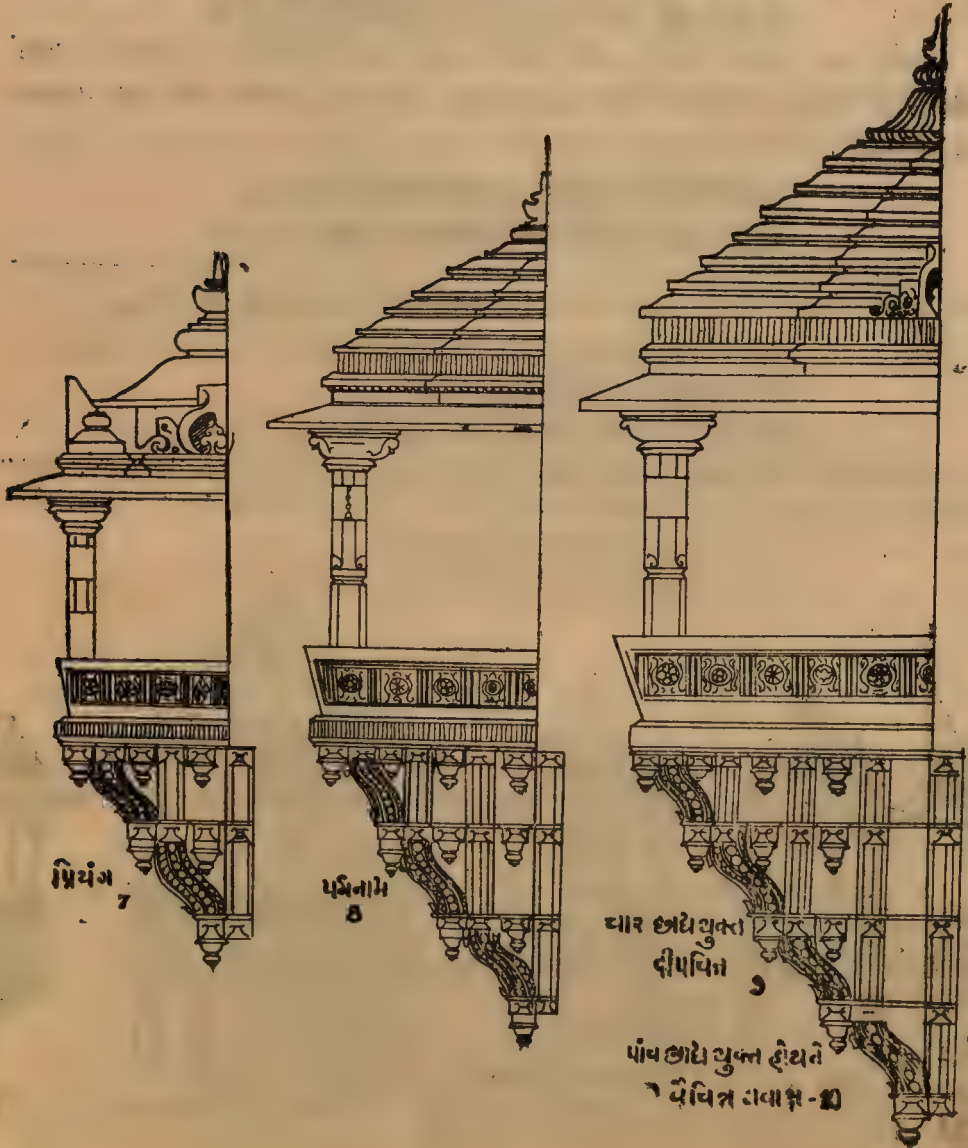
અનામિકાન્ત હસ્તઃ સ્યાદ્ધર્મવાહોઃ શસંશકઃ ॥

ધર ઘણીના હસ્ત પ્રમાણ કે તેની જેઠ પતિના હાથ પ્રમાણથી કે જેઠ પુત્રના હાથે અથવા શિશુની હાથેથી અનામિકા સુધીનું હસ્ત પ્રમાણ ગણવો એ ઉપરના ઉશવેણ ઉભા મનુસ્યના પાંચમે ભાગ થાય. કનિષ્ઠિકા કે મધ્યમાના પ્રમાણથી ધર બનાવવું.

૩૦ ઉપરોક્ત અને વેધ વચ્ચે રાજમાર્ગ હોય કેટ, કિલ્લો કે ભીતીનું અંતર હોય તો તે વેધ દોષ લાગતો નથી (વળી ત્યક્ત દ્વીગુણા મૂમિ ન દોષો ધરની ઉંચાઈથી અમણી ભૂમિ તલને જો વેધ હોય તો તેનો દોષ લાગતો નથી.)

(૩૦) વેધ દોષો શિલ્પશાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (૧) ઘરની પહોળાઈથી ઉંડુ હોય તે યમ ચુલ્લી વેધ. (૨) પદ્મ હીન ન કરવું (૩) ઘર અવાવર રાખવાથી ભૂતપ્રેતનો વાસો થાય (૪) ઘર પર દેવ મંદિરની ધ્વજની કે વૃક્ષની બીજા કે ત્રિજા પ્રહરની જાયા પડે તો જાયા દોષ થાય (૫) ઘરના

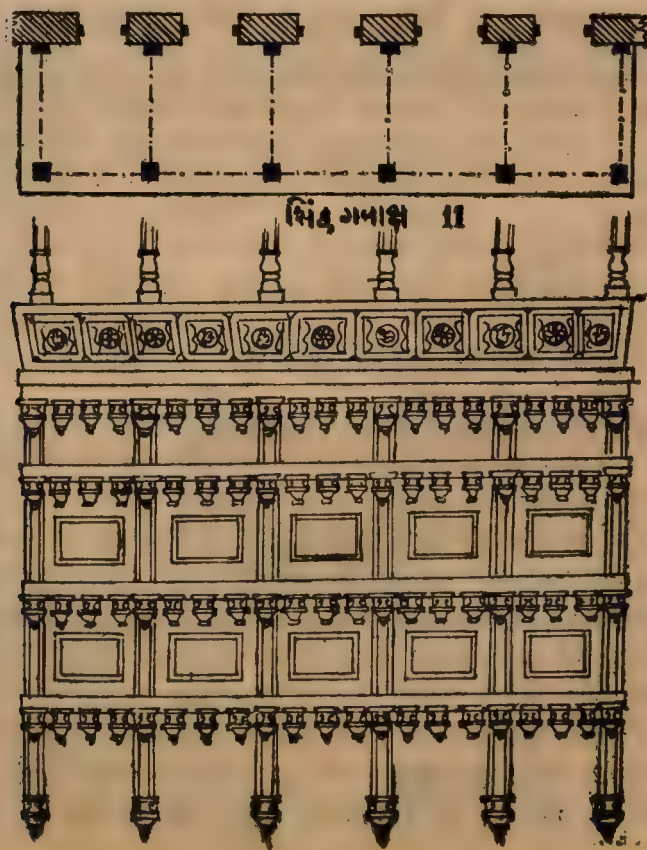

દાર જાગીયા આરી કે કપાટના ઉત્તરંગ વાઢ સમસૂત્રે રાખવા (૬) પાટડાપીડીયા ઉચા નીચા હોય તે તાલ વેધ. (૭) પાડડા કે પીડીયા આડા ઉભા પાટ નીચે સ્તંભ ન હોય તે તુલા વેધ જે ઘર દેખતાજ અશ્ચિ કરે કે ભયંકર લાગે વેધ. (૮) સામેના ઘરવાળા આપણા ઘરની ચેષ્ટા જોઈ શકે તેવું હોય (૧૦) દાર સામે સ્તંભ આવે તે સ્તંભ વેધ

(૧૧) મર્મવેધ-જિંઘા વાસ્તુ પુરૂષ અંગ ૧ શીર ૨ છાતિ ૩ મસ્તક ૪ નાભી અને બે સ્તન એમ ૬ અંગો પર સ્તંભ ભીત કે પાટ આવે તે મર્મવેધ ૧૨, દ્વારવેધ એકમા બીજાની સામસામી શાળા કે આરી ગળે કે ખુણા ગળે કે ફૂવા હોય તે-૧૩. સ્વરવેધ. દાર ઉઘાડતા કે વાસતા અવાજ થાય કે અકસ્માત થાય તે સ્વરવેધ ૧૪ દેવસ્થાનવેધ ઘર સામે કોઈ મલીન દેવનુ થાનક હોય

વિશ્વકર્મપ્રકાશ માં અંતર સ્થિતિ વેધ સોળ પ્રકારના કહ્યા છે તેમજ દશ પ્રકારના બાહ્ય વેધ કહ્યો છે (૧૪+૧૬+૧૦=૪૦ વેધ) પ્લીધ વગરનું ઘર ૪૧ શંખપાલ વેધ ૪૨ સંઘાત વેધ જોડીયા ઘરે ઘરો વચ્ચે એક ભીત હોય તે

વિશ્વકર્મપ્રકાશ માં વળી બીજા ૨૧ દુપિત ગૃહો કહ્યા છે (૬૩) ઠંકુર કેર એ પોતાના વસ્તુસાર ગ્રંથમાં સોળ પ્રકારના વેધ કહ્યા છે (૭૦) થરખંગ પદ્મોપ વિકર્ણ તલવેધ=ઘરની ભૂમિના ઉચાનીચી હોય ઘરનું તળીયુ નીચુ હોય અને શાલા (પરશાલ) નું તળીયુ ઉચુ હોય ને તલવેધ. ઉત્તરંગના પેટામાં ભાટવટ સામેલ કર્યો હોય દારના ઉત્તરંગનીચુ હોય તે લલાટ વેધ ઘરના છાપરાના નેવાં દારના ઉત્તરંગથી નીચા હોય. નીચતી ભૂમિના દાર સ્તંભ પાટ પર ઉપરના મળ્યે તેમજ રાખવુ

ગવાક્ષ દશપંચક

ગવાક્ષસ્ત્રિપતાકાંક્ષો દ્વિમુંબિરુમયોનતઃ ।

નંધાવર્તશ્ચતુમુંબી રષ્ટ્રલવિરુપ્રિયાનતઃ ॥૧૪૧॥

સન્મુખો દ્વાદશયુક્તો ચ્છંદાઃ પંચ પ્રકોર્તિત ।

એકબાહોનેકવક્ત્ર પ્રિયંગાઃ પંક્તિ યુગ્મતઃ । ૧૪૨॥

લાઘ્યત્રયે પદ્મનાભો દ્વીપચિત્રાયુગાન્વિતા ।

વિચિત્રઃ પંચમી છાદ્યૈઃ પંચભેદા ચ પુનર્મત ॥૧૪૩॥

આયામતોઽધિકં સિંદા સિંહાક્ષઃ પૃથુલોઽધિકં ।

બુદ્ધિદશ્ચતુરશ્રોઽસુભદ્રં બુદ્ધિસાગરઃ ॥૧૪૪॥

ગરુડઃ પક્ષ સંયુક્તો મુખ્ય વામે દક્ષિણે ।

ગવાક્ષાઃ શુપતિ વિહિ વલ્લભા દશપંચધા ॥૧૪૫॥

છાદ્ય જાલૈલંક વેદી મત્તવારણ શાભિતા ।

મદલા રુપ સિંહશ્ચ કર્તવ્યા વિધિપૂર્વક ॥૧૪૬॥

નીચે પાટડા પર લીત ન લેવી. ઘરના દાર સાથે પાણીની ગટર હોય તે વેધ જાણુવો ગામના ચોરા પાસે ઘર ન કરવું ઘટ કે પાપણના થરો ચણતરમાં એક સુત્રે કરવા. ચણતરમાં ઘરનો લોપ ન કરવો. સુપડા જેમ આગળનો ભાગ પહોળો અને પાછળ સાંકડો હોય કે વાંધો હોય, તેવી જમીનમાં ઘર ન કરવું ઠક્કુર ફેર 'વત્થુસાર' ગ્રંથમાં લખે છે કે આગળનો ભાગ સાંકડો ને પાછળ પહોળુ હોય તેવી ટુકાન કે હાટ શ્રેષ્ઠ કહી છે

દેખાય નહિ તેટલે દુર કે નદીના સામા કાંઠે વેધ હોય તે નડે નહિ નીચ જાતિને દોષ લાગતો નથી જીર્ણ મંદિરને ગૃહમાં ચોરામાં દોષ લાગતો નથી એવું બ્રહ્માના મુખે શ્રી વિશ્વકર્મા એ સાંભળેલ કથન છે

તે વેધ દોષનું ફળ છઠ્ઠા વર્ષે સ્વામીનું મૃત્યુ, નવમે વર્ષે લક્ષ્મી નાશ. ચોથા વર્ષે પુત્ર મરણ અને આઠમે વર્ષે સર્વ નાશ થાય.

ગર્ગીતંત્રમાં અને બૃહદ્વસંહિતા ને વાસ્તુકૌતુક ગ્રંથમાં કહે છે કે મન અને ચક્ષુને જે કાર્યથી સંતોષ થાય તેવા કાર્ય નિર્દોષ જાણવા. વળી ગર્ગ ઋષિ કહે છે કે જે વાસ્તુ લક્ષણ હીન હોય પરંતુ મનની રચી વધે તેવું સારૂ લાગે ત્યાં દોષ ન જાણવો.

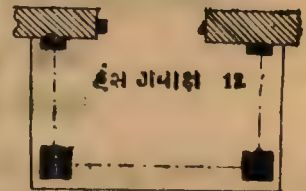
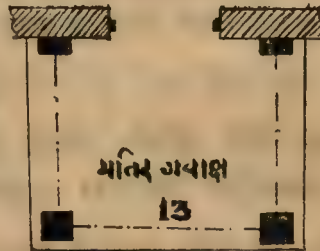
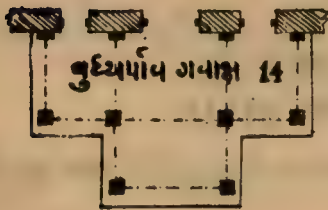
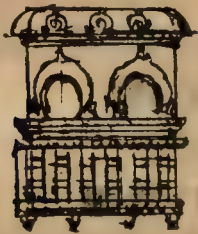
શુક્રાચાર્ય કહે છે કે શાસ્ત્ર માનથી રહીત હોય તે વિદ્વાનોને રમ્ય લાગતું નથી પરંતુ કેટલાકનો મત એવો હોય છે કે જ્યાં જેનું મન રચ્યુ હોય તેને પ્રિય લાગે તેવા (તેમાં દોષ ન માનવો).

અથ ગૃહાદ્ભૂત (વાસ્તુરાજગ્રંથ) ઘરના દાર પોતાની મેળે અકારણ જીવડે વસાય અવાજ થાય અકસ્માત પડે કંપાયમાન થાય-દેવાલયનું તોરણ કે ધ્વજ ગઢ કિલ્લો અકસ્માત પડે, ભૂમિ ફાટે ઘરમાં શિયાળ કે સર્પના પ્રવેશ થાય કે ફળીયામાં લોહીની ધારા દેખાય તે અશુભ ફળ દાતા જાણવું

અથ વૃક્ષાદ્ભૂતની-વૃક્ષમાંથી રૂદન કે હાસ્યનો અવાજ આવે, શાખા ઝળ અકસ્માત પડે, બાળ વૃક્ષને અપરિપક્વ સમયે ફળ આવે, સુકલ વૃક્ષ ફરી ફોળે, રતુ વગરના ફળ આવે, જામેલું વૃક્ષ અકારણ બળી જાય, ભૂત પ્રેતાદિનો વાસ હોય તેવા વૃક્ષો બળપૂર્વ કાપવા નહિ આ બધો દોષ અનીષ્ઠ ફળ જાણવા

રાજભવનમાં ગવાક્ષને વિધિ કહે છે જે ગવાક્ષને લુખી ન હોય છે ૧ ત્રિપત્રાકઃ જેને બે લુખી (પદ્મ) હોય ૨ ઉભય; ચાર લુખી યુક્ત ગવાક્ષને ૩ નંદ્યાવર્ત (સ્વસ્તિક) આઠ લુખી યુક્તને ૪ પ્રિયાન ૧: બાર લુખી હોય તેનું નામ ૫ સન્મુખ: એ રીતે ગવાક્ષના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. જે ગવાક્ષને એક છાત્ર હોય તે ૬ મુવકત બે છાત્ર હોય તે ૭ પ્રિયંગુ ગવાક્ષ, જેમ ત્રણ છાત્ર હોય તે ૮ પદ્મનાભ; ચાર છાત્ર હોય તે ૯ દ્વીપચિત્ર; પાંચ છાત્ર હોય તે ૧૦ વૈચિત્ર એ રીતે છાત્ર યુક્ત ગવાક્ષનાં પાંચ ભેદ કહ્યા. જે ગવાક્ષ લાંબા હોય તે ૧૧ સિંહ ગવાક્ષ. જે ગવાક્ષ વધારે પહોળા હોય તે ૧૨ સિંહક્ષ ગવાક્ષ, જે લાંબાઈ પહોળાઈમાં સરખો હોય તે ગવાક્ષ ૧૩ યુદ્ધિદ જે ગવાક્ષ ભદ્ર યુક્ત હોય તે ૧૪ યુદ્ધિસાગર: જે ગવાક્ષ પક્ષ સહિત કાબે જમણી બાજી હોય તે ૧૫ ગરૂડ નામે ગવાક્ષ બાણવો. એ રીતે પંદર ગવાક્ષ રાજ્યોને વલ્લભ બાણવા

ગવાક્ષો ને છબાં, બાજી, વેદી, કક્ષાસન, સિંહ યુક્ત મહાળોથી શોભતા એવા વિધિ પૂર્વક રાજભવનને સુશોભિત કરવો.

પ્રવેશપ્રતિષ્ઠામુહુર્ત

સૌમ્યાયનેરવૌ કુર્યાત્ પ્રવેશ મુત્તરાત્રયે ।

વાહયે મૈત્રે મૃગે પૂષ્યે ચિત્રાંત્યાં ધાસરવેદ્રયે ॥૧૪૭॥

કર્કશી છ સંક્રાંતિ દક્ષિણ હોય તે અને મકરશી છ સંક્રાંતિ ઉત્તરાયતન બાણવી તેમાં ચેત્ર માસ છોડીને ખીજા પાંચ માસમાં ગૃહ પ્રવેશ કે પ્રતિષ્ઠા કરવી ઉત્તરા ત્રણ, રેહિણી, અનુરાધા, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, ચિત્રા, રેવતી, ધનિષ્ઠા શતલિષા એ નવ નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવો.

શુકન

દુર્ગાદક્ષિણે ચેષ્ટા ચ તારામા વામનાદિની ।

પ્રયાણા દ્વા શુભાશાન્ત ન કુર્યાત્પ્રવેશોન્યથા ॥૧૪૮॥

પ્રવેશ સમયે શુકન બોલે, દુર્ગાપક્ષી જમણી દિશાએ ચેષ્ટા કરે ત્યારે ઉત્તરે ડાબી બોલે ત્યારે પ્રયાણ તથા ધરના આરંભ કે પ્રવેશ કરવો જમણે અંગે ચેષ્ટા કરે, ડાબે ઉત્તરે જમણી બેઉ તરફ બોલે તે સમય શુભ બાણવો.

વામતો દક્ષિણે યાણિ સર્વતો મયનાશિની ।

દક્ષિણા ઘાતિયા વામે સા વામા કુરુતે મયં ॥૧૪૯॥

શ્વાનસ્ય વિપરીતાં સ્યાદિતિ ચેષ્ટા તુ તાદશી ।

વામા દુષ્ટા વમિ સ્વાસ વિષ્ટા જં માગ ધૂનન ॥૧૫૦॥

શ્વાન શ્વાનની ચેષ્ટા ધૂણે વગેરે ચેષ્ટા કુપટ બાણવી

પ્રથમં ધ્રુવ દેશો દક્ષિણે ચોતરે પુનઃ ।

શુકનો ભવનાદીના વિનિવેશઃ સુખાવહા ॥૧૫૧॥

પ્રથમ ધ્રુવ નિશ્ચિ દેશ ભેટે દક્ષિણે ઉત્તરે તે શુકન ભવનાદિ=ગૃહાદિને વીશે આશંકે ડાબો અને પ્રવેશમાં જમણો હોય તે શ્રેષ્ઠ બાણવું.

ગૃહદ્વારે સમીપે વા શૂન્યં જ્ઞાત કોક્ષીશ્વર ।

સચ્યં કરોતિ વાગેહં કાગતાદિ પ્રવેશનં ॥૧૫૨॥

ધરને દ્વારે અગર પાસે કોશીક સ્વર કરે તો ગૃહ શૂન્ય રહે અથવા ધર ઉપર ધ્રુવડે કે હોલો ધરમાં પ્રવેશ કરે તો ધર શૂન્ય રહે ધરધણીનું મૃત્યુ થાય

મામેળ ક્યચિ કિંચિત્ લોકે પ્રાત નિશામુલે ।

સર્વકાર્યો દિમો માવમે તત્સર્વશુષ્કશ્રુતૌ ॥૧૫૩॥

વાણી જોઈ રાત્રીના ચોથા પ્રહરે ઘડી.....જોલે ત્યારે.....ન જોલે ત્યારે જોઈ ત્યા પ્રાતઃ કાલે જોઈ જે કામ કરવાનું હોય તે મનમાં ચીન્તવી જોઈ પછી નિશ્ચય ધરે જોઈ ગૃહ સમીપે જોલે તે સાંભળી પછી વિચાર કરવે।

મુહુર્ત

પ્રવેશ વાસ્તુ દિક્કાલ કર્તવ્યં મૃદપૂજનં ।

આચાર્ય શિલ્પિનો પશ્ચાત્ મોજયે સ્વજનાદિકઃ ॥૧૫૩॥

ગૃહ પ્રવેશ સમયે વાસ્તુ દીગપાલ અહોનું પૂજન કરી આચાર્ય અને શિલ્પીનું પૂજન સત્કાર કરી સર્વને કારીગર વગેરે અને પોતાના સગાઓને જમાડવા.

પ્રશસ્તિ

મેઘપટ્ટે વરે દેશે કુંભકર્ણ નૃપાલયેઃ ।

ક્ષેત્રાક્ષઃ સૂત્રધાર સ્વપુત્રો મંડન આત્મજન ॥૧૫૪॥

કૃતેન વાસ્તુદધઃસારમાદીયગુરુશક્તિઃ ।

નિર્મિતો વાસ્તુતઃસારઃ વિશ્વકર્માપ્રસાદતઃ ॥૧૫૫॥

મેઘા પટ (ચિવાડ) દેશમાં ચિત્રકોટ નગરે દિવાન કુંભ કર્ણનો સૂત્રધાર જેતાત્મજ સૂત્રધાર મંડન વિરચિત વાસ્તુદધિસારમાંથી મથીને ઉદ્ધારીને વાસ્તુસાર નામ ગ્રંથ શ્રી વિશ્વકર્માના વાક્યપ્રસાદથી રચ્યે।

શ્રીમંડનસૂત્રધારે વાસ્તુશાસ્ત્રના સંક્ષિપ્ત સારરૂપ વાસ્તુસાર ગ્રંથની રચના કરી તેનો અનુવાદ “પન્નશ્રી” સ્થપતિ પ્રભાશંકર ઓઘડભાઈ સોમપુરા શિલ્પવિશારદે કરી પ્રકાશિત કર્યું.

પરિશિષ્ટ પ્રથમૂર્તિ

શ્રી વિશ્વ કર્મ પ્રકાશમાં જનન વિછી સમયે “નમોસ્તુ સર્થેભ્ય” ના મંત્રનો યથા શક્તિ જપ કરવા. કરાવવો અધ્યાય ૧

૧ ગજથી ૩૨ ગજ સુધીના ગૃહોને આયાદિ મેળવવા તે ઉપરના ધરને મેળવવા મેળવવાની ચીન્ટા ન કરવી વળી જીણાદારમાં પણ આયાદિ ગણિતની ચીન્ટા ન કરવી તેમજ દ્વીશાલ ગૃહને પણ ગણિત ન મેળવવું.

પાષાણૈર્નિર્મિતં યતુતદ્ગૃહમંદિરં સ્મૃતમ્ ।

પક્ષ્કેષ્ટકં વાસ્તુનામ મવનં હિતમુત્તમમ્ ॥૧૩॥

અનિષ્ટકૈઃ સુમનંતુસુધારકૂર્દમેન તુ ।

માનસ્યં વર્દિતં કાષ્ટૈ વૈત્રશ્ચ ચન્દનં સ્મૃતમ્ ॥૧૪॥

વૈત્રશ્ચ વિજયં પ્રોક્તં રાજાશિલ્પિ વિકલ્પિતમ્ ।

કાલં મેતિ ચ વિજ્ઞેય મષ્ટમં તુળજાતિભિઃ ॥૧૫॥

ઉત્તમાનિ ચ ચત્વારિ ગૃહાણિ ગૃહમેધિનામ ।

સૌવર્ણ રાજસંતામ્ર માયસં ચ પ્રકીર્તિતમ્ ॥૧૬॥

સૌવર્ણાન્તુકરન્નામ રાજતં શ્રીમવન્તથા ।

તામ્રેણ સૂર્યમંત્રન્તુ ચંડનામ તથાયસમ્ ॥૧૭॥

દેવદાનવગંધર્વ યક્ષરાક્ષસપન્નગા ।

દ્વાદશૈતે પ્રકારાંસ્તુ ગૃહાણાં નિયતા સ્મૃતાઃ ।

જાતુષ્ટવ નિલયં નામ પ્રાયુષં વારિવન્ધકમ્ ॥૧૮॥

एवं सर्वासुजातीषु गृहाणि च चतुर्दशः ।

ચત્વારશ્ચોતમાયે ચ તે ગૃહાવર્ણ પૂર્વકાઃ ॥૧૯॥

પર્યંતરનું બનાવેલ ધરને, ૧ મંદિર : પાકી ઇંટથી બનેલ ગૃહને ૨ ભવન. કાચિ ઇંટના ગૃહને ૩ સુમન ગારા માટીના ગૃહને ૪ સુધારા કાષ્ટથી બનાવેલ ગૃહને ૫ માનસ્ય, (વેતો) ઉત્તમ કાષ્ટથી બનાવેલ ગૃહને ૬ ચંદન વસ્ત્ર તંબુના ગૃહનું ૭ વિજય તૃણ ઘાસના જુપડાને ૮ કાલિમા કહે છે. સુવર્ણના ગૃહને ૯ કર : ચાંદીના ગૃહને ૧૦ શ્રીભવ; તાંબાના ગૃહને ૧૧ સૂર્યમંત્ર અને લોહના ગૃહને ૧૩ ચંડ લાખથી બનેલા ગૃહને ૧૪ અનિલ કહે છે અને જળબંધન ૧૫ પાયુષ કહે છે

વિશ્વકર્મ પ્રકાશ અં ૪ શ્લોક ૫૦ માં શિલાં પ્રમાણુ કહે છે

अथैकविंशं धनं नैदा विस्तारकेव्यासमितं तदर्धम् ।

તદર્ધ માનંત્યં ચ પિંડકાસ્યાદ્ધ્વાધિકાન્યૂનતરાનકાર્ય ।

શીલા. ૨૧, ૧૭, ૧૩, કે નવ આંગળની હોય તો તેનું અર્ધ વ્યામ પહેળી અને અધનું અર્ધ નાડી શીલા કરવી

હાલર રસોડું પાણીયાર પાણીએ ઘરની જમણી તરફ તીર્થેરી ધંશાનકેણુ દેવપૂજા ડાબી તરફ. કાઠરના કંઠેલાને કરાધાર કહે છે

ભવન કેટલું ઉંચું કરવું

उदपेक्षत इस्तान्ते मूलद्वादशभूमिका।

मध्यउच्चगृहं श्रेष्ठं मग्नोच्चऽपथुमावहा ॥ इति वर्गं ब्राह्मणम् ॥

આર્ચાર્યો સો હાથ સુધી ભવન ઉચું કરવું. કે બાર ભૂમિ (માળ) સુધી ઉંચું કરવું. વચ્ચે મિહિર અને કિરણાક તંત્રમાં પણ સો હાથ સુધી ભવન ઉંચું કરી શકાય ભવનની રચનામાં ફરતા ખંડોમાં મધ્યનો ખંડ ઉંચો કરવો. પરંતુ ગૃહસ્થના ભવનને આગળ ડેલી બલાણક કદી ઉંચું ન કરવું તે અશુભ છે મૂળ ધરથી માઠે ડેવી નીચી કરવી.

વિધિ, કેટલાક ભવનોને ત્રણ બાજુ ધડનીયું હોય ત્યાં તેને વિધિ કરવી એટલે ઢળતો કડસલો કરવો. અથવા એવા સ્થળે ફરતો ચોટલો કરવાથી ઘરના પાયાની મજબુતાઈ વધે છે. કેટલાક ઘરને ફરતી છુટ્ટી જમીન રાખે છે તેને વિધિ કહે છે શહેરના રસ્તાઓમાં આડી ગલીને પણ વીથી કહે છે

શયન-દક્ષિણ કે પૂર્વે મસ્તક રાખીને શયન કરવું તે શ્રેષ્ઠ બાણવું

પીઠીયા-પગથીયારી સંખ્યા કેટલી રાખવી-ત્રિવિમ્બકં તુલ્યપત્તિ દ્વિશેષં નૈવ કારયેત્ તદાવૃદ્ધિમથાપ્યુય વિશેષ એક શેષં તદાવૃદ્ધિમ વા પ્રયુજાન ॥

પરિમાણ મંજરી

પીઠીયા કે પગથીયાની સંખ્યા જેટલી હોય તેને ત્રણે ભાગમાં શેષ જો જો રહેતો અશુભ બાણવું પરંતુ શુન્ય અથવા એક વધે તો તે સર્વ સુખી વૃદ્ધીદાયક બાણવું.

શેષ ૧ વધે	જો વધે	ત્રણ વધે	ચાર વધે	પાંચ વધે	છ વધે	સાત વધે	આઠ વધે
તો	તો	તો	તો	તો	તો	તો	તો
ઈંદ્ર	યમ	રાજા	ઈંદ્ર	યમ	રાજ્ય	ઈંદ્ર	યમ
એબટ	નેબટ	એબટ	એક	નેસ્ટ	એબટ	એબટ	નેબટ

अथ शल्य विज्ञान

अलान्तं प्रस्तरांतं वा पुरुषान्तमथोपि च।

क्षेत्र संज्ञोद्धये चोद्धात्य शल्य सदनमारमेत् ॥१॥

केश कपालं मत्वास्थि भस्मलोहे च मृत्वये।

शल्यानैकविधाः प्रोक्ता धातु काष्ठस्थि संभवा ॥२॥

તાન્પરિક્ષણ પ્રકર્તવ્યો ગૃહારંભો દ્વિજોત્તમ ।

નવકોશે કૃતે ભૂમિ ભાગે પ્રાચ્યાદિતોલિચેત્ ॥૩૧॥

અ ક ચ ટ ત પ ય શાન્ક્રમાદ્વર્ણા નિમાનિ ચ ॥વિશ્વકર્મપ્રકાશ॥

પ્રાસાદ કે રાજભવનનો પાયો પાણી કે પથ્થર આવે ત્યાં સુધી ખોદી ભૂમિ શુદ્ધ કરવી (અગર શુદ્ધ કુવારી ભૂમિ કંઠણ આવે ત્યાં સુધી પાયો ખોદવો) અન્ય મનુષ્યોના ઘરની ભૂમિમાં માણસના માથોડા નીચે શલ્ય હોય તો દોષ નથી લાગતો રાજભવન કે પ્રાસાદ નીચે પૂર્ણ રીતે ભૂમિ શુદ્ધ કરવી

પ્રાસાદ કે ઘરની ભૂમિ શુદ્ધ કરીને શલ્યોદ્ધાર કરી ગૃહારંભ કરવો-વાળ-ખોપરી-શીંગડા હાડકા-ભસ્મ-રાખ-ચામડુ કેલસા લોઢું-કાબટને શલ્ય કદ્યાં છે તે ભૂમિમાંથી કાઢી શલ્યોદ્ધાર કરવો શલ્યના અનેક પ્રકાર કદ્યા છે તેમાં ધાન્ય ધાતુ કાબટ-સોતું-રૂપુ દ્રવ્ય પણ હોય તો તે પણ કાઢી લેવા જો કે એ પ્રકારના શલ્ય દોષકારક ગણતા નહિ.

નૈઋત્ય હાયહાયો આનના આરા	દોઢ હાથે ખાળકના અસ્થિ પશ્ચિમ	વાયવ્ય ચાર હાથ નીચે નરશલ્ય									
દક્ષિણ માથોડા પર શલ્ય	<table border="1"> <tr> <td>ટ</td><td>ત</td><td>પ</td></tr> <tr> <td>ચ</td><td>મધ્ય શલ્ય</td><td>ય</td></tr> <tr> <td>ક</td><td>અ</td><td>શ</td></tr> </table>	ટ	ત	પ	ચ	મધ્ય શલ્ય	ય	ક	અ	શ	ઉત્તર કેડ નીચે ખાલણના શલ્ય
ટ	ત	પ									
ચ	મધ્ય શલ્ય	ય									
ક	અ	શ									
અગ્નિ કેડ નીચે નર શલ્ય	પૂર્વ દોઢ હાથે નરશલ્ય	પશ્ચાત્ત દોઢ હાથે ગૌસલ									

વાસ્તુ-ઘરનો આરંભ કરતાં પહેલા દીશામાં ઉત્તમ એવા શિલ્પીએ ભૂમિનીપરિક્ષા કરવી-ઘરનો ભૂમિના નવ કોઠા-ભાગ પૂર્વ દીશામાં કમે પાડીને તેમાં અ, ક, ચ, ટ, ત, પ, ય, ચ. એમ અક્ષરો લખવા

સ્વામિએ-કોઈ કુમારીકાના હાથમાં ફળ આપીને-ૐ હ્રીં કુષ્માન્દિકૌમારિ મમ હૃદયે કથય કથય હ્રી સ્વાહા નો મંત્ર એક વીસ વાર ભણીને ફળ કુમારિકા ઉપરોક્ત ફળ જ્યાં મુકે તેની નીચે પ્રમાણે શલ્ય ભણવું તે કાઢીને ભૂમિ શુદ્ધ કરી ગૃહહારંભ કરવો.

પ્રશ્ન કરતાં પૂર્વે અ ખંડ-કોઠામાં ફળ મુકે તો દોઢ હાથ નીચે મનુષ્યનું શલ્ય નીકળે અગ્નિકોણમાં ક કોઠામાં કેડ નીચે મનુષ્યના હાડકા નીકળે દક્ષિણે ચ નીચે માથોડા નીચે નરશલ્ય નૈઋત્ય કોણે કોઠામાં શ્વાનના હાડકા નીકળે પશ્ચિમે ત કોઠામાં દોઢ હાથ નીચે

ખાળકના હાડકા નીકળે-વાવ્યકોણમાં કોઠામાં ચાર હાથ નીચે મનુષ્યના હાડકા નીકળે, ઉત્તર દિશામાં ચ કોઠામાં આઠાણના હાડકા કેડ નીચે ઉંડા નીકળે ઇશાન કોણમાં ચ કોઠામાં દોઢ હાથ નીચે ગાયના હાડકા નીકળે શલ્યની કમે મધ્યના કોઠામાં છાતી જેટલે ઉંડે વાળ જોપરી અને લોહ ભસ્મ રાખ્ય આદિ શલ્ય નીકળે તે સર્વ શલ્ય કાઠીને વાસ્તુ પૂજન કરવાથી ભૂમિની સુદ્ધી કરવાથી સ્વામિ સુખ વૈભવ પ્રાપ્ત કરે

(૧૦) કીર્તિસ્તંભ. નગરની પૂર્વે ૧૦૮ હાથ ઉંચે ને વિસ્તારમાં ૨૮ ભાગ કરવો તેને સાત કે નવ માળ કરવા તેમાં અનેક દેવદેવીઓના સ્વરૂપો ચારે દીશામાં કરવા જનાર્દન અનંત રુદ્ર ઇંદ્ર ઉપેંદ્ર પ્રહ્લા. દશાવતાર સમ માતૃકાઓ આદિત્ય સ્વરૂપો કરવા કીર્તિસ્તંભને પૂર્વે ધ્વજસ્તંભ ઉભો કરવો.

(૧૧) ભૂમિ શુદ્ધિ પછી શીલારોપણ વિધિ કરવી વર્તમાનમાં પ્રાસાદને નવ શિલાથી ઘાય છે જો કે પાંચ શીલાઓનું પશુ ક્ષીરાવણમાં કહેલ છે. વિશ્વકર્મ પ્રકાશમાં પશુ પાંચ શીલા અને તેમાં અંકીત કરવાના ચીન્હો સ્વસ્તીક કળશાદિ કોતરવા ૨૧-૧૭-૧૩ આગુલની શીલા તેના અર્ધા ભાગે પહોળા અને તેના અર્ધા ભાગે જાડી શીલા કરવી, શીલા કરાવવી નીચે ત્રાંખાના કળશ નાગ કાચબો સ્થાપન કરવાનું કહ્યું છે

(૧૨) ૧ રાષ્ટ્ર ખંડ, મોટું રાજ્ય, ૨ દેશ-રાષ્ટ્રનો એક ભાગ, ૩ મંડળ દેશનો એક ભાગ.

(૧૩) સમરાંગણ સૂત્રધારમાં રાષ્ટ્ર આમ સમૃદ્ધિ ઉત્તમરાષ્ટ્ર. ૬૧૫૦ ગામો હોય, તે મધ્યમરાષ્ટ્ર ૫૮૮૪ ગામો હોય તે, કનિષ્ઠરાષ્ટ્ર ૧૫૪૮ ગામો હોય તે, પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમાં ૭-૭ નગરોનું નિર્માણ કરેવું હોય.

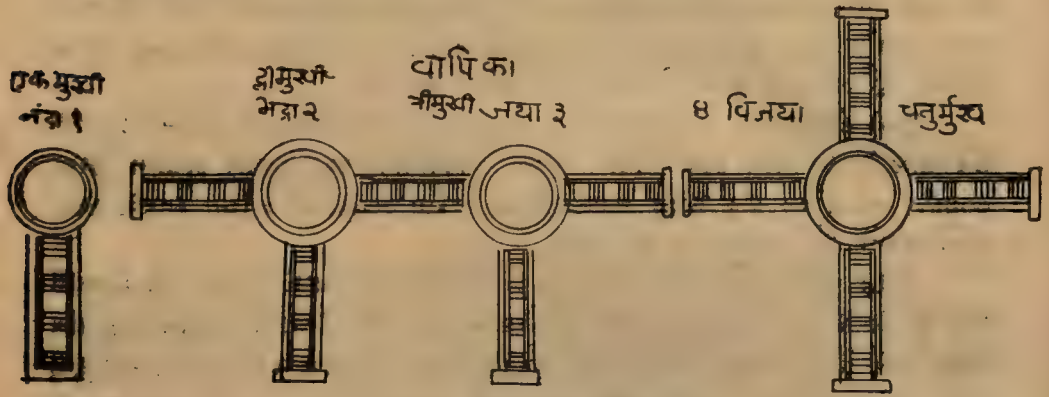
(૧૪) રાજા મહારાજાઓએ આમ સમૃદ્ધિ પ્રમાણ (રાજવલ્લભ મંડન સૂત્રધાર)

૧ ચક્રવર્તિ	એક ચક્રધારી સર્વોપદિ	૫ સામંત રાજા દશ હજાર આમનો પતિ
૨ મહામાંડલિક	એકથી બે લાખ ગામોનો પતિ	૬ સામંત પાંચ હજાર આમનો પતિ
૩ માંડલિક	પચાસ હજાર આમનો પતિ	૭ ચતુરાક્ષિક ચોરાશી એક હજાર આમનો પતિ
૪ મુખમાંડલિક	રાજા વીશ હજાર આમનો પતિ	૮ અધ્ય રાજા સો આમનો પતિ

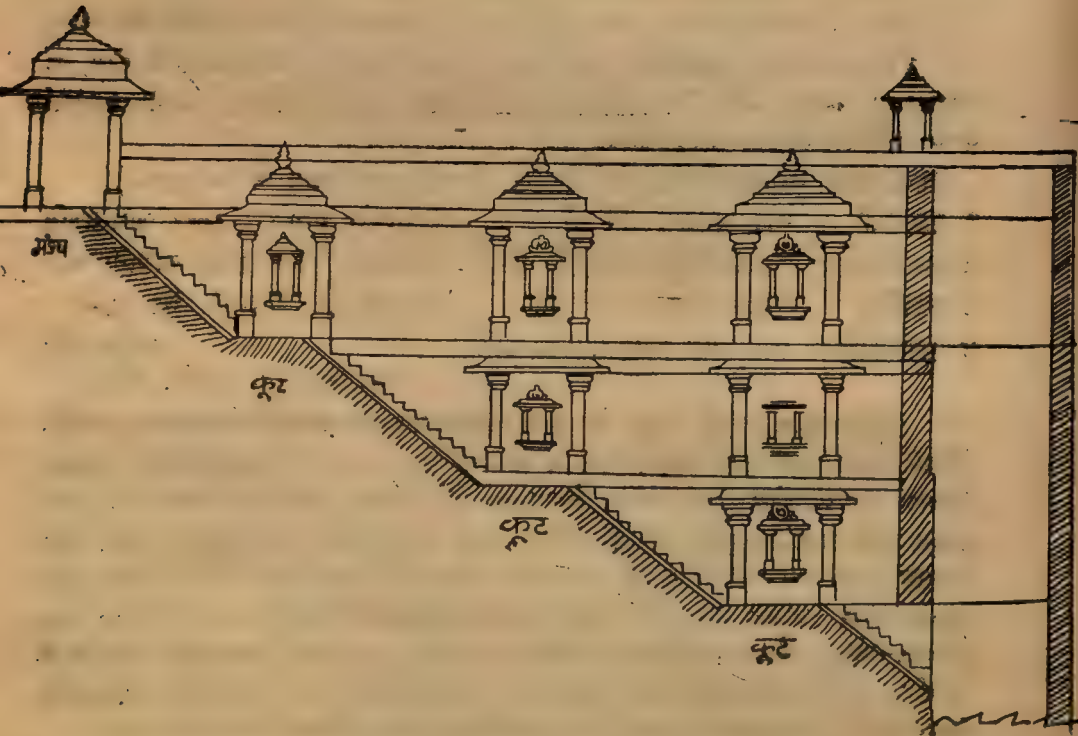
(૧૫) માર્ગ—પુર નગર ને આડા ઉભા-૧૭-૧૭ માર્ગો. આમને નવ માર્ગો. ખેટકને પાંચ માર્ગ કૂટને ત્રણ કર્વટને બે માર્ગોની યોજના કરવી મયમુની અને માનસારે આમના ખારથી પંદર લેહો પાડેલા છે. દંડક. સર્વતો ભદ્ર, સ્વસ્તિક, પદ્મક, આદિ તેના સ્વરૂપ અને માર્ગ ગણના પરથી તેમાં નામ કરણ પાડેલ છે મોજદેવ પ્રણિત સમ-રાગસમ સૂત્રધારમાં નગરને ૬ થી ૧૭ આડા રાજમાર્ગો યોજવા કહ્યું છે તેમાં ત્રણ પાંચ પદના અંતરે પ્રસિદ્ધ રાજમાર્ગો રાખવા શાશ્વત-સ્થાનતર માર્ગ ૩૦ ૪૦ કે ૫૦ હાથ વિસ્તાર-પહોળા યોજવા, છેડાપર ઘંટામાર્ગ મહારથ્યા. યાનમાર્ગ રાખવાનું કહ્યું છે જે માર્ગમાં સંગમસ્થાને ચત્વર ત્યાં ઉદ્યાન દેવસ્થાન કીર્તિસ્તંભ, ધ્વજસ્તંભ, દીપસ્તંભ ઉભા કરવા દેવીપુરાણમાં રાજમાર્ગ દશ ધનુષ્ય (૬૦ ફૂટ) પહોળા રાખવા.

કોટિસ્ય અર્થશાસ્ત્રમાં કહેલા રાજમાર્ગો પશુ વધુ વિસ્તીર્ણ માર્ગ રચના શુકાચાર્યજી

કહે છે. તેઓ ઉત્તમ માર્ગ ૩૦ ગજ મધ્યમ વીશ ગજ અને કનિષ્ઠ માર્ગ ૧૫ હથિના વિસ્તારનો કરવો.

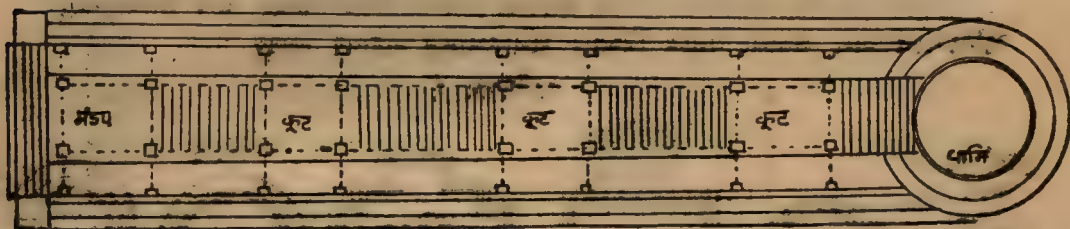
ચાર પ્રકારની વાવો

વાવનું સેક્શન

દેવીપુસ્તક અને બ્રહ્મસુત્રમાં દેશમાર્ગ (નિશનલક્ષ્ય) ૬૫ હાથ પહોળાં રાખવો. મુખ્ય નગરનાં માર્ગ ૬૦ હાથ ધાળા રથનાં સોળ હાથ ધીર રથનાં અને બનપદ (કૂટપાથ) રાખવાનું કહે છે વિષ્ણુસંહિતા ૩૦. ૨૩ માં સાંકડા માર્ગનો નિયેધ કરે છે

પંચાન વિશુદ્ધિન સોમસૂર્યાશ મારુત : સોમસૂર્યાના કીરણો અને વાયુ પવનનો સંચારથી માર્ગ શુદ્ધ રહે નગરબોલું સ્વાસ્થ્ય જળવાય સારું રહે સ્વચ્છતાવાળાં

વાવનું તલદર્શન

(૧૬) ચાર હાથથી તેર હાથના વિસ્તારના જળાશ્રય કુવાનું કહ્યું છે ચાર હાથ વિસ્તારના કુવાને ૧ શ્રીમુખ પાંચ હાથનાને ૨ વૈજય ૬ હાથનાને ૩ પ્રાંત સાત ૪ હંદુલિ આઠ હાથનાને ૫ મનોહર નવ હાથ વિસ્તારનાને ૬ ચુડામણિ દશ હાથનાને ૭ દિગ્ભદ્ર અચાર હાથનાને ૮ જય ખાર હાથનાને નંદ તેર હાથ વિસ્તારને શંકર નામ કહેવું ચાર હાથથી નાના કુવાને કૃષ્ણ કહેવો

(૧૭) જે જળાશ્રય (કૂંડ) ચોરસ હોય તેનું નામ ભદ્ર, જે ભદ્ર સહિત હોય તે સુભદ્ર, જે પ્રતિભદ્ર સહીત હોય તે કુંડને નંદ જે કુંડના મધ્યમાં ભિક્ષુ હોય તે કુંડને પરિધ કહે છે કુંડને પગથીઆ પછી-ઝોટલા રાખવા તેને ભિક્ષુ કહે છે. પગથીઆ પછી રમણ રાખવું તેને પરિધ કહે છે ભિક્ષુના ઉદયમાં ગંગા આદિ નદીયોની મૂર્તિઓ કરવી તેમજ સૂર્ય, દશાવતાર, વિષ્ણુઓ-એકાદશ રૂપો, દુર્ગા, ભૈરવ, માતૃકા, ગણપતિ, અગ્નિ, દુર્વાસા નારદહીંગ્યાલાદિ મૂર્તિઓના ગોખલાઓમાં આ સર્વ સ્વરૂપો કરવા તેથી કુંડ તીર્થ રૂપ બને છે આઠ હાથ=ગજથી સો ગજ સુધીના કુંડનું પ્રમાણ કહેલું છે. કુંડને ચાર દાર ચોતરફ ઉતરવાને પગથીઆ-ભીટમાં ગોખલાઓ અને કુંડના ખુણાઓમાં ચોકીયો તથા પદ્મશાલા કરવી

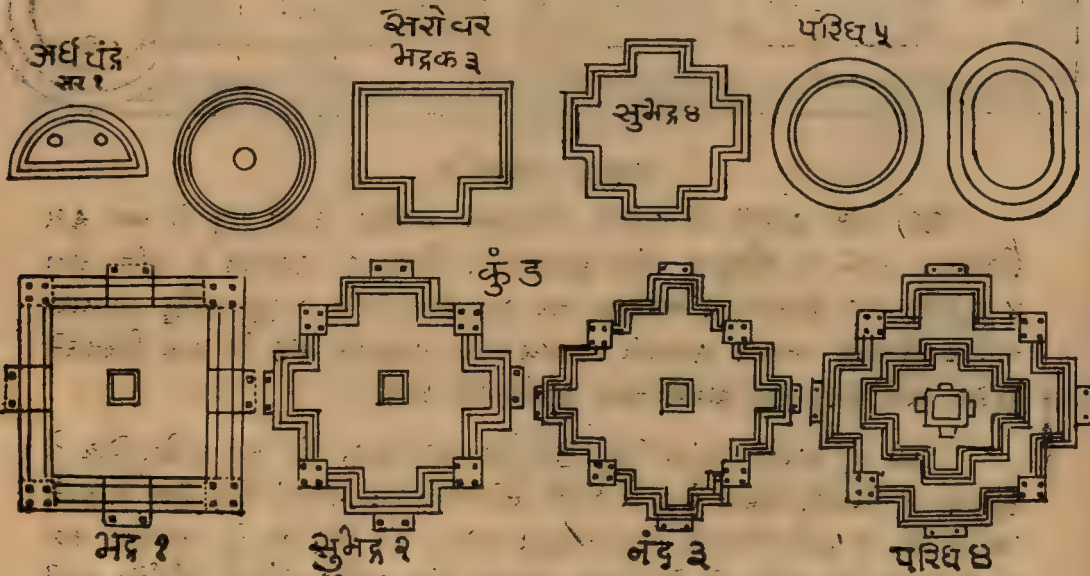
કુંડના પ્રવેશ દ્વાર પર શ્રીધર મંડપ કરવો તોરણ ચુકત બે સ્તંભનો પ્રતોલ્યા પણ કરવી.

(૧૮) વાપિકા-વાવ-એક મુખનો વાવને ત્રણ કૂટ હોય તેને તે નંદા જે મુખની વાવને છ કૂટ હોય તે ભદ્રા : ત્રણ મુખની વાવને નવ કૂટ હોય તેને જયા અને ચાર મુખની વાવને ખાર કૂટ હોય તેને વિજયા વાપિકા કહેવી.

(૧૯) સરોવર-અર્ધ ચંદ્રાકાર હોય તેને અર્ધ ચંદ્ર સરોવર કહેવું. ચારે તરફ બાંધેલું હોય, તેને મહાસર કહેવું. ગોળ સરોવરને વૃત કહેવું ચતુષ્કોણ હોય તે ચતુઃકાયા સરોવર કહેવું. જેને એક ભદ્ર હોય તેને ભદ્ર સરોવર કહેવું આવા સરોવરને પગથીની પંક્તી પછી મોટું રમણ કરવું મોટું રમણ હોય તેને પરિધિ જેઠ કહે છે સરોવરના મધ્યમાં ટેકરા ચોતરાને બેઠે સ્થળ (પક્ષી માટે) કહે છે તે કરવું.

માનમાપ-એક હજાર-દસ અથવા ધનુષ્યનું સરોવર જેઠ માનવું પાંચ સો ધનુષ્યનું મધ્યમાન અને અઢીસો ધનુષ્ય વિસ્તાર કનિષ્ઠમાનનું સરોવર બાણુ

સરોવર ૬

કુંડ ૪

કુંડનું સેકશન

प्राचिन ग्रंथोनुं ऋण

सूत्रसंतान	शिल्परत्नम्	ब्रह्माडपुराण	गर्गसंहिता
समराङ्गणसूत्रधार	शब्दकल्पद्रुम	निर्वाणकलिका	किरणाक्षतंत्र
मयमतम्	कौटिल्य अर्थसार	मत्स्यपुराण	परिमाणमंजरी
श्रुक्रनिति	मनुष्यालयचंद्रिका	राजवल्लभ	देवीपुराण
बृहदसंहिता	कारणलक्षसूत्र	कामीकागम	विष्णुसंहिता
अमरकोश	मानसार	रत्नकोश	पतंजली

षष्ठश्री प्रभाशंकर ओघडभाई सोमपुरा शिल्पविशारद
द्वारा संपादीत शिल्पग्रंथो के प्रकाशन

- १ दीपार्णव गुजराती अनुवाद किं. रु. ५०) ८ वेधवास्तु प्रभाकर हिन्दी गुज. रु. १२)
 २ क्षीरार्णव गुजराती हिन्दी अनु. ,, रु. २५) ९ वास्तुकलानीधि रु. ६०)
 ३ दीपार्णव उत्तरार्ध गुजराती अनु. ,, रु. २०) आलबम ओफ इन्डीयन आर्चिटेक्चरल
 डीझाइनस
 ४ प्रासादतिलक गुजराती अनु. ,, रु. १५) १० प्रतिमाकलानीधि-आलबम ओफ
 हिन्दु इकोनोग्राफी
 ५ वास्तुसार गुजराती अनु. ,, रु. १५) ११ वास्तुनिघंटु रु. २०)
 ६ प्रासादमंजरी हिन्दी अनु. ,, रु. ७) १२ वास्तुतिलक रु. ३०)
 ७ प्रासादमंजरी गुजराती अनु. ,, रु. ७) १३ जीनर्शनशिल्प रु. १०)
 १४ भारतीय दुर्ग विधान गु० रु. ३५) } सोमैया पब्लिकेशन बम्बई
 १५ भारतीय शिल्पसहीत हि० रु. १२५) }
 १६ वृक्षार्णव १७ जयपृच्छावास्तुशास्त्र १८ वास्तुविद्या

પુરવાણી

સૂત્રધાર મ'ડન વિરચિત વાસ્તુસારની જે હસ્તપ્રતો મળી આવી છે, તેમાં સૌરાષ્ટ્ર શુજરાતમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રતોમાં ૧૫૫ શ્લોકો છે. તે સુજળ લઈ આ આવૃત્તિ છાપી છે. રાજસ્થાનની પ્રત (જે મેવાડમાંથી મળી છે તે)માં કેટલાક વધારે શ્લોકો છે. જેમાં કવચિત્ વ્ર્થાન્તરે શબ્દ મૂકાયેલો છે, એટલે તે શ્લોકો મૂળગ્રંથના નહિ હોય એમ સ્પષ્ટ છે. પણ કદાચ સૂત્રધાર મ'ડને જ ગ્રંથસંકલન વખતે ગ્રંથાન્તરથી વિષય સ્પષ્ટ કરવા માટે તે શ્લોકો મૂક્યા હોય તો તેમ બને પણ ખરું એમ માની લઈ લિપિકારે તેમને સળંગ અનુક્રમમાં લખ્યા છે.

અહીં તે શ્લોકો જુદા તારવી કાઢી પુરવાણી રૂપે આપ્યા છે. અને તેમના અનુક્રમાંક એક બે એમ આપવા ઉચિત હોવા છતાં તે પ્રતકારે આપેલા નંબર જ આપ્યા છે. શુજરાતી શિલ્પકારોની પ્રતોમાંના જે શ્લોકો તે પ્રતમાં નથી તેની પણ નોંધ આપીએ છીએ. એટલે વાચકને શ્લોકાનુક્રમની સ્પષ્ટતા થશે.

-સંપાદક

નોંધ-શ્લોક ૭૮ (૫-૨૮)ના પૂર્વાર્ધ પછી ચતુઃષ્ઠિપદે આ પદથી શ્લોક ૨૩ થાય છે, એટલે એ ત્રણ લીટીનો શ્લોક ૭૮ બન્યો છે, એમ સમજવું.

અહીં સુધીની રાજસ્થાનની પ્રતમાં શુજરાતની પ્રતમાંના ૭, ૬, ૧૨, ૧૫, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૩૦, ૩૫, (૩૮-૩૯ એ બે શ્લોકોની જગ્યાએ એક શ્લોકમાં પાઠાન્તરથી વિષય આપવામાં આવ્યો છે એટલે કે ૩૯ નથી તેથી) ૩૯ અને ૬૦ આમ શ્લોક ૭૩ સુધીની સંખ્યામાં ૧૦ ઘટવાથી તે પ્રતમાં શુજરાતની પ્રતના શ્લોક ૭૩માં શ્લોક ૬૨ની સંખ્યાનો આવે છે.

શ્લોક ૬૩, ૬૪, ૬૫ એ ત્રણ વાસ્તુદેવતાના વધારાના શ્લોકો છે અને તે જરૂરના હોવાથી શુજરાતની પ્રતની ક્ષતિની પૂર્તિ કરનારા છે. જે અહીં આપ્યા છે.

ईशकोणादितो बाह्ये चरकी च विदारिका ।

पूतनापापराक्षस्यौ देयस्ताभ्यो बहिर्बलिः ॥६३॥

આ બે શ્લોકો છાપેલા ૫-૨૪ ઉપર ૭૨ પછીના છે. તેમનું ભાષાન્તર ૫-૨૫ ઉપર આવી ગયું છે. એટલે શ્લોક નં. ૭૩નો છે તે ૭૫ સંખ્યાનો થાય છે, તેનું ભાષાન્તર ૫-૨૭ ઉપર ચતુઃષ્ઠિ વાસ્તુ વાળું અપાયું છે. પછી એકાશીપદવાસ્તુ શતપદ વાસ્તુ ઇત્યાદિ શ્લોક ૭૬ સુધીનું ભાષાન્તર ૫-૨૭ ઉપર છે.

हेतुकः श्रीपुरन्धश्च वैतालश्चाग्निजिह्वकः ।

कालः करालोऽग्निरित्येते भीमपूर्वादि भैरवाः ॥६४॥

દેવતાઃ પૂજ્ય ગંધાદ્યૈર્બ્રહ્મા વેદપદો ભવેત્ ।

બ્રહ્મકર્ણેષ્ટૌ યુગ્માંશા અર્ધભાગાશ્ચ વાહગાઃ ॥૬૫॥

શેષા એકપદાઃ પ્રોક્તાશ્ચતુર્વિંશતિદેવતાઃ ।

ચતુઃષ્ટિપદે વાસ્તુ વૈકાશીતિપદેઽધુના ॥૬૬॥

મધ્યે બ્રહ્મા નવાંશોઽસ્તિ પદ્મપદાર્થ અર્ચમાદયઃ ।

દ્વિપદા મધ્યકોણેષ્ટૌ વાહો દ્વાત્રિંશ દેવતાઃ ॥૬૭॥

શતે બ્રહ્મા કલાંશોઽષ્ટવાહકોણેષુ સાર્ધગાઃ ।

ચતુર્મિરર્ચમાદ્યાશ્ચ શેષા ચ પૂર્વવાસ્તુવત્ ॥૬૮॥

વાસ્તુ દેવતાઓનું અંદનાદિ પદાર્થોથી પૂજન કરવું. ચોસઠપદ (ચતુઃષ્ટિ પદ-) વાસ્તુમાં બ્રહ્મા ચાર પદમાં, બ્રહ્મકર્ણના આઠ આપઃ, આપવત્સઃ, સાવિત્રઃ, સવિતૌઃ, ઇન્દ્રઃ, ઇન્દ્રજયઃ, રુદ્રઃ, રુદ્રદાસઃ આ દેવતાઓ બે બે પદમાં, ચાર ખૂણાઓમાં રહેલા ઈશ, દિતિ, અંતરિક્ષઃ, અગ્નિઃ, મૃગઃ પિતૃઃ, રોગઃ, પાપચક્ષ્માઃ આઠ દેવો અર્ધા અર્ધા પદમાં અને બાકીના પર્જન્યાદિ દેવતાઓ એક એક પદના છે. ૬૫-૬૬.

એકાશીપદના વાસ્તુમાં મધ્યમાં બ્રહ્મા નવપદના, અર્ચમાદિ ચાર દિશાના ચાર દેવતાઓ છ, છ પદના, અંદરના ચાર ખૂણાઓના આપ આદિ આઠ દેવતાઓ બે બે પદના અને પરિધિમાં રહેલા બત્રીસ દેવતાઓ એક એક પદના છે.

શતપદ વાસ્તુમાં બ્રહ્મા સોળપદના બાહ્યકોણ (બહારના ખૂણા)માં રહેના આઠ દેવતાઓ દોઢ દોઢ પદના અને અર્ચમાદિ અંદરના બાર દેવતાઓ ચાર ચાર પદના થાય છે. બાકી રહેલા પહેલાં કહેલાં વાસ્તુપદોની માફક એક એક પદના થાય છે. સોપદના વાસ્તુમાં બ્રહ્મા ૧૬ + બાહ્યકોણના ૮ × ૧૧ = ૧૨, અંદરના બાર દેવતાઓ ના ૧૨ × ૪ = ૪૮ અને બાકીના ૨૪ દેવતાઓના ૨૪ એટલે ૧૬ + ૧૨ + ૪૮ + ૨૪ = ૧૦૦ પદ થાય છે.

શુભરાતની પ્રતમાં અને રાજસ્થાનની પ્રતમાં આ રીતે પ્રકારાન્તર છે તે ધ્યાનમાં લેવું શુભરાતની પ્રતમાં આ શ્લોકોની અનુક્રમ સંખ્યા ૭૩-૭૪-૭૫ છે. ૭૬નું પૂર્વાર્ધ પણ આ અર્થનું છે.

૭૬નું ઉત્તરાર્ધ અને ૭૭નું પૂર્વાર્ધ શ્લોક રાજસ્થાન પ્રતમાં શ્લોક ૭૨ તરીકે છે અને શ્લોક ૭૩.

ચતુઃષ્ટિપદે વાસ્તુમર્મસ્થાનં પરીક્ષયેત્ ।

મિત્તિઃ સ્તમ્ભે ચ રેલાતો વર્જયેત્ કીલિકાદિકમ્ ॥

જે શુભરાતની પ્રતના શ્લોક ૬૮ના ભાવનો જ છે.

દેવતા: પૂજ્ય ગન્ધાદૈર્ઘ્યાત્સાધારણો બલિ: ।

દધ્ધોદનાજ્યં સોંકારૈર્નમોન્તૈર્નામમિ: ક્રમાત્ ॥૬૯॥

દેવતાઓનું ચંદન આદિથી પૂજન કરવું અને દેવતાના નામની આગળ ઓં અને પાછળ નમ: પદ મૂકી ઓં બ્રહ્મણે નમ એમ મંત્રોથી દહીં ભાત અને ઘી (એકત્ર કરી) તેનાથી બલિ આપવો.

નોંધ-આ શ્લોક પૃ-૨૬ ઉપર શ્લોક ૭૬ ના પૂર્વાર્ધ પછી મૂકવો જોઈએ.

દેવાંશ્ચ મૈરવાદીંશ્ચ તર્પયેત્ સુરયામિષૈ: ।

યવૈસ્તૈલ્યઘૃતૈર્યુક્તૈરષ્ટાવિંશતિમાહુતી: ॥૭૦॥

દેવતાઓને તથા ભૈરવોને સુરા તથા માંસથી (પણ) તૃપ્ત કરવા. તેમજ નામમંત્રોથી તેલ કે ઘી મેળવેલા જળથી ૨૮-૨૮ આહુતિ આપવી.

પ્રત્યેકં જુહ્યાદ્ ધીમાન્ અષ્ટોત્તરશતં હિ વા ।

તર્પયેત્ કાંચનં દત્વા હોમં કૃત્વાભિર્ષિચયેત્ ॥૭૧॥

અથવા સુર પુરુષે ૧૦૮ આહુતિથી આપવી. પૂજા કરી, સુવર્ણ દક્ષિણ અર્પણ કરી હોમ કરવો. પછી સોમના પ્રમાણથી (મોટો હોમ હોય તો આહુતિ સંખ્યાના દશાંશથી) તર્પણ કરવું. અને માર્જન કરવું તથા બ્રહ્મભોજન કરાવવું.

શ્લોક ૭૨-૭૩ ગુજરાતની પ્રતમાં

માપન વિધિ

કરે કરઘ્ને તુ કરા અઙ્ગુલઘ્ને કરેડઙ્ગુલા: ।

અઙ્ગુલેડઙ્ગુલઘ્ને ચ લબ્ધં જિનહત્ ફલં મવેત્ ॥૭૪॥

હસ્તને હસ્તથી ગુણવાથી હસ્ત આવે. હસ્તને અંગુલોથી ગુણવાથી અંગુલ આવે. અંગુલને અંગુલથી ગુણી તેમાં ૨૪ થી ભાગ આપવાથી અંગુલ આવે. અંગુલને ૨૪ થી ભાગ આપવાથી હસ્ત થાય. ૭૪

વૃત્તવ્યાસસ્ત્રિગુણિત: પરિધિ: षट્ભાગયુક્ ।

વ્યાસવાદે પરિધિના ગુણિતે વૃત્તજં ફલમ્ ॥૭૫॥

વૃત્તના વ્યાસને ૩ થી ગુણી તેમાં વ્યાસનો ૬ઠ્ઠો ભાગ ઉમેરવાથી પરિધિ આવે. પરિધિથી વ્યાસના ચતુર્થાંશને ગુણીયે તો વૃત્તનું ક્ષેત્રફળ થાય*. ૭૫

*આ શ્લોકથી પરિધિનું માપ સ્થૂલ આવે છે. કારણ સદ્ધમ પરિધિ વ્યાસને ૩૬૨૭ થી ગુણી ૧૨૫૦ થી ભાગવાથી આવે છે. જે વ્યા×૩+૫/૭ જેટલી લગભગ થાય છે. લગભગ એટલા મારે કે ૭ કરતાં કંઈક વધારે આવે છે. એટલે વ્યાસનો ૭ મો ભાગ પણ સ્થૂલ છે, તો છઠ્ઠો ભાગ તો વધારે સ્થૂલ થાય, પણ સાતમા ભાગ કરતાં ૬ ઠ્ઠો ભાગ લેવો સરલ પડે, કારણ હાથ અને અંગુલનું પ્રમાણ ૨૪ અંગુલનો હાથ એવું છે, જેથી ભાગ સહેલાઈથી કરી શકાય તેથી છઠ્ઠો ભાગ લીધો છે.

ગોલવ્યાસઘનસ્યાર્દ્ધ સ્વૈકર્વિશાંશયુક્ત ફલમ્ ।

વ્યાસ એકાદશૈર્નિઘ્ને પૃષ્ઠજં શક્રહત્ ફલમ્ ॥૭૬॥

ગોલના વ્યાસના ઘનના અર્ધમાં તેનો ૨૧ માં ભાગ યુક્ત કરવાથી ગોલનું પૃષ્ઠફલ આવે છે. અથવા વ્યાસને અગિયારથી ગુણી ચૌદથી ભાગવાથી પૃષ્ઠફળ આવે છે. ૭૬

આ પછીના શ્લોકો ૭૮ થી ૭૯ શુજરાતની પ્રતમાં નં. ૮૧-૮૨ ના છે. જે વાસ્તવિકમાં ૭૮-૭૯ નંબરના હોવા ભેદિયે, કારણ તેજ ૭૯-૮૦ ક્ષેપક છે. આમ અહીં સંખ્યા સમાન બને છે. અહીંથી નગર રચના શરૂ થાય છે. જે શુજરાતની પ્રતમાં શ્લોક ૯૨ પર્યાંતમાં છે. રાજસ્થાનની પ્રતમાં શ્લોક ૮૭ સુધી જ છે એટલે તેમાં અપૂર્ણતા છે.

જલાશયનિર્માણમ્

ગોપદેનાપિ તુલ્યેન જલાધારે કૃતે સતિ ।

પૃષ્ઠિવર્ષસહસ્રાણિ ગ્રાપ્નેતિ સ્વર્ગજં સુખમ્ ॥૮૮॥

ગાયના પગ જેવડું પણ સરોવર-જલાશય બનાવે તો સાઠ હજાર વર્ષ સુધી સ્વર્ગનું સુખ પ્રાપ્ત કરે. ૮૮

સરો નામાર્દ્ધચન્દ્રામં વૃત્તાકારં મહાસરમ્ ।

ચતુરસ્રં તુ મદ્રં સ્યા સુમદ્રં મદ્રસંયુતમ્ ॥૮૯॥

ઉદાહરણ:—

ક્ષેત્રની લંબાઈ અને પહોળાઈનો ગુણાકાર તેનું ક્ષેત્રફળ થાય છે. તેથી ધારો કે એક ઘરની ભૂમી ૨૫ હાથ ૩ આંગળ લાંબી અને ૮ હાથ ૬ આંગળ પહોળાઈ વાળી છે તો

૨૫—૩

× ૮—૬

૨૦૦—૨૪

૧૫૦—૧૮

૨૦૦—૧૭૪—૧૮ થયા

આમાં ૨૦૦ એ હાથથી હાથનો ગુણાકાર હોવાથી હાથ થયા. ૨૪ અને ૧૫૦ હાથ તથા આંગળનો ગુણાકાર હોવાથી આંગળ થયા. અને ૧૮ આંગળનો આંગળ સાથે ગુણાકાર હોવાથી પ્રતિઅંગુલ થયા.

પ્રતિઅંગુલમાં ૨૪ નો ભાગ આપવાથી આંગળ થાય અને આંગળમાં ૨૪ નો ભાગ આપવાથી હાથ થાય. એટલે અહીં ૧૮ માં ૨૪ નો ભાગ આપતાં લઘિઘં આવે તેથી ૧૭૪ (૧૫૦+૨૪) માં કંઈ ઉમેરવાનું થતું નથી ૧૭૪ માં ૨૪ નો ભાગ આપવાથી લઘિઘ ૭ હાથ આવે અને શેષ ૬ આંગળ રહે છે. સાત હાથને ૨૦૦ માં ઉમેરી દેવાથી ક્ષેત્રફળ ૨૦૭ હસ્ત ૬ અંગુલ અને ૧૮ પ્રતિઅંગુલ અથવા ૨૦૭ હાથ ૬૧૧ અંગુલ થયું.

જેના આકાર અર્ધચંદ્ર જેવો હોય તે સરોવર કહેવાય. જે વૃત્તાકાર (ગોળ) હોય તે મહાસર કહેવાય. ચોરસ આકારનું સરોવર ભદ્ર કહેવાય અને એકથી બેકાંબેલું ખીલું ભદ્ર હોય તો સુભદ્ર સરોવર ગણાય. ૮૯

નન્દા મદ્રા જયા વાપી વિજયા ચ ક્રમાચ્છુતા ।

ત્રિષળ્ણવાર્કકુટસ્થૈરેકદ્વિત્રિચતુર્મુલૈઃ ॥૯૦॥

વાપી (વાવ) નંદા, ભદ્રા, જયા અને વિજયા એમ ચાર પ્રકારની કહેવાય છે. જેને ત્રણ ફૂટ અને એક મુખ (પ્રવેશ દ્વારા) હોય તે નંદા, જેને છ ફૂટ (બે કોઠા) અને બે મુખ હોય તે ભદ્રા, જેને નવ ફૂટ (કોઠા) અને ત્રણ મુખ હોય તે જયા અને જેને બાર ફૂટ (કોઠા) તથા ચાર મુખ હોય તે વિજયા એમ (સાંભળવામાં આવી છે.) કહેવાય છે. ૯૦

ઉદ્યાન નિર્માણમ્

વૃક્ષાણાં રોપકઃ સ્વર્ગે વસેદ્વર્ષાયુતત્રયમ્ ।

મુરાણાં પૂજિતો મોર્ગેઃ પ્રીણાતિ પ્રાણિનાં હિતૈઃ ॥૯૧॥

વૃક્ષો રોપાવનાર ત્રીસ હજાર વર્ષ સુધી દેવતાઓથી પૂજાતો સ્વર્ગમાં વાસ કરે છે અને પ્રાણીઓનું હિત કરવાના કારણે ભોગો ભોગવી ખુશ રહે છે. ૯૧

પુરાદિમધ્યબાહ્યે વા કુર્યાદુદ્યાનમુત્તમમ્ ।

ગૃહસ્ય વામદક્ષે વા એકદ્વિત્રિધનુઃશતે ॥૯૨॥

નગરના આદિ, મધ્ય અથવા બહારના ભાગમાં ઉદ્યાન (બગીચો) કરવું, ઘરની ડાબી બાજુએ અથવા જમણી બાજુએ ઉદ્યાન કરવું. બગીચા અને ઘરની વચ્ચે ૧૦૦, ૨૦૦ કે ૩૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણુ અંતર રાખવું. ૯૨

નાનાદ્રુમલતોપેતં ક્રીડાસ્થાનસનૈર્વૃતમ્ ।

તોયાશયઘટીયંત્રધારાગૃહવિરાજિતમ્ ॥૯૩॥

અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો અને લતાઓથી, કીડા સ્થાનોથી તેમજ બેડકોથી, નાનાં નાનાં સરોસર, ઘટીયંત્ર દ્વારા વગેરેથી યુક્ત જલાશય બનાવવાં. ૯૩

ગૃહપ્રશંસા

ગૃહે સ્ત્રીપુત્રવન્ધવાદિનાનામોગમુસ્વપ્રદમ્ ।

પ્રાણિનાં જયતિ પુણ્યં ત્રિવર્ગફલસાધનમ્ ॥૯૪॥

સ્ત્રી, પુત્ર, બંધુઓ આદિ અનેક પ્રકારનાં સુખો આપનારૂં અને ધર્મ, અર્થ તથા કામ એમ ત્રણ પુરુષાર્થોની સિદ્ધિમાં સાધન રૂપ થતું ગૃહ (ઘર) વિજય પામે. ૯૪

યજ્ઞો દેવાલયો દીક્ષા પૂર્વેર્ધર્મપ્રવર્તનમ્ ।

શીતવાતામ્બુધર્માદિદુઃસ્વદનં ન ગૃહાત્પરમ્ ॥૯૫॥

યજ્ઞ (હોમ હવન આદિ), દેવાલય (પૂજા સ્થાન) તથા દીક્ષા (વિવાહાદિ સંસ્કાર કાર્યો) દ્વારા ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર અને ટાઢ, વાયરા, પાણી, તાપ આદિ દુઃખોનો નાશ કરનાર ગૃહથી ઉત્તમ ખીજું કોઈ સાધન નથી. ૯૫

અતઃ શ્રીવિશ્વકર્માઘાઃ પ્રાહુઃ પૂર્વં ગૃહં બુધાઃ ।

વાટિમિત્તિપુરાન્તત્વં તન્મધ્યે કારયેદ્ ગૃહમ્ ॥૯૬॥

આથી શ્રીવિશ્વકર્મા આદિ આચાર્યો (પંડિતો) પહેલાં ઘર કરવું એમ કહે છે. (સુજ્ઞ પુરુષે) વાટિકા-ખગીચો, કોટ અને દરવાજાની અંદરના ભાગમાં આવે તેવા સ્થાને ઘર કરવું જોઈએ. ૯૬

ભુદ્રાણાં ચ ચતુર્દણ્ડાદિતો દણ્ડદશાવધિઃ ।

મધ્યાનામષ્ટદણ્ડાદિ દ્વાત્રિંશદ્દણ્ડકાવધિ ॥૯૭॥

નાના માણસો માટે ચાર ફંડથી લઈ દશ ફંડ એટલે ચાર હાથનો ફંડ થાય એ માપથી ૧૬ હાથથી ૪૦ હાથ પર્યંતથી લંબાઈ પહોળાઈવળું ઘર કરવું. મધ્યમ વર્ગના માણસો માટે આઠ ફંડથી લઈ ખત્રીશ ફંડ પર્યંતનું ઘર કરવું. ૯૭

ચતુસ્ત્રિંશદ્દણ્ડાચ્છ્રેષ્ઠાનાં યાવદશીતિદણ્ડકમ્ ।

દૈર્ઘ્યં સમં ચ પાદં વા સાદૃં વા દ્વિગુણાવધિઃ ॥૯૮॥

શ્રેષ્ઠ પુરુષો (ઉપલા વર્ગના માણસો) માટે ૩૪ ફંડથી લઈ ૮૦ ફંડ પર્યંતનું ઘર કરવું. લંબાઈ અને પહોળાઈ માટે પહોળાઈ લંબાઈના જેટલી અથવા ચોથા ભાગની હોવી જોઈએ. પહોળાઈ કરતાં લંબાઈ ઢોઢી અથવા ખમણી પણ રાખી શકાય. ૯૮

વાહ્યમિત્તૌ હીદં માનં તદન્તર્મિત્તિતો ગૃહમ્ ।

ત્રિહરતં વેદહસ્તં વા ગેહે પીઠં કરોન્મિતમ્ ॥૯૯॥

આ જે પ્રમાણ (શ્લો. ૯૬-૯૮માં) બતાવ્યું છે તે લિંતોની બહારની બાજુનું માપ છે. લિંતોની અંદરનું જે માપ હોય તેટલા માપનું ઘર ગણાય છે. એટલે ખીજા બાબતોમાં તે માપ લેવું. ઘરની પીઠિકા (ઝોટવણુ-ખલીન્ય) ચાર હાથ, ત્રણ હાથ અથવા એક હાથની રાખવી જોઈએ. ૯૯

તામ્રપાત્રસ્થિતં ધાન્યં સત્કંદોષં વિધાતૃભિઃ ।

શંસતે સ્વસ્વચિહ્નાદૈર્યસ્તં ગર્ભગૃહાદિષુ ॥૧૦૦॥

ધરના ગર્ભ ગૃહમાં તાંબાના પાત્રમાં મૂકેલું ધાન્ય ભૂમિમાં રહેલા દેવોને પોત-
પોતાનાં ચિન્હો વડે બાહેર કરે છે. ૧૦૦

पूर्वस्यां स्थापितं सौम्यां ननु वा मंत्रमुच्चरन् ।

मंत्रमुच्चार्य विन्यस्य पात्रं बाह्यं सखादिभिः ॥૧૦૧॥

આ પાત્ર પોતાના મિત્રના હાથે (અથવા મિત્ર જેવા સ્નેહીજનની હાથે) ધરની
બાહેરની જગ્યામાં મંત્રના ઉચ્ચાર સાથે મૂકાવવું તેમજ ગર્ભગૃહમાં, ઉત્તર અને પૂર્વ
દિશામાં મંત્ર બાણતાં બાણતા મૂકવાં.

एवं गृहेषु प्रासादे न्यसेद्दुर्गे सभादिषु ।

वापी कूपतडागादौ धातुजान्यवटे न्यसेत् ॥૧૦૨॥

આ પ્રમાણે ઘર, મહેલ, કિલ્લો, સભાગૃહ, વાવ, કુવો, તળાવ આદિ બનાવતાં
પહેલાં ભૂમિના શુભાશુભની પરીક્ષા કરવા પાત્રો મૂકવાં. પાત્રો ખાડો કરી ખાડામાં
મૂકવાનાં હોય છે. ૧૦૨

मत्स्यं कुलीरं मंडूकं सर्प वा शिशुमारकम् ।

सर्गर्भं सर्वसंपत्तयै विगर्भं सर्वनाशकम् ॥૧૦૩॥

ધરની જમીન ખોદતાં તેમાંથી માછલાં, કરચલા, ઢેડકાં, સાપ અથવા શિશુમાર
(એ નામનું જલચર પ્રાણી) વગેરે નીકળે તો તે ઘર સર્વ સંપત્તિવાળું બને છે એવું
કંઈ ન નીકળે તો તે જમીન સર્વનાશ કરનારી સમજાવી. ૧૦૩

सार्धहस्तात्रिहस्तान्तो न्यासो द्वारे कारयेत् ।

द्वारशोभं त्रिहस्तादि विश्वहस्तं त्रिविस्तरम् ॥૧૦૪॥

દોઢ હાથથી લઈ ત્રણ હાથ સુધીનો દ્વારનો વ્યાસ (પહોળાઈ) રાખવો. દ્વારની
ઉપરનું શોભતું (ઉત્તરંગ) ત્રણ હાથથી લઈ તેર હાથ સુધીની ઉંચાઈ એ ૪ વું પણ
તે ત્રણ હાથની લંબાઈનું કરવું. ૧૦૪

पादोनद्विघ्नान्तर्दैर्घ्यं प्रकारादन्तभूमिकम् ।

मण्डपाकृतिसंयुक्ता वर्णानां भूवने श्रुता ॥૧૦૫॥ इति ग्रन्थान्तो

દ્વારની બાબતમાં ગ્રંથાન્તરનો મત એવો છે કે પોણા બે હાથની પહોળાઈ અંદરના
ઓરડાઓના દ્વાર માટે રાખવી. ઉત્તરાર્ધનો આગળના શ્લોક સાથે સંબંધ છે. ૧૦૫

व्यास सार्धाद्द्विहस्तान्तः प्रतोलया वर्णमन्दिरे ।

राजदुर्गेकहस्तान्त यथा दन्ता प्रविन्यसेत् ॥૧૦૬॥

પોણના દરવાજાની ખારીનો વ્યાસ દોઢથી બે હાથ સુધીનો રાખવો. રાજદુર્ગ
(રાજ મહેલના કિલ્લાના મુખ્ય દરવાજાની ખારીનો વ્યાસ એક હાથનો રાખવો. જેમ કાંત
પ્રત્યેથી જગ્યામાં સંકડાશ હોય છે, તેમ આ ખારીના દરવાજાની સાંકડાશ (કઠિનાઈથી

અંદર પેસી શકાય તેવા) રાખવી, જેથી દરવાન જોઈ શકે પણ બહારનો માણસ એકદમ તેમાં પ્રવેશી ન શકે. ૧૦૬

સપાદસાર્ધપાદોનદ્વિગુણા યથા ।

દેવદ્વિજનૃપાવાસે इतो हस्वोऽथ वर्जयेत् ॥૧૦૭॥

દેવગૃહ (દેવલ)નું દ્વાર સવા હાથથી લઈ અઢી હાથ સુધીની પહોળાઈ વાળું, બ્રાહ્મણનું ઘર હોય તો તેનું દ્વાર ઢોઢથી ત્રણ હાથના વ્યાસવાળું અને રાજગૃહ (મહેલ) હોય તો તેનું દ્વાર પોણા બે હાથથી લઈ સાડા ત્રણ હાથના વ્યાસવાળું કરેવું. દ્વારનો વ્યાસ આ પ્રમાણથી ચોછો હોય તો તે તજવો. અર્થાત્ તેનાથી સાંકડાં દ્વાર ન કરવાં. ૧૦૭

પ્રાગ્ભૂમિમૃત્તિકા કુમ્ભી વિના શૈલં નૃણાં ગૃહે ।

શૈલવદ્ધા પ્રતિકરં ભૂમિર્દ્વિર્દ્વિયવોચ્ચતમ્ ॥૧૦૮॥

ઘરની આગળની ભૂમિ મૃત્તિકા (માટી)ની હોય તો તેને ઘડાના જેવા વળાંકની ઢાળ પડતી રાખવી. પથ્થર ન નાખવાના હોય તોજ તેમ રાખવી. પણ જો પથ્થર જડવાના હોય તો પ્રતિ હસ્તે એક એક હાથના અંતરે બે બે જળ જેટલી ઉંચી રાખવી. ૧૦૮

વૃષાજવિષમધ્વાજ્યવીળાભરણચન્દનૈઃ ।

હયાદર્શસ્વર્ણતામ્રપાત્રૈર્નિત્યં સમન્વિતમ્ ॥૧૦૯॥

ગાય, બકરીઓ, પાણી, મધ, ઘી, વીણા, આભરણ, ચંદનાદિ ઉત્તમ પદાર્થો, ઘોડા, દર્પણ, સોનું, તાંબાનાં વાસણો વગેરેથી સદા ભરપુર રહે તેવું. ૧૦૯

સદાનુલિપ્ત સંધિસુ ગૃહમંબુસમુક્ષતમ્ ।

કૃતપુષ્પ ચયં નિત્યં સૂર્યાવીક્ષિત દીપકમ્ ॥૧૧૦॥

સદા સાંધાઓ પુરાએલા અને લીંપાએલા હોય, પાણીનો છંટકાવ કરેલો હોય પુષ્પો વેરાએલાં હોય અને જેમાં દિવસે દીવો કરવાની (અંધારૂં ન રહે તેવું) જરૂર ન પડે તેવું. ૧૧૦

નિત્યાગ્નિસલિલસૂર્યાદૃષ્ટતલ્પં શ્રિયઃ પદમ્ ।

અથ ગ્રહાદિરશુભાનિ ન કરોતિ ગૃહાદિષુ ॥૧૧૧॥

નિત્ય અગ્નિ, પાણી અને સૂર્ય જેમાં પથારી ન જોતા હોય અર્થાત્ સવારના હોમ કરવાની વેળા, નવું પાણી ભરી લાવવાની વેળા અને સૂર્યોદયની વેળા પહેલાં જે ઘરમાં બધાં ઉઠી જતાં હોય અને પથારીઓ વાળી દેવામાં આવતી હોય તેનું ઘર લક્ષ્મીનું સ્થાન બને છે.

હવે જેનાથી ગૃહાદિ (ગોચરમાં) ગ્રહો અશુભ રૂપ ન આપે તેવું કારણ કહે છે. ૧૧૧

વિનાધતૂર્યયામાસ્યં છાયા પ્રાસાદવૃક્ષજા ।
નષ્ટા ગૃહે વા તત્પાર્શ્વે ભૂમિં હૈમીમપિ ત્યજેત્ ॥૧૧૨॥

પહેલા અને ચોથા પ્રહરના આરંભકામ વગર જે ઘરમાં નજીકમાં આવેલા દેવળની અથવા વૃક્ષની છાયા નષ્ટ થતી હોય અર્થાત્ ઘરમાં આવી ઘરની છાયા (ઉપરનાં છાપ-રોને લઈ ઉત્પન્ન થતી છાયા)માં નષ્ટ થઈ જતી હોય, સમાઈ જતી હોય તેવા ઘરની ભૂમિ સોનાની હોય તો પણ તજી દેવી. ૧૧૨

માલતીદાહિમી દ્રાક્ષા વદરી કદલી નિશા ।
વીજપુરમગસ્તીં ચ ચિંચેશ્ચુકરવીરકાન્ ॥૧૧૩॥
નિશાચં કેતકી શ્વેતા મિરિકાળીં ચ મન્દિરે ।
ન વપેદય રોહન્તે સ્વર્ગ તત્રાશુભં ભવેત્ ॥૧૧૪॥

માલતી, દાહમ, દ્રાક્ષ, ખેરડી, કેળ, દાડ, હળદર, ખીજરાં. અગથીઓ આંબલી, શેરડી, કરણ, નિશાવ (?), કેવડો (ધોળો), ગરમાળો આ વૃક્ષો ઘરની અંદર (ઘરની નજીક પણ) ન વાવવાં. આ વૃક્ષો જેવાં પોતાની મેળે ઊગતાં હોય અને ફાલતાં હોય તેવી જગ્યામાં આવેલા ઘરમાં અશુભ થયા કરે છે. ૧૧૩-૧૧૪

ગૃહેષુ ચિત્રવાદાદૌ રૌદ્રાકારં વિમીષણમ્ ।
કપોતો વાજગૃધ્રાદીન્ સિંહાસનમપિ ત્યજેત્ ॥૧૧૫॥

ઘરની અંદર લયંકર અને ખીડામણા આકારનાં ચિત્રો અથવા (જેમના ઉપર લયંકર આકારો કેતરેલા હોય કે ચિતરેલા હોય તેવાં) વાજિત્રો, હોલા, બાજ અને ગીધાન હોવાં જોઈએ. સિંહાસન ઉપર આવા આકાર કેતરેલા હોય તો તે પણ તજી દેવું. અર્થાત્ આ બધાં ઘરમાં રહે તો અશુભ થયા કરે છે. ૧૧૫

ગૃહે ન શુભદં મિશ્રમાઘભૂમૌ રવે કરે ।
કર્ણેડય કુક્ષૌ પૃષ્ઠે વા સલગ્નાન્યનિકેતનમ્ ॥૧૧૬॥

ઘરની આગળની જમીનમાં ખાર હાથની અંદર ખીજનો લાગ હોય અથવા તેના કર્ણ મળી, વચ્ચે કે પાછળના ભાગમાં ખીજનું સ્થાન (ઘર) આવતું હોય તો તે અશુભ માનવું. ૧૧૬

एकालिदं वामभागेऽधिकहीनाङ्गिकं हि वा ।
क्षणस्तुलस्तम्भमितिभूषा गवाक्षकम् ॥११७॥

એકે આંગણમાં ડાબા ભાગમાં ઘરની પહોળાઈ કરતાં ઓછા કે વધારે ઓછા માપ વાળું હોય તેવું તથા જેના પાટકા, થાંભલા, ભિંત, બારીઓ તથા જાળીયાં ખીજ લાગે તેવાં હોય તેવું ઘર અશુભ માનવું. ૧૧૭

तथा दिनधिकस्तम्भं भग्नश्रेणीधरं हि वा ।
विकर्णं विषमस्तम्भं तुला निम्नं च मध्यमम् ॥११८॥

જેમાં નાના મોટા થાંભલા હોય, ઓળ (હાર) ભાગતું હોય તેવું, વિષમ કણ-
વાળું (સમચોરસ કે લંબચોરસ ન બનતું હોય તેવું) એકી સંખ્યાવાળા થાંભલાઓ-
વાળું અને જેના પાટડા નમી પડ્યા હોય તેવું ઘર મધ્યમ બાણુવું. ૧૧૮

ઉચ્ચકાઠું હીનમધ્યં હીનાભિત્તિર્મૂષોન્નતમ્ ।

માનહીનં મર્મવિદ્વં સશલ્યં વિસ્તરેડધિકમ્ ॥૧૧૯॥

વહુદ્ધારં ચાન્યવાસ્તુ ચિત્રદ્રવ્યૈર્વિનિર્મિતમ્ ।

સમીપકગૃહં મૂલગૃહાદુચ્ચં તથાધિકમ્ ॥૧૨૦॥

શિયમ્સૂર્યજિનાદીનામન્તરે યદગૃહં ભવેત્ ।

આલિંદરહિતં દ્વિત્રિચતુઃશાલં ચ યદગૃહમ્ ॥૧૨૧॥

મિત્તૌ વહુલેપાદ્યં સમસંધિશિરોગુરુ ।

અપ્રતિષ્ઠં પાદહીનં માર્ગયુગ્માન્તરસ્થિતમ્ ॥૧૨૨॥

અઘ્નૈઃ સંતાપવિક્લિર્વા પરદ્રવ્યૈશ્ચ નિર્મિતમ્ ।

ત્વરિતં પૂર્ણતાં નીતં સ્થપતિ દ્વયકારિતમ્ ॥૧૨૩॥

વિનષ્ટવાસ્તુજૈર્દ્રવ્યૈઃ કૃતમકૃતતત્કૃતમ્ ।

અતૃપ્તવાસ્તુદેવે ચ ગર્ભવિન્યાસવર્જિતમ્ ॥૧૨૪॥

દેવરાજમોઢયધૂર્તચત્વારાદિસમીપગમ્ ।

અથસ્તલાદર્ધતલે દ્વિક વા ન શુભં ગૃહમ્ ॥૧૨૫॥

આગળના ભાગમાં ઉંચું, વચ્ચેના ભાગમાં નીચું, નીચી ભિતો અને ઉંચી ખારી-
ઓવાળું, પ્રમાણ વગરનું, મર્મવેધવાળું, શલ્યવાળું, વધારે લંબાઈવાળું, ઘણાં ખારણું-
વાળું ખીજના ઘરની ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ ભેગી કરી બનાવેલું (ખીજ ભાગી ગએલાં
ઘરોની નાની મોટી વસ્તુઓ લાવી આડેઘડ બાંધી દીધેલું). કોઈ ઘરનો ટેકો લઈને
અડોઅડ બાંધેલું. મૂળ ઘરને જેમનું તેમ રહેવા દઈ તેની આગળ પાછળ ઊંચું દીધેલું
તેમજ વધારેલું, શિવ, સૂર્ય અને જૈનદેવોના મંદિરોની વચ્ચે જે ઘર આવતું હોય તે
ઘર, તેમજ છબ કે આંગણા વગરનું જે ત્રણ કે ચાર ચોરડાવાળું ઘર, ભીતો ઉપર ખૂબ
લીપણ કરેલું, સમસંધિવાળું પણ આગળથી મોટું થઈ ગયેલું, પાયા વગર બનાવેલું, જે
રસ્તાઓ વચ્ચે આવી જતું, મૂખાઓએ અથવા કલેશ કરનારાં માણસોએ ખીજનાં ખારી
ખારણાં ધત્યાદિ વસ્તુઓ ઉઠાવી લાવી બનાવેલું, જલદી જલદી પુરૂં કરાવેલું, જે ભુલો ભુલો
સ્થપતિ દ્વારા પુરૂં કરાયેલું, તેમજ ભાગી ગએલાં ઘરોનાં સાધનો તૂટેલાં સાધનો
વડે બનાવેલું ઘર કયું ન કર્યા બરાબર છે. વળી જેનું વાસ્તુ પૂજન નથી થયું તેલું, માત્ર
રહિત, દેવમંદિર કે રાજમહેલથી ઠંકાઈ બંધ તેવી રીતનું, ધૂર્ત લોકોના ચોતરાની પાસે
આવતું, નીચા, અડધા કે અમણા તળીયાવાળું ઊંચાનીચું ઘર અશુભ બાણુવું. ૧૧૬-૧૨૫

દ્વૌ સ્તમ્ભૌ ક્ષણમધ્યે તુ દધાદ્ગર્ભં ન પીડયેત્ ।

વૃદ્ધિર્ગૃહાદિવાસ્તુનામિચ્છેદ્યાવદંશા સમુદ્ધૃતા ॥૧૨૬॥

ધરની વિશાળતા હોય તો દરેક પદમાં બે બે સ્તંભ મૂકવા પણ ગર્ભ દબાય તેમ ન કરવું. ગૃહ આદિ બાંધકામ માટે જેટલા ભાગનો સ્વીકાર કરેલો હોય તેટલી વૃદ્ધિવાળું તે કરાય તો ઇચ્છવા યોગ્ય છે. ૧૨૬

પ્રાગુત્તરે સર્વતો વા વર્દિતે નાન્યતો ગૃહમ્ ।

દ્વિગુણં વેળી ચત્રિભિઃ ક્ષીરિસ્તુ સ્યાચ્ચતુર્ગુણમ્ ॥૧૨૭॥

પૂર્વમાં કે ઉત્તરમાં અથવા ચારે બાજુ ધરની વૃદ્ધિ કરી શકાય. અસલ ધરની ભૂમિથી બમણું ધર બનાવ્યું હોય તો તે વેળી કહેવાય ક્ષણ ગણું બનાવ્યું હોય તો તે ચત્ર કહેવાય એને ચાર ઘણું બનાવ્યું હોય તો તે ક્ષીરિ કહેવાય છે. ૧૨૭

પ્રાસાદસ્યોદયાદ્ભૂમિ પરિત્યજ્ય ચ ષડ્ગુણામ્ ।

લિંગસ્યાષ્ટગુણાં ત્યક્ત્વા ગૃહં કુર્યાન્ન દોષદમ્ ॥૧૨૮॥

દેવપ્રાસાદની ઊંચાઈથી છ ગણી જગ્યા છોડી દઈને ધર કરવામાં દોષ નથી. શિવ-લિંગથી એટલે શિવાલયની ઊંચાઈથી આઠ ગણી જમીન છોડી દઈ તેટલા અંતરે ધર કરવામાં આવે તો તે દોષ કરનારું થતું નથી. ૧૨૮

વિવિધોપસ્કરૈર્વૈશ્મ યત્ર સુવિધિનિવર્તેતે ।

સૂત્રધારમૈટૈર્વૈઃ પૂર્ણં દુર્ગં પ્રકારયેત્ ॥૧૨૯॥ ઇતિ નગરાણિ

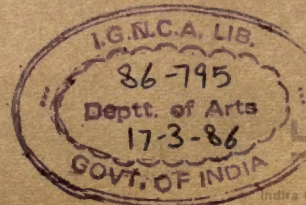
વિવિધ પ્રકારનાં સાધનોથી ભરપુર ધર બનાવવાં કે જેથી તેમાં સગવડતા પૂર્વક રહી શકાય. આવાં ઘરોમાં શિદ્ધિઓ, સુભટો (સૈનિકો) તથા વૈદ્યોને વસાવવા. આવી રીતે કિલ્લો વસ્તીથી ભરેલો રહે તેવો બનાવવો. ૧૨૯

નોંધ-આટલા શ્લોકો ધરના પ્રસ્તાર કરવાની રીત બનાવનારા ૯૩મા શ્લોકની પહેલાં રાજસ્થાનની પ્રતમાં વધારે છે અને તેમાં ગૃહનિર્માણની કેટલીક સારી રીતો સમ-જાહેલી હોવાથી તે ઉપયોગી પણ છે. આ શ્લોકો મૂળમાં અન્યાનતરમાંથી સંગ્રહ કરી મૂકવામાં આવ્યા હોય તો આશ્ચર્ય નથી. કારણ ગુજરાતની પ્રતમાં ત્રૂટી લાગતી નથી.

શ્રી મંડન સૂત્રધાર વિરચિત વાસ્તુસાર ગ્રંથ સટીકઅનુવાદ પદ્મશ્રી સ્થપતિ પ્રભાશંકર ઓઘડભાઈ સોમપુરાએ કરેલ છે.

-સંપાદક

(સંપૂર્ણ)

આવરણ : તાજ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, અમદાવાદ. ફોન ૫૨૧૦૬

Indian Gandhi National
Congress Library